

Rocznik Europeistyczny 6

Rocznik Europeistyczny 6

Pod redakcją
Pawła Turczyńskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2020

Recenzenci

Wiesław Bokajło, Radosław Kupczyk, Ewa Pancer-Cybulska, Beata Przybylska-Maszner, Marta Witkowska

Rada Naukowa

Wiesław Bokajło (Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu), Zbigniew Czachór (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Stefan Garsztecki (Technische Universität Chemnitz), Tomasz Grosse (Uniwersytet Warszawski), Jerzy Koperek (Katolicki Uniwersytet Lubelski), Patrizia Magarò (University of Genoa), Ewa Małuszyńska (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu), Quentin Michel (University of Liege), Ewa Pancer-Cybulska (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), Beata Piskorska (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), Krystyna Rogaczewska (Uniwersytet Wrocławski), Konstanty Wojtaszczyk (Uniwersytet Warszawski), Taras Shevchenko (National University of Kyiv), Ryszard Zięba (Uniwersytet Warszawski)

Kolegium Redakcyjne

Paweł Turczyński — Redaktor Naczelny

Rafał Juchnowski — Sekretarz Redakcji

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.,
Wrocław 2020

ISSN: 2450-274X

Ilustracja na okładce: © zentilia/123RF.com

Publikacja przygotowana w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752885, e-mail: marketing@uwur.com.pl

Spis treści

Paweł Turczyński, Rafał Juchnowski, Słowo od redakcji	9
Artykuły	
Raul Andrzej Kosta, Ekonomiczny i strategiczny wymiar bezpieczeństwa	13
Marta Rojewska, Edukacja europejska w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości	29
Roger Rangel, Poland in the Digital Age: A brief geopolitical assessment within the context of Artificial Intelligence and emerging technologies	55
Michał Biela, <i>Equity crowdfunding</i> w perspektywie sektora MŚP	89
Aktualności z Parlamentu Europejskiego	
Anna Zalewska, Climate and environment on the EU geopolitical chessboard / Klimat i środowisko na szachownicy geopolitycznej UE	115
Recenzje	
Recenzja monografii naukowej Zdzisława W. Puśleckiego, <i>Need to Establish a New Format for Trade-Political Relations between European Union and China</i> , Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2021, ss. 186 (Wiesław Bokajło)	149
Recenzja książki Jakuba Bornio, <i>Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny</i> , Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019, ss. 416 (Beata Piskorska)	159
Noty o autorach	163

Contents

Paweł Turczyński, Rafał Juchnowski, Introduction	9
Articles	
Raul Andrzej Kosta, Economic and strategic dimension of security	13
Marta Rojewska, European education in teaching the Education for Entrepreneurship	29
Roger Rangel, Poland in the Digital Age: A brief geopolitical assessment within the context of Artificial Intelligence and emerging technologies	55
Michał Biela, Equity crowdfunding from the SMEs perspective	89
News from the European Parliament	
Anna Zalewska, Climate and environment on the EU geopolitical chessboard / Klimat i środowisko na szachownicy geopolitycznej UE	115
Reviews	
Review of Zdzisław W. Puślecki's scientific monograph <i>Need to Establish a New Format for Trade-Political Relations between European Union and China</i> , Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2021, 186 pp. (Wiesław Bokajto)	149
Review of Jakub Bornio's book <i>Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny</i> , Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019, 416 pp. (Beata Piskorska)	159
Notes on authors	163

Słowo od redakcji

Oddajemy do rąk Czytelników kolejny, szósty numer „Rocznika Europeistycznego”. Obecny tom został poświęcony szeroko rozumianym zagadnieniom związanych z tak zwaną europeizacją naszego kontynentu, która jest procesem kształtowania w wymiarze ideowym, globalnym, ale również w postaci zjawisk jednowątkowych i jednowymiarowych – określanych mianem szczegółowych. Kwestie szczegółowe, jak się okazuje, mają istotny wpływ na europeizację Europejczyków. Niekiedy są one w literaturze pomijane czy też niedoceniane. Tym bardziej należy na tym etapie integracji kontynentu zwracać na nie uwagę. Ostatnimi czasy zaczęły one odgrywać coraz większą rolę w charakterze spójności życia społecznego. Stąd numer szósty ma charakter aktualistyczny i jest on celowym zabiegiem redakcyjnym wynikającym z dążenia do analizy w literaturze naukowej niektórych bieżących problemów społecznych i politycznych. Dlatego będziemy, jako Redakcja, otwarci na akcesję ze strony wszystkich ośrodków europeistycznych i politologicznych w kraju i za granicą. Pismo nasze stopniowo rozwija się w kompleksowe forum wymiany idei, poglądów i wyników badań, które *de facto* wyczerpują przedmiot zainteresowania europeistyki jako nauki. Europeistyka stała się w pełni równoprawną nauką w stosunku do pozostałych dyscyplin społecznych, pod względem zarówno jakości badań, jak i osiągniętych wyników. Zależy nam, aby nasze pismo stało się forum prezentacji wyników badań w zakresie europeistyki również dla politologów, socjologów, kulturoznawców, a nawet filozofów. Nakłada to na redakcję i autorów zobowiązania i troskę o poziom merytoryczny studiów i artykułów. Mamy ambicje, aby periodyk stał się jednym z czynników prezentacji osiągnięć polskiej europeistyki na forum międzynarodowym i inicjatorem wymiany myśli z ośrodkami zagranicznymi.

Przyszłość europeistyki i jej znaczenie w nauce będą zależeć od umiejętności zachowania ciągłości jej rozwoju. Osiągnięcia uczonych starszego pokolenia i młodych badaczy, czyli zachowanie ciągłości w badaniach, będzie determinowało rozwój tej ważnej obecnie dziedziny. Pisał o tym między innymi znawca nauk

społecznych S. Ossowski, podkreślając, iż o rozwoju danej dyscypliny decydują nie tylko badania indywidualne, lecz ciągłość badań i łączenie tego co „stare”, z tym co „nowe” w nauce. Można więc zauważyć, że w kręgu badań europejskich szczególnie mamy do czynienia z pokoleniowymi zmianami. Nowi adepci stają w obliczu nowych wyzwań, często bez zahamowania i obciążeń przeszłości. Przykładem może być bieżący numer „Rocznika”. W ogóle mamy do czynienia z procesem integracji środowiska europeistów i współpracy pokoleniowej; dobrze wróży to naszej dyscyplinie w czasach obecnych i przyszłości. Zapewne będzie to satysfakcją dla autorów i periodyków europeistycznych.

Zagadnienia, tematy poruszane w artykułach z zakresu europeistyki, z uwagi na zmienny czas i okoliczności ich powstania, a także różnorodność podmiotów politycznych, które je adaptują, ulegają zróżnicowaniu. Świadczy o tym tematyka poruszana w niniejszym numerze. To zróżnicowanie zainteresowań u europeistów jest jednocześnie względne i nie tylko uwarunkowane sytuacyjnie, ale jest też zależne od procesów społecznych w ich materialnym i świadomościowym wymiarze. W artykułach zawartych w bieżącym numerze istotnym jest, że współczesny wymiar interpretacji został w nich odniesiony do najbardziej aktualnego i najbliższego nam okresu, w którym występują zjawiska społeczne o szerszym i węższym zakresie.

Numer szósty „Rocznika” zawiera cztery artykuły, w tym jeden w języku angielskim, oraz dwie recenzje opracowań monograficznych. Dodatkowo powołaliśmy nowy dział „Aktualności z Parlamentu Europejskiego”. Pragniemy, aby „Rocznik” lepiej odzwierciedlał aktualny stan rozwoju integracji europejskiej i wskazywał obszary budzące szczególne zainteresowanie Unii Europejskiej. W tym celu zwróciliśmy się do eurodeputowanych z rejonu Dolnego Śląska, aby zechcieli publikować na naszych łamach analizy bieżących prac Parlamentu Europejskiego. W niniejszym numerze prezentujemy artykuł Pani Anny Zalewskiej (w wersji polsko- i angielskojęzycznej), licząc na podobne analizy i komentarze w kolejnych numerach naszego periodyku – formułowane przez autorów z rozmaitych stron naszej sceny politycznej.

W tomie zachowano indywidualny charakter tekstów, zgodnie z autorskim ujęciem tematu szczegółowego. Wyrazem poszanowania indywidualnych podejść do problemów badawczych postanowiono zrezygnować z ujednoczenia siatki pojęciowej i kwestii metodologicznych, co urozmaiciło między innymi przekaz naukowy.

Życzymy miłej lektury!

Paweł Turczyński
Redaktor Naczelny

Rafał Juchnowski
Sekretarz Redakcji

Artykuły

Raul Andrzej Kosta

ORCID: 0000-0001-7814-3843

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.6.2>

Ekonomiczny i strategiczny wymiar bezpieczeństwa

Abstrakt: Użycie argumentu siły na przestrzeni dziejów było traktowane jako oczywisty i naturalny instrument prowadzenia polityki. Uważa się, iż współcześnie powinno się od niego odchodzić, ponieważ pochłania on zbyt wiele ofiar, a także przyczynia się do szybszego ekonomicznego i gospodarczego wyniszczenia społeczeństw. Zwraca się również uwagę na zwiększenie natężenia jego użycia na przestrzeni ostatnich stu lat. Zauważalny jest wreszcie olbrzymi wpływ środków masowego przekazu, które kreując obraz wojny na potrzeby odbiorców, często uwypuklają najbardziej drastyczne jej elementy.

Strategia bezpieczeństwa zawiera elementy wojny i pokoju, jednak to rozwój ekonomiczny kształtuje wizję rozwoju państwa. To prawda, z którą nie sposób dyskutować. Dlatego też politycy nie mogą zapominać o aspekcie ekonomicznym bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: polityka, konflikt, strategia, ekonomia, współpraca międzynarodowa, bezpieczeństwo

Economic and strategic dimension of security

Abstract: Throughout history, the use of the power argument has been treated as an obvious and natural instrument of policy making. It is believed that in modern times it should be abandoned due to claiming too many victims as well as contributing to faster economic and industrial impoverishment of societies. The increased use of the argument over the recent years has also been pointed out. The enormous influence of mass media has also been noticed. When creating an image of war for the general public, they often highlight its most drastic elements.

Security strategy includes elements of war and peace. However, it is economic development that shapes the vision of the country's development. This truth is hard to argue with. And therefore, politicians must not forget about the economic aspect of the national security.

Keywords: politics, conflict, strategy, economy, international cooperation, security

Wstęp

W odniesieniu do wielu zjawisk, które w przestrzeni historycznej dotyczyły stosunków międzynarodowych, mają zastosowanie dwie maksymy wypowiedziane przez dwóch różnych polityków z XIX wieku. Jedną z nich jest stwierdzenie przypisywane Napoleonowi I Bonaparte, który miał zauważyć, że na prowadzenie działań zbrojnych potrzeba trzech rzeczy: pieniędzy, pieniędzy i pieniędzy. Z drugiej strony brytyjski polityk, lord Palmerston, uważał, że liczy się interes państwa, a sojusze są tylko narzędziami jego realizacji.

Podejście Napoleona I to abstrakcyjna i mało realna wizja świata, który trzeba podbić. Imperium zaś wymaga ciągłego poszerzania zamiast zastanawiania się, jak zarządzać podbitymi ziemiami¹. Lord Palmerston natomiast odnosi się do budowy potęgi ekonomicznej państwa i w tym celu realizowania takiej strategii, która sprzyja bogaceniu, a nie utracie zasobów. Wojny w tym ujęciu są wyjściem ekstremalnym, zasobo- i czasochłonnym. Takie właśnie podejście pozwoliło na ekspansję ekonomiczną i wewnętrzne umocnienie Wielkiej Brytanii. Natomiast podejście Napoleona I, negujące bezpieczeństwo ekonomiczne na rzecz militarne, zaprzęściło szansę Francji na równorzędną rywalizację z potęgą Wielkiej Brytanii².

W tym miejscu warto postawić tezę, że bezpieczeństwo rozumiane wyłącznie w kategoriach wojny i pokoju nie daje szans na rozwój, jeżeli nie uwzględni się przede wszystkim aspektu ekonomicznego.

Analiza historyczno-porównawcza wydaje się zatem najwydajniejszą metodą badawczą kwestii bezpieczeństwa narodowego, regionalnego (europejskiego) i globalnego, zwłaszcza gdy połączy się ją z liberalnym i realistycznym spojrzeniem na zagadnienie.

Bezpieczeństwo stanowi stałą, nieodłączną część życia społecznego. Tego rodzaju sformułowanie raczej nie budzi wątpliwości, jednakże nie wyjaśnia w pełni, jak bezpieczeństwo wpływa na relacje: zarówno społeczeństwo — przedstawicielstwo polityczne, jak też państwo — wspólnota międzynarodowa czy też otoczenie międzynarodowe³.

W niniejszym artykule położono nacisk na wyjaśnienie wymienionych zależności pod kątem ekonomicznego i strategicznego wymiaru bezpieczeństwa. Ten wybór został podyktowany dynamiką zmian, jakie następują w przestrzeni globalnej, w której coraz większą rolę w funkcjonowaniu państw odgrywają aspekty ekonomiczne. Dopiero pod ich kątem buduje się strategię bezpieczeństwa.

Nie oznacza to jednak, że dopiero w wieku XXI czynniki ekonomiczne stały się kluczowe w konstruowaniu fundamentów strategii politycznej. Ekonomia stanowi

¹ R.A. Kosta, *Wielka Brytania a Unia Europejska. Przyczyny i skutki braku porozumienia*, „Rocznik Europeistyczny” 5, 2019, s. 53–68.

² Szerzej na temat strategii budowy ekonomicznej potęgi przez Wielką Brytanię pisze G. Bidwell, *Ulubieniec narodu lord Palmerston*, Katowice 1982, s. 91–131.

³ J. Świniarski, J. Chojnacki, *Filozofia bezpieczeństwa*, Warszawa 2004, *passim*.

bowiem tę dziedzinę, która była impulsem do działań w przestrzeni geopolitycznej od momentu, gdy ludzie zaczęli tworzyć zbiorowości plemienne. Współcześnie realizacja założeń strategii bezpieczeństwa wymaga odpowiednich zasobów finansowych. Dlatego budżet państwa musi być przygotowywany tak, aby zabezpieczyć środki na realizację celów nakreślonych w strategii bezpieczeństwa. Przynajmniej w teorii, ponieważ praktyczne podejście polityków do kwestii bezpieczeństwa nie zawsze jest zgodne z tym, jak tę kwestię widzi społeczeństwo, które decydenci polityczni reprezentują⁴.

Analizując oczekiwania społeczne wobec zasad bezpieczeństwa, widzimy wyraźnie, że akcenty położone na bezpieczeństwo zewnętrzne w dużym stopniu nie mają swojego odzwierciedlenia w strategii bezpieczeństwa wewnętrznego, co wydaje się niezgodne z ogólnie rozumianą strategią bezpieczeństwa. Aby bowiem można było planować strategię, należy rozumieć i mieć na względzie wszystkie elementy, które się na nią składają. Innymi słowy, w momencie podejmowania się realizacji danego zadania należy dysponować umiejętnościami uprawniającymi do jego wykonania, zwłaszcza w tak newralgicznej dziedzinie jak bezpieczeństwo państwa. Istotą budowania strategii bezpieczeństwa jest pozornie ten element, o którego wadze nie zawsze się pamięta, lub też całkowicie się go odrzuca, uznając z góry, iż ma on drugorzędne znaczenie, i który bezpośrednio przekłada się na omawiane kwestie ekonomiczno-strategicznego wymiaru bezpieczeństwa. Chodzi o wspomniane relacje na styku władza — obywatele, które zostaną pokrótce omówione dla uwypuklenia kwestii przedstawionych w dalszej części niniejszego artykułu.

I

Od początku funkcjonowania społeczności ludzkiej relacje na styku władza — rządzeni układały się równocześnie na zasadzie zależności i wspólnoty interesów. Zależności — ponieważ ludzie podporządkowywali się władcom zdolnym ich przekonać, że realizując swoje interesy, równocześnie dbają o interesy społeczności, którą władają. Mając na względzie to, iż władcami w starożytności zostawali przeważnie wybitni stratedzy i wodzowie, możemy zauważyć, iż o funkcjonowaniu społeczeństw decydował argument siły. Jednakże tylko w pierwszym momencie poszerzania wpływów, ponieważ obok wojska istotną rolę odgrywała tak zwana dyplomacja handlowa. To odpowiedni moment, by przejść do aspektu wspólnoty interesów. Dzięki bowiem tworzeniu sprzyjających warunków dla handlu i zapewnieniu ochrony warstwie kupieckiej władca mógł czerpać korzyści z pracy kupców, a uzyskane w ten sposób środki finansowe zasilają skarbiec państwa, który *de facto* był własnością władców. Te środki mogli oni przeznaczyć albo na budowę własnych pałaców, albo na potrzeby ekspansji militarnej⁵.

⁴ *Współczesne bezpieczeństwo*, red. W. Fehler, Toruń 2003, *passim*.

⁵ Szerzej na ten temat zob. T. de Montbrial, *Działania i system świata*, Warszawa 2011, s. 3–304.

Jak możemy się przekonać, analizując źródła historyczne, ci rządzący, którzy wydawali znaczne sumy na potrzeby bezpieczeństwa państwa, byli w stanie zbudować imperia takie jak Persja czy też Rzym. Natomiast ci, którzy dbali przede wszystkim o zasobność własnego skarbcza, tracili swoje królestwa⁶.

Znamiennym wydaje się brak znaczenia typu systemu polityczno-prawnego, w którym funkcjonowało dane państwo. Natomiast dużą rolę w każdej epoce historycznej odgrywał sposób dysponowania posiadanymi środkami finansowymi⁷.

Historia ludzkości jest określana przez Johna Keegana jako historia wojen — co można uznać za zgodne z faktami jedynie częściowo. Samymi bowiem wojnami nie da się zarządzać państwem, ani w przeszłości, ani współcześnie. To w ostatnich dekadach utrwaliło się określenie „agresywne społeczności” na tych, którzy z sięgania po argument siły uczynili regułę⁸.

Jednocześnie w pewnym stopniu budzić może zdziwienie to, iż w znakomitej większości do agresji uciekają się państwa o słabych gospodarkach i strategiach ekonomicznych nieprzystających do reguł rządzących współczesnym globalizującym się światem.

Wziąwszy jednak pod uwagę, jak wygląda proces kształcenia w poszczególnych regionach świata, widzimy wyraźnie, że użycie argumentu siły świadczy o słabości, a nie o sile poszczególnych państw. Nie ma znaczenia, czy rozważamy przypadek kraju demokratycznego, czy autorytarnego. Zasady bowiem są takie same dla wszystkich państw: bez strategii przetrwania na arenie politycznej można funkcjonować, natomiast bez silnej gospodarki jest to niemożliwe. Dlatego każde działanie państwa, nawet to w sferze militarnej, musi być podporządkowane celom gospodarczym państwa i wpisywać się w nie. Fakt ten pokrywa się ze zmodyfikowaną przez neorealistów realistyczną wizją stosunków międzynarodowych, której fundament stanowi teza o funkcjonowaniu państw w anarchicznym środowisku międzynarodowym, co prowadzi do konieczności dbania przede wszystkim o własne interesy i realizację celów strategicznych⁹. Czym są jednak te interesy i jak powinno się je definiować? Upraszczając, można sprowadzić kwestię interesów do trzech grup celów:

- egzystencjonalnych — maksymalizujących szansę przetrwania;
- koegzystencjonalnych — zapewniających odpowiednią rolę w środowisku międzynarodowym;
- funkcjonalnych — determinujących wysoką efektywność osiągnięcia dwóch pierwszych grup celów¹⁰.

⁶ *Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. G. Parker, Warszawa 2008, s. 13–116.

⁷ P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, Warszawa 1995, *passim*.

⁸ J. Keegan, *Historia wojen*, Warszawa 1998.

⁹ R.A. Kosta, *Władza i polityka a proces decyzyjny w kontekście konfliktów zbrojnych*, Częstochowa 2010, s. 25–137.

¹⁰ J. Kukułka, *Polityka zagraniczna jako element procesu oddziaływań międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 4, 1987, s. 11–12.

Ta pierwsza grupa dla wielu polityków sprowadza się do kwestii militarnych, nie widzą oni jednak zasadności angażowania w ich realizację innych działań gospodarki, co prawdopodobnie wynika z niezrozumienia zależności pomiędzy poszczególnymi elementami bezpieczeństwa państwa. Silne gospodarczo państwa tworzą swoje struktury wojskowe w oparciu o nowatorskie technologie, których przydatność nie ogranicza się do kwestii militarnych, a co za tym idzie — które mogą po pewnym czasie zostać wykorzystane w przemyśle cywilnym. Dlatego takie państwa jak Stany Zjednoczone Ameryki, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i inne kładą duży nacisk na wytwarzanie przez rodzimych producentów nowatorskich technologii. Rezultatem takiego postępowania jest rozwój sił wojskowych, który ma swoje przełożenie na wzrost gospodarczy i rozkwit różnego rodzaju gałęzi przemysłu, co z kolei pozwala na zwiększenie liczby miejsc pracy i zmniejszenie bezrobocia¹¹.

W odwrotnej sytuacji: jeżeli państwo nie dba o rozwój nowatorskich technik, spada zapotrzebowanie na specjalistów, którzy mogliby wpłynąć na rozwój technologii gwarantujących zwiększenie liczby miejsc pracy i rozwój gospodarczy. Ponadto warto w tym miejscu zwrócić uwagę na być może kontrowersyjną, ale równocześnie istotną z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa kwestię: uzależnienie producenta danej technologii od władz kraju. Współcześnie bowiem państwa mające realną władzę w przestrzeni międzynarodowej opierają swoją siłę na polityce patentowej. Ten, kto jest w posiadaniu patentów na nowoczesne technologie, jest też władny wpływać zarówno na zachowania rynków finansowych, jak i na rozwój poszczególnych państw. O tym warto pamiętać podczas omawiania ekonomiczno-strategicznego wymiaru bezpieczeństwa narodowego. W polityce międzynarodowej bowiem, jeśli iść tokiem rozumowania neorealistów, nigdy nie wiadomo, kiedy potencjalny sojusznik stanie się rywalem, a dotychczasowy przeciwnik sprzymierzeńcem. Ponadto, jak twierdzą specjaliści z dziedziny bezpieczeństwa narodowego, patrząc z perspektywy historycznej, maksymalizację szans przetrwania w przestrzeni geopolitycznej osiągały te państwa, które obok budowy sieci sojuszy i powiązań polityczno-handlowych potrafiły zadbać o wewnętrzną infrastrukturę opartą o zdobycze rodzimej myśli technologicznej. To, czy ta myśl technologiczna była wykorzystywana wyłącznie na potrzeby obronności (co raczej stanowiło wyjątek niż regułę), czy też do zachowań agresywnych, odgrywa drugorzędną rolę. W istocie jeżeli używamy na określenie działań podmiotu państwowego sformułowania przetrwanie, to oznacza, ni mniej, ni więcej, że dany kraj będzie realizować taką strategię, która to przetrwanie mu zagwarantuje, nawet kosztem innych uczestników stosunków międzynarodowych¹².

¹¹ R.A. Kosta, *Idea bezpieczeństwa i pokoju w polityce mocarstw anglosaskich*, Częstochowa 2016, *passim*.

¹² *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, red. R. Jakubczak, J. Flis, Warszawa 2006, s. 75–81 n.

W okresie rozkwitu kolonializmu, ponadto, dana operacja zbrojna wiązała się z uzyskaniem konkretnych profitów, czego rezultatem był silny rozwój gospodarczy państw określanych jako mocarstwa kolonialne. Z których to Wielka Brytania uzyskała w latach siedemdziesiątych XIX wieku status kraju samowystarczalnego. Działalność tego państwa stała się widocznym przykładem zwiększającej się roli ekonomii w polityce państwa. Bez jej elementów już nigdy później nie można było prowadzić wojny, nie ryzykując utraty oprócz zasobów także i zaufania społecznego. Ubocznym bowiem produktem rozwoju państw okazała się zmiana pozycji opinii publicznej. Współcześnie bardzo trudno jest politykom zaplanować skuteczną strategię polityczną bez uwzględnienia opinii społecznej¹³, o czym będzie mowa w dalszej części pracy.

II

Wracając do kwestii ekonomicznych, musimy zauważyć, że dały one o sobie znać w kontekście zakończenia zmagania drugiej wojny światowej, kiedy to zrujnowane wojną państwa zachodniej części kontynentu europejskiego rozpoczęły procesy integracyjne. Zwłaszcza że równoległe trwał proces dekolonizacji, który zdegradował szereg państw europejskich z potentatów kolonialnych do pozycji graczy europejskich. Utrata kolonii wiązała się silnie z utratą znaczącej części dochodów, co również w dużym stopniu wpłynęło na wzmocnienie tendencji integracyjnych. Innym czynnikiem było zagrożenie ze strony Związku Radzieckiego, jednak czynnik ekonomiczny wydaje się wskazywać, że realne straty stanowiące skutek procesów dekolonizacyjnych miały większe znaczenie niż do pewnego stopnia wirtualne zagrożenie napaścią ZSRR. Dlatego stwierdzenie, że od połowy ubiegłego wieku to czynnik ekonomiczny zawiadywał strategią polityki integracyjnej, należy uznać mocno osadzone w realiach rzeczywistości politycznej kontynentu europejskiego¹⁴.

Zmiana paradygmatu myślenia po rozpadzie bloku wschodniego spowodowana akcesją do struktur europejskich dawnych rywali nie oznaczała akceptacji dla kontynuowania procesu rozszerzenia o kolejne państwa. Koszty przekształcenia gospodarek centralnie planowanych państw tak zwanego realnego socjalizmu budziły wątpliwości co do stabilności całości gospodarki europejskiej¹⁵.

Tego rodzaju obawy legły u podstaw planu, którego założeniem była długofalowa zmiana gospodarek socjalistycznych nastawiona na ich urynkwienie. Wolny rynek i prywatyzacja miały się stać jednym z etapów dostosowywania do reguł rządzących wolnym rynkiem. Jednakże nie można zapominać także i o tym, że te

¹³ M. Ferro, *Historia kolonizacji*, Warszawa 1997, s. 78–373.

¹⁴ R. Zięba, *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 15–156.

¹⁵ *Ibidem*, s. 127–258.

państwa były nadal traktowane lub choćby postrzegane w Moskwie jako rosyjska strefa wpływów. Dlatego też na akcesję takich państw jak Polska do struktur europejskich patrzono z dużym niepokojem, zwłaszcza gdy do tej grupy dołączyły dawne radzieckie republiki związkowe, a obecnie niepodległe państwa: Litwa, Łotwa i Estonia. Ponadto wszystkie te państwa zamierzały ściśle powiązać swoje bezpieczeństwo z działaniami nowych sojuszników, w tym, co budziło największe zaniepokojenie, Stanami Zjednoczonymi, głównym jak rywalem ZSRR z okresu zimnej wojny. To automatycznie przekładało się na stan wrogości w relacjach z dawnymi wasalami, zwłaszcza jeżeli któremuś z tych państw zależało na trwałej niezależności od wpływów byłego dominanta¹⁶.

Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że tak jak teoretycznie łatwo jest rozwiązać umowę mówiącą o trwałym sojuszu polityczno-wojskowym pomiędzy dwoma podmiotami, tak o wiele trudniej zerwać z zależnością w sferze gospodarczej, zwłaszcza jeżeli jedna z układających się stron jest regionalnym monopolistą na rynku usług energetycznych i gazowych. To ma miejsce w wypadku Federacji Rosyjskiej, czyli państwa określanego mianem spadkobiercy Związku Radzieckiego. Z tej też przyczyny państwa Europy Środkowej i Wschodniej musiały sobie zagwarantować alternatywne źródła dostarczania surowców energetycznych, aby oczekiwana emancypacja nie pozostawała w warstwie deklaratywnej. Natomiast dla Federacji Rosyjskiej zarówno ropa, jak i gaz stały się ważnymi elementami kontynuowania budowy stref wpływów na terenach byłego Związku Radzieckiego. Liczono również, iż pozostałe państwa z dawnego bloku wschodniego uda się na tyle uzależnić od dostaw surowców energetycznych, by efektem były nie tylko stałe wpływy do budżetu, ale również możliwość manipulacji konkretnymi decyzjami politycznymi i gospodarczymi. Dlatego, jak można przypuszczać, z tak dużą niechęcią w Moskwie traktowano rozszerzanie struktur europejskich na wschód, a możliwość, że struktury Paktu Północnoatlantyckiego zostaną przesunięte do granic Rosji, postrzegano jako wstęp do nowej zimnej wojny¹⁷.

Być może dlatego na sojusz z USA patrzono w takich państwach jak Polska jako na swoiste panaceum na wszelkie zagrożenia dla bezpieczeństwa. Przy czym do pewnego stopnia zlekceważono fakt, że strategia bezpieczeństwa musi uwzględniać własne rezerwy obronne, a nie bazować w razie zagrożenia wyłącznie na sieci sojuszy. Zwłaszcza że, jak uczą doświadczenia z funkcjonowania państw w przestrzeni geopolitycznej i historycznej, państwa niedbające o koordynację w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego w dłuższej lub krótszej perspektywie traciły swoją suwerenność. Każde państwo musi bowiem posiadać własną strategię uwzględniającą wszelkie, nawet najbardziej nieprawdopodobne scenariusze rozwoju sytuacji. To zaś, jak pokazują liczne przykłady z przeszłości nie jest krótkim i prostym procesem, ponieważ wymaga profesjonalizmu i abstrakcyjnego

¹⁶ Por. V. Aviouckii, *Aksamitne Rewolucje*, Warszawa 2007, s. 63–221, a także T.G. Ash, *Wolny świat. Dlaczego kryzys Zachodu jest szansą naszych czasów*, Kraków 2005, s. 75–314.

¹⁷ J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, Warszawa 2005, s. 184–281.

podejścia, a co za tym idzie wyobraźni, aby późniejsza realizacja nie zamieniła się w totalną kompromitację. Uwaga ta dotyczy szczególnie przyjęcia błędnego założenia możliwości skonstruowania w krótkim czasie długofalowej opcji. Bezpieczeństwo, zwłaszcza to postrzegane w wymiarze strategiczno-ekonomicznym, jest zbyt istotnym elementem funkcjonowania państwa w przestrzeni geopolitycznej, by w sposób ogólnikowy podchodzić do konstruowania strategii, w której fundamentem jest zarówno sfera militarna, jak i ekonomiczna¹⁸.

Przygotowanie strategii (o czym wcześniej wspomniano) wymaga czasu i precyzyjnego określenia, co należy do sfery celów podstawowych, głównych i pobocznych:

- cele podstawowe to te, które bezpośrednio wpływają na przetrwanie państwa;
- cele główne gwarantują siłę i pozycję państwa;
- cele poboczne, wbrew nazwie, nie są mało znaczące, ale wynikają pośrednio za sprawnej realizacji dwóch wymienionych powyżej celów. Są one swoistym dodatkowym (niezamierzonym, ale oczekiwanym) zyskiem, który przekłada się automatycznie na wzrost poczucia bezpieczeństwa osobistego i materialnego obywatela.

Opracowanie strategii jest również w istotny sposób powiązane z ograniczeniami czasowymi, jakimi dysponują politycy, zwłaszcza w systemie demokratycznym. Częste zmiany ekip rządowych mogą negatywnie wpływać na wdrażanie danej koncepcji bezpieczeństwa, zwłaszcza jeżeli była ona przygotowywana przez politycznych rywali sprawującego kontrolę nad powstającą strategią bezpieczeństwa ministra (decydenta politycznego). W konsekwencji strategii nie zawsze są dobrze przygotowane, a poniesione w związku z nimi koszty osłabiają pozycję państwa i jego gospodarkę.

Z czego jednak może wynikać tak zwana wadliwość w przygotowaniu strategii bezpieczeństwa? Głównym problemem wydaje się rozłączenie elementów struktury bezpieczeństwa i budowanie dla każdego z nich indywidualnej, nie zawsze kompatybilnej z innymi elementami strategii. W tego rodzaju strategiach dochodzi do rozdziału na poziomie nie tylko globalnym, regionalnym czy lokalnym, ale również (co może nieść ze sobą negatywne konsekwencje w postaci nieprzewidywanych komplikacji) zadaniowym. Określenie tego ostatniego zawiera w sobie istotę celów strategicznych, które muszą być równolegle wprowadzane w życie, aby zachodziła wspomniana wcześniej kompatybilność, a tworzona strategia bezpieczeństwa miała swoje logiczne uzasadnienie (a co za tym idzie rację — bytu). Gdy twierdzi się, że poziom zadaniowy strategii bezpieczeństwa został wadliwie skonstruowany, oznacza to, że na przykład rozpatruje się kwestie bezpieczeństwa militarnego w odrębności (autonomii) od bezpieczeństwa energetycznego czy też informacyjnego. W momencie dokonywania takich separacji nie uwzględnia się

¹⁸ R. Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008, s. 34–231.

tego, że trzy wymienione elementy w rzeczywistości bezpieczeństwa państwa spajają całość budowanej strategii, łącząc ze sobą jeszcze inne aspekty. Dlatego niezrozumiałym jest zapominanie o wadze traktowania bezpieczeństwa jako systemu naczyń połączonych dla jakości funkcjonowania państwa w przestrzeni międzynarodowej¹⁹.

Błędnym tokiem rozumowania jest również uznawanie za pewnik, iż słabsze ekonomicznie państwo nie będzie w stanie zbudować systemu bezpieczeństwa na tak wysokim poziomie jak państwa zamożne. W polityce nie liczy się bowiem jedynie ilość środków wydanych na opracowanie i wdrożenie strategii, ale przede wszystkim jej skuteczność, czyli jakość i możliwości przystosowania do zmieniających się warunków. Bez ich uwzględnienia nie da się zapewnić podstaw funkcjonowania państwa. Ponadto każda strategia musi być elastyczna i możliwa do szybkiej modyfikacji i adaptacji do zmieniających się warunków politycznych i społecznych.

III

Wspomniana powyżej koncepcja realistów współcześnie stanowi podstawę konstruowania strategii bezpieczeństwa, jednakże odpowiada ona na zapotrzebowanie sfery militarnej, a nie uwzględnia całościowego podejścia do kwestii bezpieczeństwa. Natomiast ich neoliberalni oponenty starają się oprzeć bezpieczeństwo o instytucje międzynarodowe. Słabością obydwu koncepcji jest nieuwzględnienie czynnika społecznego. A przecież od postawy obywateli zależy, czy konstruowana strategia będzie w stanie w rzeczywisty sposób zapewnić przetrwanie danego państwa w przestrzeni międzynarodowej. To społeczeństwo również dostarcza rekrutów do służb mundurowych i płaci podatki do budżetu państwa. Z budżetu natomiast są rozdysponowywane środki na realizację konkretnych zadań państwa, w tym tych z obszaru bezpieczeństwa. Bez aktywnego udziału obywateli nie ma też szans na wzrost PKB i rozwój gospodarczy. To od rządzących zależy, czy będą w stanie wykorzystać potencjał społeczny w taki sposób, by zawarte w koncepcji strategii bezpieczeństwa zadania nie stały się wyłącznie pustą literą, a ich zapis nie stanowił nic więcej ponad plik dokumentów ukrytych w archiwum mających znaczenie jedynie historycznej ciekawostki²⁰.

Analizując problematykę dotyczącą ekonomicznych wątków projektowanej strategii bezpieczeństwa, nie możemy również nie brać pod uwagę stopnia dostosowania kadry urzędniczej do wykonywania konkretnych zadań czy poleceń. Efektywność wdrażanych koncepcji bezpieczeństwa jest zależna od jakości zaspo-

¹⁹ *Bezpieczeństwo narodowe...*, *passim*.

²⁰ Dynamika zmian zdaniem A. Wendta nie pozwala na lekceważenie wpływu społeczeństwa na kierunki rozwoju państwa. Por. *idem, Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 134–346.

bów ludzkich, ponieważ to właśnie tak zwany aspekt ludzki staje się wizytówką każdej koncepcji. Zaplanować można bowiem praktycznie wszystko. Nowatorskie technologie pozwalają ponadto na maksymalnie oszczędny i racjonalny sposób dysponowania posiadanymi zasobami. Problemem jednak pozostaje taki sposób realizacji koncepcji, by jej wartość nie okazała się *stricte* historyczna, ewentualnie budząc zainteresowanie wąskiej grupy specjalistów. Aby tak się nie stało, w przestrzeni urzędniczej muszą funkcjonować osoby wysoko wyspecjalizowani i wykwalifikowani, zdolni dostosować strategię do zmieniającej się sytuacji. Nawet w najbardziej technologicznym i skomputeryzowanym państwie o kierunku i sposobie postępowania z konkretną wiedzą wykorzystywaną w trakcie projektowania celów danej strategii, decyduje człowiek, który niekoniecznie musi się dostosować do wytycznych zawartych w koncepcji²¹.

Przekładając powyższe refleksje na tematykę niniejszego artykułu, musimy zauważyć, że zanim przyniesie oczekiwane korzyści, strategia bezpieczeństwa (bez względu na to, który jej wymiar w danym momencie jest badany) pochłania pewne nakłady czasu i energii, które mają swoje realne odzwierciedlenie w ponoszonych całościowo kosztach danego projektu.

Z politologicznego punktu widzenia strategia musi być osadzona w realiach realizowanej przez państwo koncepcji polityki. Z punktu widzenia bezpieczeństwa musi ona zaś uwzględniać koordynację działań w sferze wewnętrznej i zewnętrznej realizowanych zadań i planowanych celów, które są niezbędnym atrybutem bezpieczeństwa państwa. Natomiast z ekonomicznej perspektywy strategia bezpieczeństwa musi być wydajna i oszczędna w absorpcji wydawanych w trakcie jej realizowania środków. A to z tej przyczyny, że podobnie jak w życiu prywatnym każdego obywatela, nie można wykluczyć zaistnienia sytuacji, iż drogi towar okaże się wadliwy, a ten tańszy, wbrew pozorom, spełni wszystkie normy. Precyzując: może okazać się lepszym rozwiązaniem niż jego droższy odpowiednik. Zatem przekonanie o tym, że lepszy i drogi są określeniami równoważnymi, nie znajduje logicznego uzasadnienia, stanowiąc niekiedy oznakę braku umiejętności racjonalnego podejścia do planowanych zadań. Podobna perspektywa może doprowadzić do pominięcia mniej efektywnych, ale za to bardziej efektywnych rozwiązań; te z kolei mogłyby w dłuższej perspektywie przynieść państwu więcej korzyści niż spektakularne projekty, których wdrożenie gwarantuje jedynie krótkotrwały sukces. Medialne zainteresowanie nie wpływa bowiem na jakość realizowanej przez dany kraj strategii, natomiast może osłabić czujność decydentów w kwestii niezbędności podjęcia kroków, bez których strategia bezpieczeństwa państwa staje się tylko pewnego rodzaju sloganem podejmowanym przez formacje partyjne z okazji kolejnych wyborów.

Podejście ekonomiczne z kolei, poprzez nałożenie pewnych ograniczeń w sferze wydawania środków publicznych w niekontrolowanych ilościach, wymusza na decydentach asertywność i kreatywność, która może przyczynić się do tworzenia bardziej kompatybilnych, a co za tym idzie realnych i spójnych ze sobą strategii

²¹ *Ibidem*, s. 275–337.

bezpieczeństwa w wymiarze tak międzynarodowym, jak i przede wszystkim narodowym. A to właśnie wymiar narodowy czy też wewnętrzny jest tym, na który zwracają uwagę zarówno obywatele danego państwa, jak i potencjalni agresorzy. Właśnie ten wymiar decyduje o egzystencji oraz przetrwaniu danego państwa, tak jak wymiar międzynarodowy decyduje o roli i miejscu państwa w przestrzeni geopolitycznej. W pewnym momencie jednak oba wymiary się zająbiają, czyli efektywność nie zostaje zastąpiona przez medialne efektowne działania, które, jak stwierdzono powyżej, pomnażając koszty, nie mają realnego przełożenia na skuteczność zaplanowanej lub też realizowanej koncepcji. Z tej też między innymi przyczyny wydaje się uzasadnionym uwzględnienie w badaniach dotyczących bezpieczeństwa jego ekonomiczno-strategicznego wymiaru. Jest to tym bardziej istotne, że współcześnie nie da się efektywnie realizować konkretnych działań bez wzięcia pod uwagę ich ekonomicznych konsekwencji. Dotyczy to zadań realizowanych zarówno w wymiarze prywatnym, jak i państwowym czy też międzypaństwowym, o czym społeczeństwo powinno wiedzieć, a reprezentujący je politycy nie tyle rozumieć, co przede wszystkim uwzględnić i realizować. Bezpieczeństwo, jak podkreślaliśmy wielokrotnie, winno stać się realnym bytem, a nie wirtualną rzeczywistością — tylko w ten sposób można zaistnieć we współczesnych realiach międzynarodowej współpracy i poniekąd również rywalizacji, która stała się wizytówką bieżącego stulecia. Tak jak było w poprzednich i prawdopodobnie będzie w następnych²².

Tego rodzaju wnioski i prognozy wykraczają jednak poza treści, które stały się podstawą niniejszego artykułu. Dla nas istotne jest zrozumienie, że bezpieczeństwo to nie tylko silna armia, ale szereg połączonych elementów, bez istnienia których nie mogą w pełni funkcjonować suwerenne państwa.

Podsumowując całość rozważań ujętych w tym opracowaniu, musimy również zauważyć, że aby można było w pełni wykorzystać koncepcję strategii, należy znaleźć tak zwany złoty środek – zaangażować do jej przygotowania zarówno praktyków, jak i teoretyków. Powszechne doświadczenie zdaje się potwierdzać, że ani sama teoria, ani też wyłącznie praktyczne doświadczenia nie stanowią gwarancji tego, iż dane zadanie zostanie w pełni zrealizowane. Mijają stulecia, zmieniają się ustroje i epoki, a pewne stałe elementy, takie jak równomierne rozłożenie teorii i praktyki, wciąż sprzyjają osiągnięciu sukcesu. Największą szkodę, zwłaszcza w realizowaniu zadań z zakresu bezpieczeństwa, przynosi schematyczne i rutynowe podejście do realizowanych zadań, czego przykłady znaleźć można podczas analizy polityki i strategii czołowych państw sceny międzynarodowej w stosunku do problemów bliskowschodnich. Schematyczne i nieco sztampowe podejście do sytuacji w tym regionie zamiast, jak zakładano, zminimalizować zagrożenie, doprowadziło do zmutowania zastałych i powstania nowych ognisk zapalnych²³.

²² *Bezpieczeństwo narodowe...*, *passim*.

²³ F. Halliday, *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, Kraków 2009, *passim*.

Natomiast podejście ekonomiczne, które często błędnie kojarzy się wyłącznie z cięciami kosztów, pozwala się zastanowić nad sensownością podejmowanych kroków. Być może wtedy będzie można wybrać alternatywne rozwiązanie, które wcześniej wydawało się wykluczone. I nie będzie to wcale oznaczało porzucenia swoich wartości i ideałów, czego często obawiają się polityczni decydenci. Tak jak konserwatyizm nie oznacza skostnienia, lecz, jak w wydaniu brytyjskim, ochronę fundamentalnych wartości i tradycji, tak liberalizm nie oznacza absolutnej wolności, ponieważ ta prowadzi do anarchii. Z tej też przyczyny aby podejście ekonomiczno-strategiczne miało szansę zafunkcjonować, musi uwzględnić to, iż bezpieczeństwo danego kraju jest zależne od poczucia wolności i bezpieczeństwa danego społeczeństwa. Nie może ono jednak zakłócać dotychczasowego porządku społeczno-politycznego, jeżeli wpisany on jest w fundamenty funkcjonowania konkretnej nacji, co widać wyraźnie na przykładzie państw bliskowschodnich²⁴. Proponowane w tym ujęciu rozwiązanie jest wynikiem wieloletnich badań, obserwacji i doświadczeń, z których wynika, że przeprowadzony we właściwy sposób bilans zysków i strat pozwala na maksymalizację pierwszych i obniżenie drugich.

IV

W tym miejscu może powstać wątpliwość, jak się to wszystko ma do planowania i tworzenia strategii bezpieczeństwa. Za odpowiedź niech posłuży następujące porównanie.

W pierwszej połowie XX wieku w przedziale dwudziestu lat tylko w dwóch wojnach światowych zginęło około 64 milionów ludzi. Dopiero wówczas, licząc na pokój i odbudowę, światowi decydenci założyli, że ekonomia powinna przeważać nad indywidualnymi politycznymi ambicjami poszczególnych państw. W efekcie powstały Wspólnoty Europejskie, a następnie Unia Europejska, której członkowie nawet w momencie zakłócenia wzajemnych relacji nie sięgają po argument siły, by udowodnić swoje racje.

Ludzie bardzo rzadko przed podjęciem decyzji myślą o długofalowych konsekwencjach swoich kroków. Natomiast podejście ekonomiczno-strategiczne, z podkreśleniem pierwszego członu, powinno dać szansę, jeśli nie gwarancję, prawidłowemu spojrzeniu na kwestie związane z budową strategii bezpieczeństwa. To aspekt, który powinny rozważyć wszystkie osoby zajmujące się bezpieczeństwem narodowym w wymiarze wewnętrznym lub publicznym, ale także aspekt, o którym warto wspominać na lekcjach edukacji do bezpieczeństwa — aby nowe pokolenia umiały odróżnić kwestie istotne dla konstruowania systemu od tego, co strukturę bezpieczeństwa może osłabić. W tej drugiej kategorii możemy wymienić fundamenty, bez których nie da rady funkcjonować państwo demokratyczne ani

²⁴ J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010, s. 344–566.

autorytarne: poczucie bezpieczeństwa społeczeństwa oraz prawidłowe relacje na linii władza — obywatele²⁵.

Europejczycy, będący równocześnie mieszkańcami swoich państw i obywatelami UE, są w szczególnej sytuacji. Długi okres bez kontynentalnej wojny na wielką skalę do pewnego stopnia zmarginalizował kwestie bezpieczeństwa. Dopiero wojny jugosłowiańskie i ponadnarodowy terroryzm zwrócił uwagę polityków na kwestie bezpieczeństwa. Wielu z nich starało się jednak przerzucić to zagadnienie na wymiar globalny. Terroryzm jako zagrożenie globalne stał się tematem licznych artykułów prasowych i publikacji naukowych, lecz ponieważ dotyczył przede wszystkim konkretnych państw regionu Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, nie brano go pod uwagę do momentu, gdy fale uchodźców wojennych zaczęły docierać do wybrzeży państw unijnych. To z kolei przełożyło się na kryzys emigracyjny i ukazało skalę nieprzygotowania UE do radzenia sobie z kryzysami w regionach, gdzie wcześniej dominowano i czerpano profity z posiadania imperiów kolonialnych (mowa przede wszystkim o terytoriach zależnych od Wielkiej Brytanii i Francji, których zaangażowanie i interesy na Bliskim Wschodzie mają wielowiekową tradycję.) W Europie liczone również na to, że wspólnota państw jest w stanie skutecznie przeciwdziałać aktualnemu problemowi. Do stworzenia podobnego projektu potrzeba jednak współpracy całego gremium, a to okazało się trudne w realizacji²⁶.

Jak istotna jest jedność europejska dla Brytyjczyków, Unia Europejska przekonała się po rozpoczęciu procedury Brexitu. Wielka Brytania uznała, iż jej cele w Unii Europejskiej zostały zrealizowane, a ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa został osiągnięty w zadowalającym stopniu. W ten sposób interes wspólnoty został zastąpiony interesem narodowym²⁷. W przyjętych kalkulacjach nie przewidziano jednak, że sytuacja w 2020 roku będzie diametralnie odbiegała od tego, jak wyglądała ona w latach 2016–2019. a to za sprawą pojawienia się nieprzewidywalnego czynnika w postaci pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 (Covid-19). Pandemia sprawiła, że wszelkie kalkulacje dotyczące rozwoju UE muszą zostać ponownie przemyślane. Straty ekonomiczne i wzrost bezrobocia spowodowany spowolnieniem, jak też przez pewien okres, zatrzymaniem gospodarki, może wymusić na państwach europejskich ponowne pochylenie się i zastanowienie nad priorytetami w polityce tak poszczególnych państw, jak i postrzeganej całościowo Unii Europejskiej.

²⁵ J. Świniarski, W. Chojnacki, *Etyka Bezpieczeństwa*, Warszawa 2004, *passim*.

²⁶ Szerzej na ten pisze R.A. Kosta, *Rozważania nad współczesnym bezpieczeństwem międzynarodowym w kontekście operacji zbrojnych US-Army*, [w:] *Filozofia życia. W poszukiwaniu mądrości, piękna i dobra*, red. E. Jarmoch, J. Kunikowski, t. 2, Siedlce-Drohiczyń 2011, s. 307–334.

²⁷ Jak podaje stacja TVN24, 7 września 2020 roku premier Boris Johnson stwierdził, że Umowa o Wolnym Handlu z UE musi zostać zawarta do 15 października. W innym przypadku Wielka Brytania postąpi wedle swojego uznania. B. Johnson, *Nie pójdziemy na kompromis*, „TVN 24” | Świat 7.09.2020.

Podsumowanie

Każdy człowiek chce się czuć bezpieczny w miejscu swojego zamieszkania i pracy. Aby to osiągnąć, musi mieć zapewniony komfort braku zagrożenia — a to zadanie dla sprawnie działających władz samorządowych i państwowych oraz podlegających im służb. Ten stan poczucia bezpieczeństwa to fundament poziomu lokalnego w państwowym wymiarze bezpieczeństwa. W przeszłości państwa dążyły do jego zagwarantowania poprzez zwiększenie swojego zaangażowania w wymiarze międzynarodowym. Dzięki Unii Europejskiej państwa dostały możliwość zwiększenia swojej aktywności poprzez uczestniczenie w tworzeniu sieci powiązań gospodarczych i politycznych, a także militarnych. Te ostatnie są jednak w większym stopniu realizowane w ramach Paktu Północnoatlantyckiego NATO, co w perspektywie zbytniego uzależnienia Europy od USA wydaje się pójściem po drodze stopniowej rezygnacji z pomysłu stworzenia skutecznych w praktyce sił szybkiego reagowania. Byłoby to niezbyt rozsądne, zważywszy że interesy Stanów Zjednoczonych Ameryki i UE nie zawsze są zbieżne, a po wyjściu Wielkiej Brytanii z UE te rozbieżności mogą się pogłębiać bez względu na to, który prezydent i z jakiej formacji będzie sprawował władzę w Białym Domie.

Kolejne problemy, tym razem związane z globalną pandemią, prowadzą do wniosków, że nic tak nie poprawia jakości funkcjonowania danego przedsiębiorstwa czy też organizacji jak udział w niej równych sobie partnerów. To można osiągnąć jedynie wtedy, gdy UE będzie stawiało na równomierny rozwój wszystkich państw członkowskich, aby w rezultacie poziom życia przeciętnego obywatela Niemiec czy Francji nie odbiegał od poziomu życia mieszkańca Polski czy też Grecji. Tym zaś jeszcze daleko do komfortu, jakim cieszą się członkowie dawnego EWG, czyli kraje Beneluksu, Włochy czy też wspomniane Niemcy i Francja. O taki równy poziom życia chodzi właśnie w strategii bezpieczeństwa ekonomicznego, która była tematem niniejszego artykułu.

Bibliografia

- Afanasjew J., *Groźna Rosja*, Warszawa 2005.
- Ash T.G., *Wolny świat. Dlaczego kryzys Zachodu jest szansą naszych czasów*, Kraków 2005.
- Avioutschii V., *Aksamitne rewolucje*, Warszawa 2007.
- Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, red. R. Jakubczak, J. Flis, Warszawa 2006.
- Bidwell G., *Ulubieniec narodu lord Palmerston*, Katowice 1982.
- de Montbrial T., *Działania i system świata*, Warszawa 2011.
- Ferro M., *Historia kolonizacji*, Warszawa 1997.
- Halliday F., *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych. Władza, polityka i ideologia*, Kraków 2009.
- Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. G. Parker, Warszawa 2008.
- Keegan J., *Historia wojen*, Warszawa 1998.

- Kennedy P., *Mocarstwa świata. Narodziny. Rozkwit. Upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, Warszawa 1995.
- Kosta R.A., *Idea bezpieczeństwa i pokoju w polityce mocarstw anglosaskich*, Częstochowa 2016.
- Kosta R.A., *Rozważania nad współczesnym bezpieczeństwem międzynarodowym w kontekście operacji zbrojnych US-Army*, [w:] *Filozofia życia. W poszukiwaniu mądrości, piękna i dobra*, red. E. Jar-moch, J. Kunikowski, t. 2, Siedlce-Drohiczyn 2011, s. 307–334.
- Kosta R.A., *Wielka Brytania a Unia Europejska. Przyczyny i skutki braku porozumienia*, „Rocznik Europeistyczny” 5, 2019, s. 53–68.
- Kosta R.A., *Władza i polityka a proces decyzyjny w kontekście konfliktów zbrojnych*, Częstochowa 2010.
- Kukułka J., *Polityka zagraniczna jako element procesu oddziaływań międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 4, 1987, s. 11–12.
- Kuźniar R., *Droga do wolności. Polityka III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008.
- Świniarski J., Chojnacki J., *Etyka bezpieczeństwa*, Warszawa 2004.
- Świniarski J., Chojnacki J., *Filozofia bezpieczeństwa*, Warszawa 2004.
- Wendt A., *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.
- Współczesne bezpieczeństwo*, red. W. Fehler, Toruń 2003.
- Zdanowski J., *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010.
- Zięba R., *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.

Multimedia

- Johnson B., *Nie pójdziemy na kompromis*, „TVN24” | Świat 7.09.2020.

Marta Rojewska

ORCID: 0000-0002-2860-6042

VIII LO im. Władysława IV w Warszawie, Uniwersytet Warszawski

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.6.3>

Edukacja europejska w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości*

Abstrakt: Społeczeństwo polskie o edukacji europejskiej wie stosunkowo niewiele, stąd też często formułowane jest w dyskursie publicznym wezwanie do wprowadzania do polskiej szkoły tak zwanej edukacji europejskiej, która z jednej strony miałaby być edukacją „o Europie”, z drugiej zaś edukacją „dla Europy”. O ile ta pierwsza nie wymaga wyjaśnienia swojego celu, o tyle druga już tak: ma to być nauczanie ukierunkowane na wykształcenie postaw proeuropejskich. Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, iż edukacja europejska może i powinna być elementem nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkole ponadpodstawowej, choć nie jest to przewidziane jej podstawą programową. W części pierwszej przeanalizowane zostały argumenty świadczące o zasadności uwzględnienia elementów edukacji europejskiej w treściach nauczania podstaw przedsiębiorczości, w tym poparte analizą podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. W części drugiej pojawiła się syntetyczna analiza treści „europejskich”, jakie mogą lub powinny być zrealizowane w ramach tego przedmiotu. Część trzecia została natomiast poświęcona metodom, środkom i narzędziom, jakie mogą być użyte w czasie „lekcji europejskich” na lekcjach przedsiębiorczości.

Słowa kluczowe: edukacja europejska, podstawy przedsiębiorczości, szkoła ponadpodstawowa

European education in teaching the Education for Entrepreneurship

Abstract: Polish society knows relatively little about European education; hence the public discourse often calls for the introduction of the so-called European education to the Polish school, which on the one hand would be education “about Europe”, and on the other hand, education “for Europe”. While “education about Europe” does not require an explanation of its purpose, the second one sure does: it should be teaching aimed at developing pro-European attitudes. The aim of this article is to show that European education can be and should be an element of teaching the subject “Education for Entrepreneurship” in secondary schools, although it is not provided for subject’s core curriculum. The first part analyzes the arguments justifying the need to include elements of Europe-

* Artykuł został opracowany na podstawie pracy dyplomowej przygotowanej na zakończenie studiów podyplomowych „Przedsiębiorczość dla nauczycieli” realizowanych przez autorkę w latach 2019–2021 w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

an education in the content of “Education for Entrepreneurship”, including the analysis of the core curriculum of general education for general secondary and technical secondary schools. The second part contains a synthetic analysis of the “European” content that can be or should be implemented within this subject. The third part was devoted to the methods, didactic aids and tools that can be used during “European lessons” in lessons of “Education for Entrepreneurship”.

Keywords: European education, Education for Entrepreneurship, secondary school

Wstęp

Roczniki wchodzące obecnie w bramy szkół ponadpodstawowych to młodzież, która urodziła się już po wstąpieniu Rzeczypospolitej Polskiej (RP) do Unii Europejskiej (UE). W ich świadomości członkostwo we wspólnocie jest czymś oczywistym i naturalnym, jest stanem zastanym. W świadomości ich nauczycieli, rodziców, dziadków jest natomiast czymś, co zostało z trudem wypracowane. Te dwie odmienne perspektywy nie zmieniają jednak jednego — o integracji europejskiej Polacy jako społeczeństwo wiedzą stosunkowo mało, a wiedza ta częstokroć opiera się na stereotypach. Przytoczyć tu można chociażby przykłady absurdów unijnej biurokracji — marchewki jako owocu, krzywizny banana czy wreszcie ślimaka będącego rybą słodkowodną. Jednocześnie jednak te stereotypy mogą być wykorzystane jako egzemplifikacja idei integracji europejskiej, swoisty *modus operandi* UE, którym jest kompromis i współpraca oparte na interesach wszystkich. Wszak przekwalifikowanie marchewki z warzywa na owoc stanowi ukłon w stronę jednego z państw członkowskich — Portugalii, w której jednym z tradycyjnych przetworów jest właśnie dżem z tego warzywa. Tworząc przepisy umożliwiające dopuszczenie na rynek Wspólnot Europejskich dżemów i marmolad oraz obowiązku informacyjnego na temat ich składu, instytucje wspólnotowe przychyliły się do wniosku tego państwa z 1988 roku o uwzględnienie w nich portugalskiego tradycyjnego produktu, mimo iż wymagało to uznania tego gatunku rośliny z rodziny selerowatych za owoc¹. Zgodnie ze wspólnotową definicją dżem „jest mieszaniną cukrów, miąższu i/lub *purée* z jednego lub kilku rodzajów owoców i wody, doprowadzoną do odpowiednio żelowej konsystencji” z założeniem, iż ilość miąższu i/lub *purée* użyta do wytworzenia jednego kilograma produktu nie może być mniejsza niż wskazane wartości². Co ciekawe „do celów niniejszej dyrektywy za owoce uważa się pomidory, jadalne części łodyg rabarbaru, marchew, słodkie

¹ *Marchewka zaklasyfikowana jako owoc? To nie absurd, ale uwzględnienie tradycji*, w: *Fake news czy prawda? Sprawdź!*, strona internetowa Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce, 10.05.2019, https://ec.europa.eu/poland/news/190510_fake_news_pl (dostęp: 5.04.2021).

² Załącznik nr 1 do dyrektywy Rady 2001/113/WE z dnia 20 grudnia 2001 roku odnoszącej się do dżemów owocowych, galaretek i marmolady oraz słodzonego przecieru z kasztanów przeznaczonych do spożycia przez ludzi, Dz.Urz. UE L 10 z 12.01.2002.

ziemniaki, ogórki, dynie, melony i arbuzy”³. Podobne wyjaśnienia można znaleźć w przypadku pozostałych przytoczonych przykładów, to jest bananów i ślimaków. Jest to sztuka kompromisu, która w Unii Europejskiej stoi za całą ideą integracji — wszakże *In varietate concordia*.

Unia Europejska niewątpliwie oddziałuje na codziennie życie milionów Europejczyków, a mimo to od lat w systemie edukacji zarówno Polski, jak i innych państw członkowskich traktowana jest „po macoszemu”, co z kolei przekłada się na liczne mity, stereotypy i ogólne zagubienie obywateli w sprawach europejskich. Mityczna, zbiurokratyzowana Bruksela jawi się jako wróg interesów narodowych, zaś bezduszny mechanizm urzędniczy stanowi zagrożenie dla różnorodności. Stąd też od lat pojawiają się wnioski i postulaty, by upowszechnić w polskiej szkole edukację europejską. Zdaniem Katarzyny Hall „edukacja regionalna, patriotyczna i obywatelska oraz europejska powinny mieć swoje miejsce na wszystkich etapach nauczania oczywiście w sposób dostosowany do wieku i możliwości percepcyjnych uczniów. [...] z pewnością zadaniem nauczycieli i wychowawców na każdym etapie edukacyjnym jest kształtowanie u uczniów dobrze pojętego patriotyzmu: lokalnego, regionalnego, narodowego, państwowego oraz europejskiego. Jak to robić? Jak czynić patriotyzm lokalny niesprzecznym z interesem narodowym, jak sprawiać, aby myślenie propaństwowe mogło być również proeuropejskie?”⁴. W opinii byłej minister edukacji narodowej odpowiedzią na te potrzeby jest edukacja europejska, która nie ogranicza się do lekcji historii i wiedzy o społeczeństwie, lecz powinna być wpleciona w wiele przedmiotów, tak jak jest w nich od lat zakorzeniona edukacja obywatelska i patriotyczna⁵. Jednym z przedmiotów stwarzających takie możliwości jest przedmiot podstawy przedsiębiorczości (PP), który przewidziany został na III etapie edukacyjnym, to jest w szkole ponadpodstawowej.

Autorka pozwoliła sobie sformułować hipotezę, w myśl której rozszerzenie programu nauczania podstaw przedsiębiorczości o elementy edukacji europejskiej, nie tylko może być pomocne dla lepszego rozumienia przez uczniów procesów gospodarczych zachodzących w Europie i ich świadomości europejskiej, ale także wydaje się elementem koniecznym do pełnego zrozumienia tych procesów, które podstawa programowa tego przedmiotu definiuje jako narodowy system gospodarki rynkowej.

Celem niniejszego artykułu, w którym zastosowana zostanie rozszerzona analiza treści oraz krytyczna analiza źródeł, jest wykazanie, iż edukacja europejska może i powinna być elementem nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkole ponadpodstawowej. W części pierwszej przeanalizowane zostaną

³ Załącznik nr 3 do dyrektywy Rady 2001/113/WE.

⁴ K. Hall, *Wprowadzenie*, [w:] *Edukacja europejska — zarys problematyki*, red. T. Michalski, Pelplin 2005, s. 7.

⁵ *Ibidem*, s. 7–8.

argumenty świadczące o zasadności uwzględnienia elementów edukacji europejskiej w treściach nauczania podstaw przedsiębiorczości, w drugiej pojawi się syntetyczna analiza treści, jakie powinny być zrealizowane w ramach tego przedmiotu, w trzeciej zaś metody, środki i narzędzia możliwe do wykorzystania w czasie „lekcji europejskich” na lekcjach PP.

Dla dopełnienia wstępu trzeba jeszcze dookreślić rozumienie tytułowej edukacji europejskiej. Standardowo jest ona określana jako nauka o Unii Europejskiej — jej historii, prawie, instytucjach i politykach. Powinna łączyć w sobie wiedzę historyczną, politologiczną i ekonomiczną⁶. Zdzisław Mach wskazuje natomiast szersze jej znaczenie: edukacja europejska „to zarówno uczenie o Europie, jak też dla Europy, w celu wykształcenia pokoleń przyszłych Europejczyków”⁷. To drugie rozumienie dyskutowane było już w latach siedemdziesiątych XX wieku na poziomie politycznym. W 1969 roku szefowie państw i rządów Wspólnot Europejskich zlecieli instytucjom zbadanie kwestii udziału młodzieży w budowie zjednoczonej Europy. W efekcie, w 1973 roku, opublikowano raport, sporządzony na zlecenie Komisji Europejskiej, zawierający propozycje wkładu do programów nauczania państw członkowskich, w tym „ostrożne i stopniowe wprowadzanie nauki o europejskiej «obywatelskości», opartej głównie na praktykach i instytucjach wspólnotowych, na pluralizmie i na demokracji”⁸. Jednakże obawy związane z ewentualną harmonizacją podstaw kształcenia spowodowały odstępianie od dalszych prac, w kolejnych dekadach zaś na poziomie unijnym prowadzono jedynie projekty promujące idee europejskie skierowane do chętnych ośrodków kształcenia na różnych etapach edukacyjnych⁹. W samej Polsce wzrost zainteresowania tematami europejskimi i początek kształtowania się edukacji europejskiej, co oczywiste, związane jest z procesem akcesyjnym¹⁰. O ile dyskusja na bazie raportu z 1973 roku dotyczyła bardziej edukacji europejskiej w rozumieniu „wychowania” (za Machem: dla Europy), o tyle ta polska zawsze była związana jedynie z „nauczaniem” (o Europie). Na potrzeby artykułu edukację europejską rozumieć należy jako naukę o sprawach europejskich — o zjednoczonej Europie, o procesie integracji i jej efektach.

⁶ A. Przybysz, *Europejski wymiar szkolnictwa wyższego*, „Edukacyjne dyskursy. Internetowe Pismo Pedagogiczne Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego”, 15.06.2004, <http://www.edukacyjne.dyskursy.univ.szczecin.pl/europejski.htm> (dostęp: 5.04.2021).

⁷ Cyt. za: A. Włoch, *Edukacja europejska. Założenia, perspektywy, funkcje społeczne. Krytyczne spojrzenie*, Kraków 2016, s. 19.

⁸ *For a Community policy on education. Report by Henri Janne*, „Bulletin of the European Communities. Supplement” 10/73, s. 52.

⁹ J. Truszczyński, *Edukacja europejska a procesy rozszerzenia i budowy Unii Europejskiej*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej — od stowarzyszenia do piętnastolecia członkostwa. Monografia jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Kaweckiej-Wyrzykowskiej*, red. A.A. Ambroziak, A.D. Szypulewska-Porczyńska, Warszawa 2020, s. 470–471.

¹⁰ *Ibidem*, s. 473.

Miejsce edukacji europejskiej w podstawie programowej kształcenia ogólnego i przedmiocie podstawy przedsiębiorczości

Integracja europejska, kreowana jako idea od lat dwudziestych XX wieku¹¹, stała się rzeczywistością, w której w latach dwudziestych XXI wieku na co dzień funkcjonuje 446 milionów Europejczyków. Szacuje się, że nawet 60% kompetencji ustawodawczych utraciły parlamenty narodowe na skutek przedmiotowego rozszerzania integracji, jeśli uwzględnić zakres spraw regulowanych na poziom UE¹². Nie dziwi to jednak, jeśli spojrzeć na to, jak szeroko zakrojone są kompetencje tej organizacji — nie tylko kompetencje wyłączne, ale i dzielone, a nawet koordynujące, wspierające i uzupełniające¹³. Dziś wręcz truizmem byłoby stwierdzenie, że „Unia Europejska jest wszędzie wokół nas” — od infrastruktury rozbudowywanej dzięki funduszom unijnym, przez preferencyjne stawki roamingu na jej terenie, po oznaczenia i etykiety na produktach spożywczych, które muszą być zgodne z wymogami prawa UE. Jak się jednak wydaje, wiedza na temat Unii Europejskiej bywa wybiórcza i niejednokrotnie ograniczona, co zresztą zostało już zaznaczone we wstępie niniejszej pracy. Niejednokrotne mylenie w mediach Rady Europy z Radą Europejską i Radą Unii Europejskiej to tylko wierzchołek przysłowiowej góry lodowej. Zwłaszcza tematy obejmujące wiedzę z zakresu Wspólnego Rynku, strefy euro, działania Unii Gospodarczej i Walutowej (UGW) nie są znane w stopniu zadowalającym, mimo iż dotyczą bezpośrednio rzeczywistości i przyszłości Polaków¹⁴.

Od lat w standardowym badaniu opinii publicznej Eurobarometr pojawiało się pytanie „Co uznajesz za najbardziej pozytywne osiągnięcia UE?”, w którym można było zaznaczyć trzy odpowiedzi spośród: cztery swobody Wspólnego Rynku, ekonomiczna siła UE, euro, pokój między państwami, polityczny i dyplomatyczny wpływ UE w świecie, poziom opieki społecznej, studenckie programy wymiany (na przykład Erasmus), Wspólna Polityka Rolna. W badaniu z wiosny 2017 roku w skali europejskiej 58% wskazań uzyskał pokój, 57% swobody Wspólnego Rynku, a po 25% euro i Erasmus¹⁵. W tym samym badaniu Polacy wskazywali najczęściej cztery swobody Wspólnego Rynku (64%), a dopiero w dalszej kolejności pokój

¹¹ Więcej zob. M. Rojewska, *Ewolucja myśli europejskich ruchów federalistycznych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2018, nr 1 (60).

¹² J. Barcz, *Parlamenty narodowe w procesie integracji europejskiej. Wyzwania przed parlamentem polskim*, [w:] R. Arnold et al., *Parlament Europejski oraz parlamenty Polski i Niemiec w nowej architekturze europejskiej*, Warszawa 2005, s. 133.

¹³ Por. art. 2–6 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana, Dz Urz. UE C 202 z dnia 7.06.2016 (dalej: TFUE).

¹⁴ Oczywiście jeśli założymy, że przyjęcie waluty euro nie sprowadza się do pytania „czy?”, ale „kiedy?”.

¹⁵ *Standard Eurobarometer 87. Spring 2017. Graphs EN — European citizenship*, s. 20, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/82865> (dostęp: 5.04.2021).

(58%), siłę gospodarczą UE (25%), Erasmusa i inne programy (21%), zaś euro cieszyło się najmniejszą popularnością (10%)¹⁶. W przypadku wspólnej waluty dość wyraźnie widać, że za osiągnięcie jest ona uznawana dużo częściej w państwach strefy euro (32%) niż poza nią (10%)¹⁷. Nie da się jednak ukryć, że kwestie gospodarcze i podstawa Wspólnego Rynku mają dla Polaków ogromne znaczenie.

W tych samych badaniach opinii publicznej, choć tym razem przeprowadzonych jesienią 2019 roku, zapytano Europejczyków o ich ogólną wiedzę na temat funkcjonowania Unii Europejskiej. Co ciekawe, przy średniej europejskiej wynoszącej 59%, aż 75% Polaków odpowiedziało, że zgadza się ze stwierdzeniem „Wiem, jak działa Unia Europejska”¹⁸. Analiza demograficzna w wiosennej edycji tego badania pokazała wyraźnie, że wiedza ta (postrzegana oczywiście subiektywnie) jest wśród Polaków odwrotnie proporcjonalna do wieku respondentów — 85% respondentów w wieku 15–24 lata zgodziło się z powyższym stwierdzeniem, podobnie wypadły grupy wiekowe 25–39 i 40–55, zaś w grupie 55+ odsetek ten wyniósł już tylko 68%¹⁹. Problemy pojawiły się natomiast w przypadku badania wiedzy obiektywnej — choćby w listopadzie 2019 roku na pytanie o to, czy do strefy euro należy 19 państw członkowskich — tylko 47% ankietowanych odpowiedziało poprawnie, co i tak wypada relatywnie dobrze na tle średniej unijnej wynoszącej 35%²⁰. Niewielkie znaczenie tematu euro w wiedzy Polaków pokazuje również raport z „Badania świadomości i wiedzy ekonomicznej Polaków” przeprowadzonego w 2020 roku na zlecenie Narodowego Banku Polskiego, w którym zaledwie 28% respondentów umiało poprawnie odpowiedzieć na pytanie, czy monety euro we wszystkich krajach są takie same²¹. Co więcej, 57% Polaków ocenia, iż ich wiedza na temat strefy i waluty euro jest „bardzo mała i mała”, co potwierdza obiektywnie zbadana wiedza — 72% badanych wykazało się niską wiedzą w tym zakresie, a jednocześnie jedynie 26% respondentów odczuwało potrzebę uzupełnienia wiedzy w tym obszarze²². Na marginesie, jako przyczynek do późniejszych rozważań, dodać warto, że aż 64% respondentów uznaje, iż to szkoła i nauczyciele są w głównej mierze odpowiedzialni za edukację w zakresie finansów, ekonomii, gospodarki²³.

¹⁶ *Standard Eurobarometer 87. Spring 2017. The key indicators. Poland*, s. 4, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/79546> (dostęp: 5.04.2021).

¹⁷ *Standard Eurobarometer 87. Spring 2017. Graphs EN...*, s. 22.

¹⁸ *Standard Eurobarometer 92. Autumn 2019. Public opinion in the European Union. Report*, s. 160, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/90258> (dostęp: 5.04.2021).

¹⁹ *Standard Eurobarometer 91. Spring 2019. Public opinion in the European Union. Report*, s. 133, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/88420> (dostęp: 5.04.2021).

²⁰ *Standard Eurobarometer 92...*, s. 163.

²¹ Narodowy Bank Polski. Departament Edukacji i Wydawnictw NBP, *Prezentacja wyników „Badania świadomości i wiedzy ekonomicznej Polaków”*, s. 26, <https://www.nbp.pl/edukacja/badania/wiedza-ekonomiczna-polakow.pdf> (dostęp: 5.04.2021).

²² *Ibidem*, s. 31, 39.

²³ *Ibidem*, s. 41.

Powyżej przytoczone dane, z założenia koncentrujące się na wspólnej walucie, są oczywiście jedynie wąską egzemplifikacją rozbieżności między obiektywną wiedzą Polaków a ich subiektywną oceną w tym względzie. W tym miejscu pojawia się kolejny aspekt wynikający z analizy badań opinii publicznej. Typowym mechanizmem, pewnym skryptem myślowym jest obawa przed tym, co nieznanie. Mimo ogólnie pozytywnego podejścia do Unii Europejskiej, Polacy są jednym z bardziej sceptycznych społeczeństw UE. W listopadzie 2019 roku aż 42% respondentów uważało, że ich państwo lepiej poradziłoby sobie z wyzwaniami przyszłości, pozostając poza Unią Europejską, podczas gdy średnia unijna to 29%²⁴. Od lat mamy też dość wysoki odsetek osób niechętnych wprowadzeniu waluty euro — 55% przeciwników i 35% zwolenników w roku 2019²⁵. Jak więc społeczeństwo chce prowadzić merytoryczną dyskusję nad przyjęciem wspólnej waluty, jeśli jednocześnie samo ocenia negatywnie stan swojej wiedzy? Zupełnie na marginesie warto wspomnieć, że pewnego rodzaju pożywką dla działalności populistycznych i najczęściej również nacjonalistycznych partii i ruchów politycznych jest właśnie brak wiedzy o działaniu procesów politycznych. Skutki tego widać chociażby w zaskoczeniu Brytyjczyków swoją własną decyzją przy referendalnych urnach w roku 2016 roku, która to decyzja urzeczywistniła się 1 lutego 2020 roku²⁶, gdy liczba państw członkowskich zmniejszyła się o jedno.

Kluczowym aspektem wydaje się więc budowanie wiedzy o Unii Europejskiej tak, aby dyskusja nad uczestnictwem w tym projekcie mogła toczyć się w oparciu o argumenty, a nie hasła, stereotypy i emocje. Senat Rzeczypospolitej Polskiej 18 czerwca 2020 roku podjął uchwałę o znaczeniu edukacji europejskiej, w której „apeluje o wzmoczenie istniejących działań i podejmowanie nowych inicjatyw na rzecz edukacji o Unii Europejskiej [...] O nadanie nowego impulsu i nowego zakresu europejskiemu wymiarowi edukacji. Chodzi o intensyfikację popularyzowania wiedzy o integracji europejskiej i objęcie nią wszystkich grup wiekowych, wszystkich grup zawodowych i wszystkie regiony kraju. Apel skierowany jest do wszystkich jednostek nauczania i wychowania, do nauczycieli i wychowawców, do samorządów wszystkich szczebli, do organizacji pozarządowych oraz do mediów. [...] Generalnie edukacja o Europie to wiedza o historii integracji europejskiej, o podstawach prawnych funkcjonowania Unii Europejskiej, o zależnościach prawa krajowego i eu-

²⁴ *Standard Eurobarometer 92...*, s. 108.

²⁵ Dla porównania w roku 2014 odnotowano 68% przeciwników i 24% zwolenników. B. Roguska, *Narastanie obaw związanych z wprowadzaniem euro*, CBOS, *Komunikat z badań 151/2014*, listopad 2014, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_151_14.PDF, s. 6; *Standard Eurobarometer 91. Spring 2019. Europeans' views on the priorities of the European Union. Report*, s. 23, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/88102> (dostęp: 5.04.2021).

²⁶ W niespełna dwa miesiące po przeprowadzonym referendum wzrost poparcia dla pozostania w Unii Europejskiej wzrósł na wyspie z 49% do 57%. *Brexit has raised support for the European Union*, „flashlight Europe” 2, 2016, Bertelsmann Stiftung, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/user_upload/EZ_flashlight_europe_02_2016_EN.pdf (dostęp: 5.04.2021).

ropejskiego, o prawach i obowiązkach członków Unii, a także wiedza o krajach członkowskich, naszych europejskich sąsiadach”²⁷.

Wydaje się więc, że budowanie rzetelnej wiedzy o Unii Europejskiej jest obowiązkiem szkoły i nauczycieli, co zresztą potwierdzają przytoczone wcześniej badania opinii publicznej. Tym samym pojawia się pytanie o miejsce problematyki europejskiej w podstawie programowej kształcenia ogólnego.

Wiodącym przedmiotem w zakresie edukacji europejskiej jest, co oczywiste, wiedza o społeczeństwie (WOS). Edukacja europejska pojawia się tu zarówno na poziomie podstawowym (realizowanym w liceum ogólnokształcącym i technikum przez dwa lata w wymiarze jednej godziny na tydzień²⁸), jak i na poziomie rozszerzonym (realizowanym w wymiarze kolejnych 8 godzin tygodniowo w ciągu czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum)²⁹. Analizując jednak podstawę programową dla tych dwóch typów szkół, należy zaznaczyć, że przede wszystkim na poziomie podstawowym brakuje miejsca na ekonomiczny wymiar edukacji europejskiej. Pojawić się może ona jedynie w punkcie „[Uczeń] rozważa kwestię korzyści i kosztów członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej”³⁰. Jednakże w skali jednej godziny lekcyjnej można zaledwie pobieżnie wspomnieć o takich elementach integracji, jak wspólna waluta, cztery swobody Wspólnego Rynku czy Unia Gospodarcza i Walutowa.

W zakresie rozszerzonym WOS przebieg integracji gospodarczej, strefa euro, Europejski Bank Centralny (EBC) pojawiają się już wprost w podstawie programowej. I tak, zgodnie z punktem 14 podstawy pod tytułem „Integracja europejska”, uczeń, między innymi:

— 14.3. „przedstawia integrację w ramach Unii Europejskiej (w aspekcie gospodarczym — od wspólnego rynku do unii gospodarczo-walutowej)”;

— 14.9. „wyjaśnia założenia strefy euro; przedstawia zadania Europejskiego Banku Centralnego i Europejskiego Systemu Banków Centralnych”;

— 14.10. „przedstawia dochody i wydatki budżetowe Unii Europejskiej i procedurę tworzenia budżetu ogólnego”;

— 14.11. „charakteryzuje działalność Unii Europejskiej w polityce [...] konkurencji i ochrony konsumentów”³¹.

²⁷ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 czerwca 2020 r. o znaczeniu edukacji europejskiej, Dz.Urz. RP „Monitor Polski” z 2020 r. poz. 596.

²⁸ W liceum w klasie I i II, w technikum w klasie IV i V.

²⁹ Załącznik nr 4 i 5 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2019 roku w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. z 2019 r. poz. 639 z późn. zm.

³⁰ Pkt 7.10, Wiedza o społeczeństwie. Zakres podstawowy. Treści nauczania — wymagania szczegółowe, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r. poz. 467 z późn. zm.

³¹ Pkt 14.3, 14.9–11, Wiedza o społeczeństwie. Zakres rozszerzony. Treści nauczania — wymagania szczegółowe, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

Z perspektywy działania Unii Gospodarczej i Walutowej UE założenia podstawy programowej są zgodne z oczekiwaniami dotyczącymi poruszanych treści. Pojawiają się jednak dwa zasadnicze problemy. Pierwszy z nich to liczba godzin, jaką zgodnie z rozkładem materiału można przeznaczyć na ich realizację. Tabela 1 przedstawia rozdział treści z zakresu integracji europejskiej (kolumna 2) i przeznaczoną na nie liczbę godzin (kolumna 3).

Tabela 1. Rozkład godzin lekcyjnych w temacie „Unia Europejska” w podstawie programowej WOS (zakres rozszerzony)

Unia Europejska			
1. integracja europejska	geneza i etapy integracji, charakter prawny UE, postanowienia traktatów unijnych, państwa członkowskie UE	2	ZP: 7,9 ZR: 14.1–14.4
2. instytucje UE	Rada Europejska, Parlament Europejski, Komisja Europejska, Rada UE, Trybunał Sprawiedliwości UE	2	ZP: 7,8, 7,9 ZR: 14.5–14.7
3. funkcjonowanie UE	działanie UE w sferze wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, polityka zagraniczna oraz bezpieczeństwa i obrony UE, strefa euro i EBC, dochody i wydatki UE, procedura tworzenia budżetu unijnego, polityki sektorowe, fundusze europejskie	3	ZR: 14.7–14.14
4. perspektywy UE	przyszłość UE w zakresie zadań i struktury, perspektywy rozszerzenia UE	1	ZE: 14.15
podsumowanie i test		2	

Źródło: B. Furman, *W centrum uwagi. Program nauczania wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum zakres rozszerzony ze zintegrowanymi treściami z zakresu podstawowego*, Warszawa 2019, s. 49.

Zasadniczy więc problem dotyczy czasu przeznaczanego na te tematy — *de facto* pół lekcji w ramach historii integracji europejskiej i jedna lekcja na obszary 14.9–14.10. Drugi, o wiele istotniejszy problem dotyczy liczby klas, które realizują program rozszerzony z WOS. W roku 2020 do egzaminu maturalnego na poziomie rozszerzonym z wiedzy o społeczeństwie przystąpiło 17 073 osoby w całej Polsce spośród 259 272 zdających, co stanowi 6,58%³². W rekrutacji na rok szkolny 2020/2021 spośród 171 szkół publicznych w Warszawie tylko 64 licea ogólnokształcące miały klasy z rozszerzonym programem tego przedmiotu. Żadne technikum nie prowadziło rekrutacji do takiej klasy³³. Oczywiście jest to przykład tylko jednego miasta i jednego roku szkolnego, lecz pokazuje zasadniczy problem:

³² Centralna Komisja Egzaminacyjna, *Wstępne informacje o wynikach egzaminu maturalnego przeprowadzonego w terminie głównym (w czerwcu) 2020 r.*, 11.08.2020, http://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informacje_o_wynikach/2020/20200811%20Wstepne%20informacje%20o%20wynikach%20egzaminu%20maturalnego%202020.pdf, s. 2, 5.

³³ Portal Sięgnij po więcej, wyszukiwarka szkół ponadpodstawowych prowadzonych przez m.st. Warszawę, <https://wyszukiwarka.spw.edu.pl/> (dostęp: 5.04.2021).

znakomita większość uczniów — a podkreślić należy, że zwykle jest to tylko jedna klasa na kilka rekrutowanych w danej szkole w danym roczniku — nie będzie miała tych treści realizowanych.

Kolejnym przedmiotem zawierającym elementy edukacji europejskiej, a realizowanym w szkole ponadpodstawowej (w liceum ogólnokształcącym i w technikum w liczbie czterech godzin na poziomie podstawowym oraz sześciu kolejnych godzin na poziomie rozszerzonym w całym cyklu nauczania³⁴) jest geografia. W podstawie programowej do poziomu podstawowego w dziale „Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata” znajduje się punkt „[Uczeń] przedstawia przyczyny oraz pozytywne i negatywne skutki integracji politycznej i gospodarczej na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem Unii Europejskiej oraz procesów dezintegracyjnych na wybranych przykładach”³⁵. Na realizację całego działu przewidziano siedem godzin lekcyjnych, przy czym sam dział liczy osiem punktów³⁶. Na poziomie rozszerzonym uczeń w ramach działu „Współpraca i konflikty”, omawiając „ważniejsze” organizacje międzynarodowe, także „wyjaśnia rolę ważniejszych międzynarodowych organizacji w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym różnych regionów świata, w tym znaczenie Unii Europejskiej w przemianach społeczno-gospodarczych państw zintegrowanych”, z kolei w dziale „Problemy polityczne współczesnego świata” — „dyskutuje na temat głównych problemów funkcjonowania Unii Europejskiej”³⁷. Pierwszy ze wskazanych działów obejmuje trzy obszary tematyczne, a na jego realizację przewidziano trzy godziny; na drugi z nich — obejmujący pięć punktów — pięć godzin³⁸. We wszystkich wskazanych przypadkach na tematy europejskie można poświęcić maksymalnie jedną godzinę na poziomie podstawowym i trzy w klasach realizujących poziom rozszerzony. Trzeba zaznaczyć, że podobnie jak w przypadku wiedzy o społeczeństwie, klas realizujących ten przedmiot na tym drugim poziomie jest ograniczona liczba. I tak we wspomianej rekrutacji w Warszawie takich szkół było 98, z czego 16 to technika, a pozostałe to licea ogólnokształcące (na 171 szkół)³⁹. Maturę rozszerzoną z geografii w roku 2020 zdawało 68 697 osób na 259 272 zdających, to jest 26,5% uczniów⁴⁰. Geografia nie daje więc wiele większans na uwzględnienie ekonomicznej edukacji europejskiej. Tym samym pojawia się pytanie o to, gdzie te tematy wprowadzić.

³⁴ Załącznik nr 4 i 5 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2019 roku...

³⁵ Pkt 7.4, *Geografia. Zakres podstawowy. Treści nauczania — wymagania szczegółowe*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

³⁶ *Geografia. Warunki i sposób realizacji*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

³⁷ Pkt. 7.2, 20.3, *Geografia. Zakres rozszerzony. Treści nauczania — wymagania szczegółowe*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

³⁸ *Geografia. Warunki i sposób realizacji*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

³⁹ Portal Sięgnij po więcej, wyszukiwarka szkół...

⁴⁰ Centralna Komisja Egzaminacyjna, *Wstępne informacje...*, s. 2 i 4.

Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia określa założenia i węzłowe cele tejsze podstawy. W przypadku przedmiotu podstawy przedsiębiorczości określono, iż uczniowie powinni „posiadać podstawową wiedzę nie tylko z zakresu nauk ścisłych, przyrodniczych i humanistycznych, ale także społecznych, a zwłaszcza ekonomicznych. Wiedza ta daje podstawy do kształtowania umiejętności oraz postaw przedsiębiorczych potrzebnych do funkcjonowania we współczesnej, globalnie uwarunkowanej gospodarce”⁴¹. Jak się wydaje, mówienie o globalnych uwarunkowaniach gospodarki przekierowuje wprost do Unii Europejskiej — nie dość, że podmiotu kształtującego tę gospodarkę w skali regionu (Europy) w sposób znaczący, to jeszcze będącego jednym z najważniejszych graczy na arenie światowej (Unia jako mocarstwo gospodarcze).

Podstawy przedsiębiorczości są przedmiotem realizowanym przez dwa lata w wymiarze jednej godziny na tydzień (II i III klasa)⁴². Podstawa programowa tego przedmiotu *expressis verbis* przewiduje tylko jeden punkt, w którym pojawia się jakiegokolwiek nawiązanie do integracji europejskiej, a konkretnie wskazanie funduszy unijnych jako możliwego źródła finansowania zakładanej działalności gospodarczej⁴³. A mimo to znajdują się w niej liczne treści, które wpisywałyby się w edukację europejską i w wielu punktach pojawiają się do tego istotne przesłanki; tematy, które warto by było uzupełnić o kontekst europejski. Analiza tychże pojawi się w kolejnej części artykułu, w tym miejscu warto jednak wskazać na dwa kolejne powody dla poszerzenia zajęć z PP o edukację europejską.

W pierwszej kolejności należy podkreślić, że w podstawie programowej PP wskazano, iż na realizację treści przeznaczycy powinno się łącznie 52 godziny, co stanowi 80% wszystkich godzin przeznaczonych na ten przedmiot, a to oznacza, że do zagospodarowania pozostaje trzynastcie godzin⁴⁴. Odliczywszy godziny na powtórzenia i sprawdziany po każdym dziale (czyli osiem godzin), maksymalnie na edukację europejską można przeznaczyć pięć godzin. W rozporządzeniu wprost stwierdzono, iż „Pozostałe godziny nauczyciel może przeznaczyć na rozszerzenie określonych treści według własnego uznania”⁴⁵.

Zasadniczą wątpliwość budzą użyte w rozporządzeniu określenia. „Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości powinno rozpocząć się od przedstawienia, czym są, jak funkcjonują i rozwijają się narodowe systemy gospodarek rynkowych. W dzia-

⁴¹ Załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

⁴² Załącznik nr 4 i 5 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2019 roku...

⁴³ Pkt 4.8, *Podstawy przedsiębiorczości. Treści nauczania — wymagania szczegółowe*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

⁴⁴ *Podstawy przedsiębiorczości. Warunki i sposób realizacji*, [w:] załącznik nr 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku...

⁴⁵ *Ibidem*.

le pierwszym wyjaśnia się ich odmienności wynikające z realizowanych celów, różnej roli państwa i rynku w tych systemach oraz wykorzystywanych przez nie podstawowych czynników wzrostu i rozwoju, takich jak: surowce, praca, inwestycje rzeczowe i kapitałowe, innowacje, handel czy konsumpcja⁴⁶. Wydaje się to dziwne sformułowanie w dokumencie programowym kształcenia młodych Europejczyków. Państwo członkowskie Unii Europejskiej jest jednak znacząco ograniczone w swoich decyzjach gospodarczych jako uczestnik Wspólnego Rynku, nie jest to więc funkcjonowanie typowej gospodarki narodowej. Cztery swobody Jednolitego Rynku — swobodny przepływ towarów, usług, kapitału i osób — mocno rzutują na działanie polskiej gospodarki. Wydaje się więc, że omówienie zasad funkcjonowania UGW, w ramach której działa system gospodarczy Rzeczypospolitej, i wykazanie jej wpływu na procesy gospodarcze zachodzące w RP jest koniecznością dla pełnego zrozumienia tych procesów przez uczniów. Praktycznie dopiero w ostatnich zdaniach podstawy programowej podstawy przedsiębiorczości pojawia się w ogóle Unia Europejska: „Warto podkreślić też istotne korelacje z innymi przedmiotami, przede wszystkim z: [...] wiedzą o społeczeństwie, w ramach której zarówno w szkole podstawowej, jak i ponadpodstawowej realizowane są takie zagadnienia, jak: funkcjonowanie Unii Europejskiej [...] [oraz] historią wraz z elementami historii gospodarczej, w tym historii pieniądza i bankowości na ziemiach polskich, etapów rozwoju Unii Europejskiej oraz transformacji gospodarczej w Polsce”⁴⁷. Ta ostatnia uwaga nie wydaje się jednak satysfakcjonująca, zwłaszcza że wykazano już istotne ograniczenia czasowe w lekcjach wiedzy o społeczeństwie i geografii. Skoro istnieje więc sposobność do wprowadzenia edukacji europejskiej do PP, w kolejnych rozdziałach przeanalizowane zostanie, czego i jak uczyć.

Możliwe treści nauczania z zakresu edukacji europejskiej w przedmiocie podstawy przedsiębiorczości

Jak zostało wskazane w poprzedniej części, w podstawie programowej przedmiotu podstawy przedsiębiorczości znajduje się wiele tematów i zagadnień, które mają lub wręcz powinny mieć swój europejski kontekst. W założeniu tej części artykułu analiza podstawy ma na celu wskazanie pewnego wachlarza możliwości poszerzenia treści, pozostającego do dyspozycji nauczyciela przedmiotu, który może go dowolnie wykorzystać, dobierając tematy do zainteresowań uczniów i swoich preferencji. Oczywiście, co warto zaznaczyć, autorka nie stawia sobie za cel wy-

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

czepiana wszystkich treści, przede wszystkim mając świadomość tego, jak bardzo obszerny jest to temat, po drugie pragnąc zaakcentować kluczowe zagadnienia.

Dział I podstawy pod tytułem „Gospodarka rynkowa”⁴⁸ zakłada dokonanie charakterystyki gospodarki wolnorynkowej — jej podmiotów, mechanizmów, cech na tle gospodarki centralnie planowanej, a także rodzajów rynku, faz cyklu koniunkturalnego oraz konkurencji i konsumentów na rynku. Zwłaszcza ten ostatni element pozostawia przestrzeń dla omówienia rozbudowanej polityki ochrony konkurencji i konsumentów Unii Europejskiej. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej określa te polityki — odpowiednio — jako kompetencję wyłączną i kompetencję dzieloną UE. Reguły konkurencji „niezbędne do funkcjonowania rynku wewnętrznego”⁴⁹, częściowo scharakteryzowane w tytule VIII TFUE, rozwijane są przez Radę, na wniosek Komisji i po konsultacji z Parlamentem Europejskim, a nad ich przestrzeganiem czuwa Komisja Europejska⁵⁰. Ochrona konsumentów natomiast ma na celu przede wszystkim ochronę zdrowia, bezpieczeństwa i interesów gospodarczych, prawa do informacji, edukacji i organizowania się w celu zachowania interesów konsumentów. W ramach realizacji tego zadania Unia, stanowiąc w drodze zwykłej procedury prawodawczej, ma możliwość harmonizacji przepisów „urzeczywistniając rynek wewnętrzny” lub też przyjmuje środki uzupełniające, wspierające i nadzorujące polityki państw członkowskich w tym zakresie. Co ważne, państwa dysponują prawem tworzenia bardziej rygorystycznych przepisów⁵¹. Warto w tym miejscu wprowadzić również informacje na temat Europejskiego Centrum Konsumentckiego — będącego częścią sieci Europejskich Centrów Konsumentckich (ECC-Net) — które pomagają obywatelom UE w dochodzeniu swoich praw konsumentckich wobec podmiotów z pozostałych państw członkowskich (w przypadku sporów transgranicznych)⁵².

Drugim elementem, który pojawia się w dziale I, jest założenie, iż uczeń „analizuje funkcje rynku i rozróżnia rodzaje rynków”. To właściwe miejsce do wprowadzenia pojęcia i charakterystyki Wspólnego Rynku, będącego w skali światowej rozwiązaniem ekstraordynaryjnym, o wiele bardziej zaawansowanym niż znane na świecie strefy wolnego handlu. Rozważyć można w tym obszarze, w kontekście rynku międzynarodowego, wprowadzenie również pojęcia liberalizacji handlu i stanowiących jej efekt faz integracji gospodarczej w postaci strefy wolnego handlu, unii celnej, wspólnego rynku, unii gospodarczej oraz pełnej integracji gospodarczej zakładającej pełną unifikację polityk, w tym monetarnej⁵³. W dalszej

⁴⁸ W kolejnych akapitach analizowane będą punkty 1–4 z aktu *Podstawy przedsiębiorczości. Treści nauczania — wymagania szczegółowe...*

⁴⁹ Art. 3 ust. 1 pkt b TFUE.

⁵⁰ Art. 103 i 105 TFUE.

⁵¹ Art. 114 i 169 TFUE.

⁵² *O nas*, strona Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska, <https://konsument.gov.pl/o-nas/> (dostęp: 5.04.2021).

⁵³ P.J. Borkowski, *Polityczne teorii integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007, s. 17–18.

kolejności można się zastanowić nad omówieniem historii rozwoju UGW, w tym przede wszystkim trzech jej etapów. Realizując ten punkt, można również wprowadzić pojęcie czterech swobód Wspólnego Rynku, charakteryzując je szczegółowo od razu, lub też omówić je przy kolejnych, odpowiednich, punktach podstawy.

Dział II podstawy programowej to „Rynek finansowy”. W tym dziale uczniowie między innymi mają poznać 1) funkcje i formy pieniądza, 2) rodzaje papierów wartościowych oraz 3) system podatkowy. Nie bez powodu spośród siedemnastu zagadnień tego działu wybrane zostały trzy powyższe. ECU (*European Currency Unit*) — jednostka rozliczeniowa w Europejskim Systemie Walutowym, niekiedy określana jako prekursorka euro, a przede wszystkim sama wspólna waluta z całą pewnością wpisują się w hasło „pieniądz i jego obieg”. W kontekście wspólnej waluty mogą pojawić się informacje o banknotach i monetach, kryteriach konwergencji, emisji i obiegu tego pieniądza. Być może jest to też miejsce, w którym warto przedyskutować korzyści i zagrożenia płynące z wprowadzenia euro. Rodzaje papierów wartościowych pozwalają natomiast na ujęcie dość medialnego ostatnio tematu obligacji Unii Europejskiej, które wyemitowane w ramach instrumentu SURE mają pomóc UE, a konkretnie siedemnastu państwom członkowskim, w ochronie miejsc pracy i utrzymaniu zatrudnienia w warunkach panującej pandemii⁵⁴.

Niezwykle szerokim zagadnieniem jest z kolei system podatkowy i wpływ członkostwa w UE na niego. Po pierwsze zabrania się pośrednio lub bezpośrednio nakładać przez państwa członkowskie dodatkowe lub wyższe podatki na towary pochodzące z innych państw członkowskich, co przyczyniać ma się do realizacji swobody przepływu towarów. Zabronione lub ograniczone są też inne działania tego typu odnoszące się do innych podatków i opłat⁵⁵. Po drugie Rada, stanowiąc jednomyślnie i po konsultacji z Parlamentem Europejskim i Komitetem Ekonomiczno-Społecznym, uchwala przepisy harmonizujące przepisy dotyczące podatków obrotowych, akcyzy i innych podatków pośrednich „w zakresie, w jakim harmonizacja ta jest niezbędna do zapewnienia ustanowienia i funkcjonowania rynku wewnętrznego oraz uniknięcia zakłóceń konkurencji”⁵⁶. W ramach tejsz harmonizacji pojawiły się na przykład przepisy dotyczące podatku VAT (stawka podstawowa nie może być niższa niż 15%, a na określonych zasadach ustanawia się stawki specjalne) oraz akcyzy (objęcie akcyzą określonych grup towarów, na przykład alkoholu czy wyrobów tytoniowych). Ponadto stworzono przepisy zarówno zapobiegające uchylaniu się od opodatkowania, jak i przeciwdziałające podwójnemu opodatkowaniu w przypadku podatków bezpośrednich od osób prawnych i od

⁵⁴ Komisja Europejska dokonała pierwszej emisji obligacji społecznych w ramach instrumentu SURE, Serwis prasowy, Bruksela, 21.10.2020, strona Komisji Europejskiej, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_20_1954 (dostęp: 5.04.2021).

⁵⁵ Art. 110–112 TFUE.

⁵⁶ Art. 113 TFUE.

osób fizycznych. Chodzi tu przede wszystkim o przepisy dotyczące transgranicznej działalności gospodarczej i aktywności zawodowej⁵⁷.

Pojęcie rynku finansowego i zawarte w tym dziale treści (kredyty, ubezpieczenia, różne instrumenty finansowe, kwestie oszczędzania i inwestowania) prowadzą wreszcie do jednej z czterech swobód Wspólnego Rynku, czyli do swobody przepływu kapitału. Najmłodsza, bo uregulowana dopiero w Traktacie z Maastricht, swoboda zakazuje ograniczeń w przepływie kapitału między państwami członkowskimi oraz między państwami członkowskimi a państwami trzecimi⁵⁸.

„Rynek pracy” to trzeci dział podstawy programowej. Wciąż w temacie swobód Wspólnego Rynku pojawia się tu sposobność wprowadzenia tej dotyczącej przepływu pracowników. Warto w tym miejscu uświadomić uczniom, że czym innym jest swoboda przemieszczania się i pobytu na terenie państw członkowskich zagwarantowana jako prawo wszystkim obywatelom Unii Europejskiej⁵⁹, czym innym strefa Schengen będąca jedynie udogodnieniem pozwalającym realizować tę pierwszą, a jeszcze innym traktatowa swoboda przepływu pracowników wiążąca się z zakazem dyskryminacji ze względu na obywatelstwo przy zatrudnianiu⁶⁰ i wynagradzaniu oraz przepisy dotyczące zabezpieczenia społecznego, łączenia rodzin, wzajemnego uznawania dyplomów, kwalifikacji i tak dalej⁶¹.

W tym dziale wiele jest punktów powiązanych z UE. Zapisane w podstawie „czynniki wpływające na równowagę na rynku pracy” otwierają pole do dyskusji o migracji zarobkowej Europejczyków czy pojęciu drenażu mózgow, niejako w kontekście skutków integracji. Punkt „rola procesu uczenia przez całe życie” kieruje w stronę dawnego programu „Uczenie się przez całe życie” (*Lifelong Learning Programme*), obecnie włączonego w program Erasmus+ jako edukacja dorosłych⁶². Sam program Erasmus+ jest z kolei uzupełnieniem do tematów związanych ze zbieraniem doświadczeń, kształtowaniem ścieżki edukacyjnej i kariery zawodowej, przede wszystkim w kontekście wymiany studenckiej.

W kontekście poszukiwania pracy warto wspomnieć natomiast uczniom o systemie Europass — portfolio sześciu dokumentów związanych z karierą zawodową, w tym przede wszystkim CV i listu motywacyjnego, stworzonych w wygodnym

⁵⁷ *Ogólnopolityka podatkowa*, Noty tematyczne o Unii Europejskiej, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/92/ogolna-polityka-podatkowa> (dostęp: 5.04.2021); *Podatki pośrednie*, Noty tematyczne o Unii Europejskiej, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/81/podatki-posrednie> (dostęp: 5.04.2021); *Opodatkowanie bezpośrednie: podatek od osób fizycznych i prawnych*, Noty tematyczne o Unii Europejskiej, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/80/opodatkowanie-bezposrednie-podatek-od-osob-fizycznych-i-prawnych> (dostęp: 5.04.2021).

⁵⁸ Art. 63 TFUE.

⁵⁹ Art. 20 ust. 2 pkt a, 2 pkt a TFUE.

⁶⁰ Z wyjątkiem służby cywilnej.

⁶¹ Art. 45–48 TFUE.

⁶² *Erasmus+. Edukacja dorosłych*, <https://erasmusplus.org.pl/sektory/edukacja-doroslych/> (dostęp: 5.04.2021).

internetowym kreatorze, wspomaganym dodatkowo przez sieć Krajowych Centrum Europass⁶³. Poszukiwanie pracy można realizować za pomocą sieci EURES (*European Employment Services* — Europejskie Służby Zatrudnienia) — Europejskiego Portalu Mobilności Zawodowej oraz portali krajowych, będących przede wszystkim bazą milionów miejsc pracy, ale też bazą informacji o mobilności zawodowej czy też organizatorem szkoleń i Europejskich dni pracy⁶⁴. Kolejny wątek w podstawie to zdobywanie doświadczeń „w formie wolontariatu, praktyk lub stażu”. Stanowi on przyczynek do omówienia Wolontariatu Europejskiego i staży, które można realizować w całej Unii Europejskiej — zarówno w jej instytucjach, jak i przedsiębiorstwach i organizacjach w całej Europie. Podstawowym źródłem wiedzy jest tu Europejski Portal Młodzieżowy oraz sieć Eurodesk i dostępne tam wyszukiwarki ofert z podziałem na kategorie, państwa, grupy wiekowe i inne⁶⁵.

Dział IV to „Przedsiębiorstwo”, a więc treści związane z zakładaniem i prowadzeniem różnych form działalności gospodarczej. Skoro uczeń, według podstawy, „charakteryzuje podstawowe formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw”, to tym samym jest zasadnym wprowadzenie pojęcia spółki europejskiej, stanowiącej rodzaj spółki akcyjnej, która umożliwia prowadzenie działalności gospodarczej w różnych państwach członkowskich na podstawie jednolitych przepisów⁶⁶. W kontekście prowadzenia działalności gospodarczej pojawia się również wątek jej opodatkowania, jednakże ten został już omówiony powyżej.

Ewentualnie można by wspomnieć w tym dziale także o polityce Unii Europejskiej wobec małych i średnich przedsiębiorstw⁶⁷, jednakże to jedna z treści o niższym priorytecie. Dużo istotniejsze w kontekście prowadzenia działalności jest powiązanie tych tematów z trzecią i czwartą swobodą Wspólnego Rynku, a mianowicie swobodą przepływu towarów oraz swobodą przepływu usług. Zwłaszcza, że ta ostatnia obejmuje *de facto* swobodę przedsiębiorczości i swobodę świadczenia usług. Zgodnie z przepisami Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej obywatele mają prawo prowadzić działalność gospodarczą w innym państwie członkowskim oraz tymczasowo oferować i świadczyć usługi w innych państwach,

⁶³ Portal Europass, <https://europass.org.pl>.

⁶⁴ EURES. Europejski Portal Mobilności Zawodowej, strona Komisji Europejskiej, <https://ec.europa.eu/eures/public/pl/homepage>; EURES. Sieć europejskich ofert pracy, strona Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii, <https://eures.praca.gov.pl/> (dostęp: 5.04.2021).

⁶⁵ *Stáže*, Europejski Portal Młodzieżowy, https://europa.eu/youth/go-abroad/traineeships_pl (dostęp: 5.04.2021); *Wolontariat*, Europejski Portal Młodzieżowy, https://europa.eu/youth/go-abroad/volunteering_pl (dostęp: 5.04.2021); *Eurowolontariat*, strona Eurodesk Polska, <https://www.eurodesk.pl/mobilnosc/eurowolontariat> (dostęp: 5.04.2021).

⁶⁶ *Założenie spółki europejskiej (SE)*, portal Your Europe, https://europa.eu/youreurope/business/running-business/developing-business/setting-up-european-company/index_pl.htm (dostęp: 5.04.2021).

⁶⁷ Więcej zob. *Małe i średnie przedsiębiorstwa*, Noty tematyczne o Unii Europejskiej, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/63/male-i-srednie-przedsiębiorstwa> (dostęp: 5.04.2021).

pozostając jednocześnie w kraju pochodzenia. Swoboda przepływu towarów, w uproszczeniu, sprowadza się natomiast do zakazu wprowadzania jakichkolwiek środków ograniczających wymianę towarową pomiędzy państwami⁶⁸.

Unia Europejska w całej analizowanej podstawie programowej pojawia się tylko raz, jak już zostało wskazane, i to tylko w kontekście jednego ze swoich narzędzi, a konkretnie funduszy europejskich będących jednym ze źródeł finansowania powstającej działalności gospodarczej. To rodzaj środków, które dają wiele możliwości uzyskania dofinansowania zarówno na założenie, jak i na rozwój własnej firmy. Ważne jest przekazanie uczniom informacji o istnieniu Punktu Informacyjnego Funduszy Europejskich, który zapewnia fachową pomoc w doborze i pozyskaniu funduszy⁶⁹.

Tym samym kończy się analiza treści podstawy programowej, lecz nie kończą się wątki, które mogą lub wręcz powinny zostać poruszone na lekcjach. Przede wszystkim w dotychczasowym wywodzie zabrakło odniesienia do jednej z najważniejszych instytucji z punktu widzenia Unii Gospodarczej i Walutowej, czyli Europejskiego Banku Centralnego. Pewnym rozwiązaniem byłoby powiązanie tego wątku z euro lub też z działaniem Narodowego Banku Polskiego, omawianego zgodnie z podstawą w dziale II „Rynek finansowy”. Ze względu na swoją rolę może być też wyeksponowany. Niezależnie jednak od wybranego czasu, należy omówić na lekcji, czym jest EBC i Europejski System Banków Centralnych, jakie organy i zadania ma EBC, na jakich zasadach się opiera. Kluczowe będzie przede wszystkim omówienie kompetencji Banku w zakresie polityki pieniężnej i nadzoru ostrożnościowego. Kolejne zagadnienie, jakie warto zawrzeć w treściach, to krótkie powtórzenie lub wprowadzenie rodzajów i celów unijnych aktów prawnych (traktaty jako prawo pierwotne, rozporządzenia, dyrektywy i decyzje jako prawo wtórne), rodzajów kompetencji Unii Europejskiej z uwzględnieniem pojęcia harmonizacji i koordynacji oraz podstawowych zasad procedur decyzyjnych (zwłaszcza zwykłej procedury prawodawczej). Trzecim zagadnieniem może być jeszcze polityka budżetowa Unii Europejskiej, tj. procedura budżetowa, rodzaje przychodów i wydatków Unii Europejskiej, w powiązaniu z przytoczonymi już wcześniej funduszami europejskimi.

Nakoniec należy podkreślić, iż wszystkie wskazane zagadnienia mogą być zarówno realizowane na lekcjach, które dotyczą poszczególnych zagadnień (na przykład swoboda przepływu kapitału na zajęciach poświęconych rynkom finansowym, zaś swoboda przepływu osób na tych omawiających rynek pracy), jak i zorganizowane jako jeden blok lekcji dotyczący Unii Gospodarczej i Walutowej Unii Europejskiej. Oba te rozwiązania mają swoje zalety i wady. Wplecenie tematów europejskich w wątki ułożone według podstawy programowej pozwoli bardziej zaakcentować

⁶⁸ Art. 28, 49 i 56 TFUE.

⁶⁹ *Fundusze Europejskie na założenie firmy*, Portal Funduszy Europejskich, 28.10.2015, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/wiadomosci/fundusze-europejskie-na-zalozenie-firmy/> (dostęp: 5.04.2021).

wszechobecność Unii Europejskiej w życiu Europejczyków, nawet tych, których walutą nie jest euro. Wymaga to jednak od nauczyciela o wiele większej wiedzy i umiejętności związanych ze stopniowym wprowadzaniem wiedzy. Rozwiązanie drugie pozwala dużo lepiej usystematyzować wiedzę na tematy europejskie — wyjście od historii integracji, przez etapy tworzenia Unii Gospodarczej i Walutowej, aż po współczesne funkcjonowanie integracji gospodarczej, omówienie zasad i instrumentów współpracy oraz poszczególnych polityk może mieć lepsze efekty w odniesieniu do rozumienia przez uczniów tych tematów. Tak jak jednak zostało podkreślone na wstępie — celem niniejszego rozdziału nie było stworzenie gotowych scenariuszy, lecz ukazanie dostępnych (i to nie wszystkich) opcji. Przegląd treści prowadzi nieuchronnie do ostatniego z „pytań badawczych” niniejszego artykułu — „Jak realizować treści europejskie?”

Środki i narzędzia nauczania elementów edukacji europejskiej w przedmiocie podstawy przedsiębiorczości a polityka informacyjna Unii Europejskiej

Wbrew pozorom, tworzonym najczęściej na bazie stereotypów o mitycznej zbiurokratyzowanej i niedającej się zrozumieć Unii Europejskiej, nauczanie w ramach edukacji europejskiej może się opierać na ogólnodostępnych i przystępnych materiałach, czyniących je dość prostym. Polityka Unii Europejskiej zakłada bardzo szeroką działalność informacyjną i edukacyjną, która powoduje, że już same zasoby internetu dają potężną bazę do prowadzenia zajęć na temat Unii Europejskiej. Wzrost zainteresowania sprawami europejskimi powoduje, że również wiele krajowych podmiotów rozwija wiedzę na temat UE.

Pierwszym podstawowym źródłem informacji dla nauczycieli jest portal europa.eu. Znajdują się tu materiały podzielone na kilka kategorii, między innymi „Informacje o UE”; „Obszary działalności UE” (na przykład euro), „Życie, praca i podróże na obszarze UE” czy „Prowadzenie firmy”⁷⁰. W ramach tego portalu prowadzony jest również „Kącik edukacyjny”. W tym miejscu nauczyciele znajdą liczne i zróżnicowane materiały dydaktyczne do prowadzenia lekcji podzielone według kategorii wiekowych oraz obszarów tematycznych, w tym interaktywne i bardzo ciekawe graficznie kalendarium Unii Europejskiej oraz gry o integracji. Aczkolwiek w przypadku tych ostatnich trzeba zaznaczyć, że większość z nich przeznaczona jest raczej dla młodszych dzieci. Ponadto jest to też kanał poszukiwania innych nauczycieli i szkół zainteresowanych współpracą, wymianą informacji i doświadczeń, zwłaszcza w ramach programów eTwinning oraz School Education Gateway⁷¹.

⁷⁰ Oficjalny portal Unii Europejskiej, <https://europa.eu> (dostęp: 5.04.2021).

⁷¹ Kącik edukacyjny, oficjalny portal Unii Europejskiej, https://europa.eu/learning-corner/home_pl (dostęp: 5.04.2021).

Nauczyciele mogą poszukiwać informacji zarówno w oficjalnych dokumentach unijnych (przede wszystkim korzystając z EUR-Lex⁷² będącego odpowiednikiem polskiego Internetowego Systemu Aktów Prawnych), jak i w licznych broszurach informacyjnych. Jako egzemplifikację można podać taki dokument jak „Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Nowy program na rzecz konsumentów. Poprawa odporności konsumentów na potrzeby trwałej odbudowy” i jego odpowiednik w postaci broszury „Nowy program na rzecz konsumentów. Działania na rzecz ochrony europejskich konsumentów, lata 2020–2025”⁷³. To drugie źródło jest o wiele przystępniejsze i akcentuje najważniejsze zagadnienia. Na stronach unijnych można znaleźć liczne podobne opracowania, a ponadto w systemie EUR-Lex znajduje się podzielona tematycznie sekcja „Streszczenia aktów prawnych UE”, w której zawarto podsumowania kluczowych aktów prawnych UE⁷⁴.

Kolejnym ważnym źródłem informacji są strony internetowe poszczególnych instytucji zaangażowanych w szeroko pojętą politykę gospodarczą Unii Europejskiej. Komisja Europejska prowadzi strony informacyjne wszystkich sektorów i polityk UE, choć zaznaczyć należy, że niekiedy nie wszystkie z nich są dostępne w języku polskim. Parlament Europejski prowadzi z kolei serię „Noty tematyczne o Unii Europejskiej”. Podzielone są one na takie obszary jak system funkcjonowania UE; gospodarka, nauka i jakość życia; spójność, wzrost gospodarczy i zatrudnienie itd. W sposób szczegółowy przedstawiono tu różne aspekty działania UE, a dodatkowo, dla bardziej dociekliwych, wzbogacono to o odwołania do dokumentów, aktów prawnych, stron instytucji. Ponadto w każdej nocie znajdziemy informację na temat działalności Parlamentu w tym obszarze⁷⁵.

Jednym z kluczowych źródeł jest strona internetowa i media społecznościowe prowadzone przez Europejski Bank Centralny. Odpowiedzialność i przejrzystość określone jako jedne z podstawowych, obok niezależności, zasad działania tej instytucji, powodują bardzo duży nacisk na politykę informacyjną. Na stronie EBC znajduje się dokładna charakterystyka organów, zadań i mechanizmów ich realizacji, zasad działania. Ponadto jest tam zawarty pełen przegląd bieżących działań Banku⁷⁶. Z punktu widzenia prowadzenia lekcji warto natomiast podkreślić wagę zasobów zawartych na kanale EBC w serwisie YouTube. Nauczyciel znajdzie tu

⁷² EUR-Lex. Baza aktów prawnych Unii Europejskiej, <https://eur-lex.europa.eu> (dostęp: 5.04.2021).

⁷³ *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Nowy program na rzecz konsumentów. Poprawa odporności konsumentów na potrzeby trwałej odbudowy*, Bruksela, dnia 13 listopada 2020 roku, COM(2020) 696 final; *Nowy program na rzecz konsumentów. Działania na rzecz ochrony europejskich konsumentów lata 2020–2025. Zestawienie informacji, listopad 2020*, https://ec.europa.eu/info/files/new-consumer-agenda-factsheet_pl (dostęp: 5.04.2021).

⁷⁴ *Streszczenia aktów prawnych UE*, EUR-Lex. Baza aktów prawnych Unii Europejskiej, <https://eur-lex.europa.eu/browse/summaries.html?locale=pl> (dostęp: 5.04.2021).

⁷⁵ *Noty tematyczne o Unii Europejskiej*, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/home> (dostęp: 5.04.2021).

⁷⁶ *About ECB*, strona Europejskiego Banku Centralnego, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.pl.html> (dostęp: 5.04.2021).

przede wszystkim serię filmów edukacyjnych wyjaśniających działanie Europejskiego Systemu Banków Centralnych, pokazujących zalety wprowadzenia euro, prezentujących banknoty i monety czy przedstawiających sposób powoływania Zarządu⁷⁷. Mają one wersje polskojęzyczne lub polskie napisy. Szczególnie ważnym filmem jest „Historia Europejskiego Banku Centralnego” odwołująca się do historii UGW i trwająca siedem minut, co jest optymalnym czasem dla jednej jednostki lekcyjnej⁷⁸.

Spośród innych instytucji zaangażowanych w polityki gospodarcze warto wspomnieć na przykład o Europejskim Centrum Konsumentckim w Polsce, które na swojej stronie internetowej przedstawia szczegółowo i bardzo przejrzyście, w jaki sposób i na jakich zasadach udziela pomocy konsumentom. Materiały (grafiki, ulotki⁷⁹, filmiki, a nawet gry) doskonale nadają się do wbudowania w lekcje na temat ochrony konsumentów⁸⁰. Ponadto strona ta może się przydać nie tylko w kontekście europejskim, ale także do lekcji poświęconych ochronie konsumentów ogólnie. Przykładowo całkiem ciekawym materiałem jest prezentacja „Co warto wiedzieć przed Black Friday”, prezentująca prawa konsumenta w sieci⁸¹.

W poprzedniej części artykułu wspomniano już o szeregu portali i sieci biur krajowych związanych z szeroko pojętą mobilnością — zarówno młodzieży, jak i dorosłych pracowników. Przypomnieć tu należy systemy Europass, EURES, Eurodesk, Europejski Portal Młodzieżowy. W zakresie funduszy unijnych pojawia się rola sieci Punktów Informacyjnych Funduszy Europejskich. Są to portale, które również realizują funkcję informacyjną i edukacyjną, tłumacząc zawile kwestie prawne oraz dostarczając licznych materiałów.

Spośród licznych portali i oficjalnych stron Unii Europejskiej warto wskazać jeszcze na kilka z nich. „Your Europe” to strona z pomocą i poradami dla obywateli UE i ich rodzin, a także dotyczącymi prowadzenia przedsiębiorstw w UE⁸². „Co Europa robi dla mnie” to z kolei serwis pokazujący wpływ Europy na codzienne

⁷⁷ *EBC i Eurosystem w trzyminutowym skrócie*, European Central Bank, 14.11.2013, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=X4N7iUVqDHM&ts> (dostęp: 5.04.2021); *How have Europeans benefited from the euro?*, European Central Bank, 28.02.2017, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=HeXDwU5z57o&t> (dostęp: 5.04.2021); *The New Face of the Euro — Europa*, European Central Bank, 10.01.2013, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=aw-gADXLrpX8&t> (dostęp: 5.04.2021); *How are Executive Board members chosen?*, European Central Bank, 7.06.2018, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=PpNBgGu4Awh&t> (dostęp: 5.04.2021).

⁷⁸ *Historia Europejskiego Banku Centralnego*, European Central Bank, 19.06.2015, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=MLggJK9aIFk&t> (dostęp: 5.04.2021).

⁷⁹ Por. np. *Jak pomaga ECC-Net? — grafika*, strona Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska, 27.04.2020, <https://konsument.gov.pl/?mdocs-file=11514> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁰ *Publikacje*, strona Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska, strona <https://konsument.gov.pl/baza-wiedzy> (dostęp: 5.04.2021); *O nas*, strona Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska...

⁸¹ *Co warto wiedzieć przed Black Friday*, strona Europejskiego Centrum Konsumentckiego Polska, 1.12.2019, <https://konsument.gov.pl/?mdocs-file=11069> (dostęp: 5.04.2021).

⁸² Portal Your Europe, <https://europa.eu/youreurope/#pl> (dostęp: 5.04.2021).

życie jej mieszkańców z podziałem na informacje o tejże działalności „w moim regionie”, „w moim życiu” i ogólnie jako „obszary działań”⁸³. Niezwykle ciekawym projektem jest TAXEDU — pilotażowy projekt Unii, mający na celu edukowanie młodych obywateli UE o podatkach i ich wpływie na życie. Materiały dostępne w serwisie podzielone są na trzy kategorie wiekowe: 9–12 lat, 13–17 lat i 18–25 lat. Treści przekazywane są w formie gier, *e-learningów* i *microlearningów* (materiałów wideo), zaś nauczyciele znajdują tu ofertę zasobów i wskazówek na lekcje⁸⁴.

Kolejnym z niezwykle ważnych źródeł są zasoby Urzędu Publikacji Unii Europejskiej. Nauczyciel może stąd pobrać lub, co jeszcze ważniejsze, zamówić (w większości przypadków) bezpłatne wydruki różnych materiałów. Poszczególne publikacje są aktualizowane w obliczu zmieniających się przepisów prawa czy rozwoju polityk. Znajdują się tu różne mapy Unii Europejskiej (na przykład mapa pod tytułem Strefa euro)⁸⁵. Seria „UE w skrócie” obejmuje działania Unii w różnych obszarach i stanowi około jednostronicowe opracowania wybranych tematów (na przykład Jednolity Rynek, cła, system podatkowy)⁸⁶. Wydzielono również sekcję dla nauczycieli i studentów⁸⁷. Bardzo ciekawą publikacją dostępną na stronie Urzędu jest pozycja „Unia Europejska. Czym jest i czym się zajmuje”, w której podano najważniejsze informacje o UE, opisano jej polityki (w tym kluczowe dla tej pracy polityki gospodarcze) oraz sposoby podejmowania decyzji⁸⁸. Podobny przewodnik, choć nieco już przestarzały (choćby w obliczu Brexitu) i niestety nieaktualizowany, a dotyczący systemu instytucjonalnego, to „Jak działa Unia Europejska. Przewodnik po instytucjach europejskich”⁸⁹. Urząd przygotował również szereg publikacji przeznaczonych *stricto* dla nauczycieli i uczniów. „Europa w 12 lekcjach”⁹⁰ oraz „UE & ja”⁹¹ to w zasadzie gotowe scenariusze lekcji i materiały do dowolnego wykorzystania na zajęciach. Znajdują się w nich takie tematy jak euro,

⁸³ Portal Co Europa robi dla mnie, <https://www.what-europe-does-for-me.eu/pl/home> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁴ Portal TAXEDU, https://europa.eu/taxedu/home_pl (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁵ *Mapy*, strona Urzędu Publikacji Unii Europejskiej, <https://op.europa.eu/pl/web/general-publications/maps> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁶ *UE w skrócie*, strona Urzędu Publikacji Unii Europejskiej, <https://op.europa.eu/pl/web/general-publications/eu-at-a-glance> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁷ *Studenci i nauczyciele*, strona Urzędu Publikacji Unii Europejskiej, <https://op.europa.eu/pl/web/general-publications/teachers> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁸ *Unia Europejska. Czym jest i czym się zajmuje*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 1.02.2020, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/ac0a88a6-4369-11ea-b81b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF/source-183945552> (dostęp: 5.04.2021).

⁸⁹ *Jak działa Unia Europejska. Przewodnik po instytucjach europejskich*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 29.10.2014, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/9a6a89dc-4ed7-4bb9-a9f7-53d7f1fb1dae> (dostęp: 5.04.2021).

⁹⁰ *Europa w 12 lekcjach*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 3.07.2018, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/a5ba73c6-3c6a-11e8-b5fe-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF/source-183946246> (dostęp: 5.04.2021).

⁹¹ *UE & ja*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 1.02.2020, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/955ebbf4-4366-11ea-b81b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF/sour>

Wspólny Rynek, Erasmus+ i inne. Bardzo atrakcyjnymi wizualnie broszurami są z kolei „Krótki przewodnik po euro”⁹² oraz „Jedna waluta dla jednej Europy”⁹³ przeznaczone właśnie do pracy w warunkach szkolnych. Ostatnią serią, na którą warto zwrócić szczególną uwagę, jest seria „Zrozumieć politykę Unii Europejskiej”, w której znajdziemy takie opracowania jak „Rynek wewnętrzny. Od kryzysu do nowych możliwości: jak zapewnić dobrobyt społeczeństwu i przedsiębiorstwom”, „Bankowość i finanse. Dobrze funkcjonujący jednolity rynek usług finansowych przyczynia się do dobrobytu materialnego, stabilności i wzrostu gospodarczego”, „Konkurencyjność. Lepsze funkcjonowanie rynków”. Są to więc już pozycje dużo bardziej szczegółowe, które nauczycielom mogą przydać się przede wszystkim do pogłębienia i uporządkowania własnej wiedzy. Jak już zostało powiedziane, na stronie internetowej Urzędu znajdują się pliki PDF w różnych językach, które można pobrać, istnieje również możliwość zamówienia tych materiałów, choć niektóre z nich są płatne. Co ważne, instytucje takie jak Przedstawicielstwo Parlamentu Europejskiego w Polsce, Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce czy Punkty Informacji Europejskiej Europe Direct mają te publikacje dostępne na miejscu lub umożliwiają ich zamówienie przez nauczycieli i placówki oświatowe.

W tej części artykułu znalazł się jedynie wąski i subiektywny (dokonany bowiem z punktu widzenia nie naukowca, lecz raczej praktyka, to jest czynnego nauczyciela wiedzy o społeczeństwie w liceum) wybór źródeł i materiałów, co więcej skupiający się jedynie na zasobach internetu. Na marginesie można zauważyć, że realizowane przez ponad rok nauczanie zdalne w warunkach COVID pokazało, jak cenne jest to źródło. Wiele możliwości zostało pominiętych, ponieważ także krajowe instytucje dostarczają licznych informacji i materiałów do wykorzystania. Ministerstwa czy Narodowy Bank Polski⁹⁴ również prowadzą działania informacyjne i edukacyjne w tym zakresie. Pominięta została także literatura naukowa⁹⁵. Nie da się jednak ukryć, że sama Unia Europejska dostarcza nieograniczonej ilości materiałów.

ce-183946684 (dostęp: 5.04.2021). Istnieje również starsze wydanie tej publikacji wraz z podręcznikiem dla nauczyciela pt. „Europa. Informator dla młodzieży”.

⁹² *Krótki przewodnik po euro*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 01.02.2020, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/2a9e2a82-4412-11ea-b81b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF/source-183946805> (dostęp: 5.04.2021).

⁹³ *Jedna waluta dla jednej Europy*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 1.02.2020, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/2eb6397b-436a-11ea-b81b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF/source-183947545> (dostęp: 5.04.2021).

⁹⁴ Jako przykład można podać scenariusz lekcji o Unii Gospodarczej i Walutowej zamieszczony na portalu edukacyjnym NBP czy też serię filmów o euro opublikowanych na kanale NBP w serwisie YouTube.

⁹⁵ Zob. np. *Integracja europejska. Ćwiczenia*, red. K.A. Wojtaszczyk, Ł. Zamecki, Warszawa 2012, zawierająca scenariusze zajęć o UGW; A. Dąbrowski, *Ład gospodarczy UE*, [w:] *Integracja europejska...*, s. 187–190.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pozwala potwierdzić postawioną hipotezę: rozszerzenie programu nauczania podstaw przedsiębiorczości o elementy edukacji europejskiej nie tylko może być pomocne dla lepszego rozumienia przez uczniów procesów gospodarczych zachodzących w skali całego kontynentu, ale również wydaje się absolutnie niezbędne dla wyjaśnienia procesów zachodzących w narodowym systemie gospodarki rynkowej. Jest to obszar, który w podstawie programowej został zwyczajnie pominięty. I tak jak nie da się nauczać historii Polski w oderwaniu od historii powszechnej, tak nie da się też skutecznie przedstawić procesów gospodarczych w Polsce bez ukazania ich europejskiego podłoża.

Tytułem zakończenia, nieco przewrotnie i posługując się pewną metaforą, należy stwierdzić, że niczym w dobrej powieści kryminalnej nauczyciel ma motyw, sposobność i narzędzie do tego, by wprowadzić do nauczania podstaw przedsiębiorczości elementy edukacji europejskiej.

Motywywem będzie przede wszystkim chęć edukowania młodych Europejczyków, którzy będą świadomymi obywatelami Unii Europejskiej, korzystającymi z jej osiągnięć. Młodzi ludzie muszą zrozumieć, że polska gospodarka nie jest samotną wyspą, systemem autarkicznym, lecz częścią większej całości — zjednoczonej Europy. I choć, jak się wydaje, nie ma obecnie klimatu politycznego do rozmowy o rozwoju i zacieśnianiu integracji europejskiej, to nawet ewentualna dyskusja o pójściu ścieżką brytyjską powinna się toczyć w oparciu o racjonalną i merytoryczną dyskusję.

Sposobność to przede wszystkim wykazana w części drugiej i trzeciej potrzeba uzupełnienia treści o tematy z zakresu edukacji europejskiej oraz miejsce na to w postaci pięciu (maksymalnie trzynastu) godzin lekcyjnych. Liczne punkty podstawy programowej tego przedmiotu pozostają wręcz niepełnymi bez poszerzenia o europejski ich kontekst.

I wreszcie narzędzie. Unia Europejska, stawiając sobie za cel przybliżenie jej działania Europejczykom, zbudowała ogromną bazę informacji, materiałów, zasobów skierowanych do różnych grup wiekowych, społecznych i zawodowych. Polityka edukacyjna i informacyjna UE przekłada się na niezwyklej dostępność informacji i gotowych rozwiązań edukacyjnych dla nauczycieli.

Bibliografia

Opracowania

- Arnold R., Barcz J., Michałowska-Gorywoda K., Tschäpe P., *Parlament Europejski oraz parlamenty Polski i Niemiec w nowej architekturze europejskiej*, Warszawa 2005.
- Barcz J., *Parlamenty narodowe w procesie integracji europejskiej. Wyzwania przed parlamentem polskim*, [w:] R. Arnold, J. Barcz, K. Michałowska-Gorywoda, P. Tschäpe, *Parlament Europejski oraz parlamenty Polski i Niemiec w nowej architekturze europejskiej*, Warszawa 2005, s. 133.

- Borkowski P.J., *Polityczne teorii integracji międzynarodowej*, Warszawa 2007.
- Edukacja europejska — zarys problematyki*, red. T. Michalski, Pelplin 2005.
- For a Community Policy on Education. Report by Henri Janne*, „Bulletin of the European Communities Supplement” 1973, nr 10.
- Furman B., *W centrum uwagi. Program nauczania wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum zakres rozszerzony ze zintegrowanymi treściami z zakresu podstawowego*, Warszawa 2019.
- Integracja europejska. Ćwiczenia*, red. K.A. Wojtaszczyk, Ł. Zamęcki, Warszawa 2012.
- Polska w Unii Europejskiej — od stowarzyszenia do piętnastolecia członkostwa. Monografia jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Kaweckiej-Wyrzykowskiej*, red. A.A. Ambroziak, A.D. Szypu-lewska-Porczyńska, Warszawa 2020.
- Rojewska M., *Ewolucja myśli europejskich ruchów federalistycznych*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2018, nr 1 (60).
- Włoch A., *Edukacja europejska. Założenia, perspektywy, funkcje społeczne. Krytyczne spojrzenie*, Kraków 2016.

Źródła internetowe

- Brexit has raised support for the European Union*, „Flashlight Europe” 2, 2016, Bertelsmann Stiftung, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/user_upload/EZ_flashlight_europe_02_2016_EN.pdf.
- Centralna Komisja Egzaminacyjna, *Wstępne informacje o wynikach egzaminu maturalnego przeprowadzonego w terminie głównym (w czerwcu) 2020 r.*, 11.08.2020, http://cke.gov.pl/images/_EG-ZAMIN_MATURALNY_OD_2015/Informacje_o_wynikach/2020/20200811%20Wstepne%20informacje%20o%20wynikach%20egzaminu%20maturalnego%202020.pdf.
- Erasmus+, <https://erasmusplus.org.pl/>.
- EURES. Europejski Portal Mobilności Zawodowej, strona Komisji Europejskiej, <https://ec.europa.eu/eures/public/pl/homepage>.
- EURES. Sieć europejskich ofert pracy, strona Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii, <https://eures.praca.gov.pl/>.
- EUR-Lex. Baza aktów prawnych Unii Europejskiej, <https://eur-lex.europa.eu>.
- European Central Bank, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/user/ecbeuro>.
- Europejski Portal Młodzieżowy, https://europa.eu/youth/home_pl.
- Kącik edukacyjny*, oficjalny portal Unii Europejskiej, https://europa.eu/learning-corner/home_pl.
- Komisja Europejska dokonała pierwszej emisji obligacji społecznych w ramach instrumentu SURE*, Serwis prasowy, Bruksela, 21.10.2020, strona Komisji Europejskiej, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_20_1954.
- Marchewka zaklasyfikowana jako owoc? To nie absurd, ale uwzględnienie tradycji*, [w:] *Fake news czy prawda? Sprawdź!*, strona internetowa Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce, 10.05.2019, https://ec.europa.eu/poland/news/190510_fake_news_pl.
- Narodowy Bank Polski, serwis YouTube, <https://www.youtube.com/user/NBPtv>.
- Narodowy Bank Polski. Departament Edukacji i Wydawnictw NBP, *Prezentacja wyników „Badania świadomości i wiedzy ekonomicznej Polaków”*, <https://www.nbp.pl/edukacja/badania/wiedza-ekonomiczna-polakow.pdf>.
- NBP — Portal Edukacji Ekonomicznej, <https://www.nbportal.pl/>.
- Noty tematyczne o Unii Europejskiej*, strona Parlamentu Europejskiego, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/home>.
- Nowy program na rzecz konsumentów. Działania na rzecz ochrony europejskich konsumentów lata 2020–2025. Zestawienie informacji, listopad 2020*, https://ec.europa.eu/info/files/new-consumer-agenda-factsheet_pl.

- Oficjalny portal Unii Europejskiej, <https://europa.eu>.
- Portal Co Europa robi dla mnie, <https://www.what-europe-does-for-me.eu/pl/home>.
- Portal Europass, <https://europass.org.pl>.
- Portal Funduszy Europejskich, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>.
- Portal Sięgnij po więcej, wyszukiwarka szkół ponadpodstawowych prowadzonych przez m.st. Warszawę, <https://wyszukiwarka.spw.edu.pl/>.
- Portal TAXEDU, https://europa.eu/taxedu/home_pl.
- Portal Your Europe, <https://europa.eu/youreurope/#pl>.
- Przybyś A., *Europejski wymiar szkolnictwa wyższego*, „Edukacyjne dyskursy. Internetowe Pismo Pedagogiczne Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego” 15.06.2004, <http://www.edukacyjne.dyskursy.univ.szczecin.pl/europejski.htm>.
- Roguska B., *Narastanie obaw związanych z wprowadzaniem euro*, CBOS, *Komunikat z badań 151/2014*, listopad 2014, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_151_14.PDF.
- Standard Eurobarometer 87. Spring 2017. Graphs EN — European citizenship*, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/82865>.
- Standard Eurobarometer 87. Spring 2017. The key indicators. Poland*, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/79546>.
- Standard Eurobarometer 91. Spring 2019. Europeans' views on the priorities of the European Union. Report*, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/88102>.
- Standard Eurobarometer 91. Spring 2019. Public opinion in the European Union. Report*, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/88420>.
- Standard Eurobarometer 92. Autumn 2019. Public opinion in the European Union. Report*, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/90258>.
- Streszczenia aktów prawnych UE*, EUR-Lex. Baza aktów prawnych Unii Europejskiej, <https://eur-lex.europa.eu/browse/summaries.html?locale=pl>.
- Strona Eurodesk Polska, <https://www.eurodesk.pl/>.
- Strona Europejskiego Banku Centralnego, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.pl.html>.
- Strona Europejskiego Centrum Konsumentów, <https://konsument.gov.pl>.
- Strona Urzędu Publikacji Unii Europejskiej, <https://op.europa.eu/pl/>.

Akty prawne

- Dyrektywa Rady 2001/113/WE z dnia 20 grudnia 2001 roku odnosząca się do dżemów owocowych, galaretek i marmolady oraz słodzonego przecieru z kasztanów przeznaczonych do spożycia przez ludzi, Dz.Urz. UE L 10 z 12.01.2002.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Nowy program na rzecz konsumentów. Poprawa odporności konsumentów na potrzeby trwałej odbudowy, Bruksela, 13.11.2020, COM(2020) 696 final.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r. poz. 467 z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2019 roku w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. z 2019 r. poz. 639 z późn. zm.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana, Dz.Urz. UE C 202 z dnia 7.06.2016.
- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 czerwca 2020 roku o znaczeniu edukacji europejskiej, Dz.Urz. RP z 2020 r. poz. 596.

Roger Rangel

ORCID: 0000-0003-1815-879X

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.6.4>

Poland in the Digital Age

A brief geopolitical assessment within the context of Artificial Intelligence and emerging technologies

Abstract: Within the three casual mechanisms known so far in relation to the emergence and spread of AI Nationalism, this short piece of research strives to combine recent IR literature involving cyberspace and AI with new insights from the institutional economic perspective and Neoclassical Realism, in order to make an introductory assessment focused on Poland's geopolitical challenges in the Digital Era. Since the analytical focus of this article concentrates on the case of Poland, the discussion can be perhaps also relevant for other countries pertaining to Central-Eastern Europe.

Keywords: AI Nationalism, Poland, digital sovereignty, AI Geopolitics, Russian AI

Polska w erze cyfrowej. Krótka ocena geopolityczna w kontekście sztucznej inteligencji i nowych technologii

Abstrakt: W ramach trzech okazjonalnych mechanizmów znanych do tej pory w związku z pojawieniem się i rozprzestrzenianiem nacjonalizmu AI, ten krótki fragment badań ma na celu połączenie najnowszej literatury IR obejmującej cyberprzestrzeń i AI z nowymi spostrzeżeniami z instytucjonalnej perspektywy gospodarczej i Neoklasycznego Realizmu. Zadaniem postawionym przed nimi jest dokonanie wstępnej oceny wyzwań geopolitycznych dla Polski w erze cyfrowej. Ponieważ analityczna część niniejszego artykułu koncentruje się na przypadku Polski, dyskusja może być istotna również dla innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Słowa kluczowe: nacjonalizm AI (Artificial Intelligence), Polska, suwerenność cyfrowa, geopolityka AI, rosyjska AI

Introduction

Taking into consideration the eternal destruction and displacement of entire civilizations, states, and populations throughout human history, Poland exempli-

fies a unique case in Europe, due to its turbulent past and the unextinguishable subsistence of a national identity embedded in a spiritual community united by culture and history. Stemming from the unaccomplished manifestation of *Corona Regni Poloniae* in the dawn of the 13th century, where the identification of the state and the Polish *volk* implied indivisibility under the concept of *gens polonica* (Balzer 1916), the Polish nation today finds itself once again deprived of core elements sustaining national sovereignty (Wittpahl 2017; Mueller 2020).

As the evolution of human ecosystems in cyberspace ushers in a new era of economic growth, a shift in power dynamics, moving away from humans entirely to algorithms, introduces a changing technical landscape transforming domestic political structures, national security, and state autonomy in the digital world (Dafoe 2018). Powered by the emergence of algorithmic processes, the digital era furthermore prescribes new challenges to the Polish economy, as a shift in the balance of power dictates a new geopolitical environment defined by a nation's technological trajectory.

Moreover, the inseparability of international trade and cybersecurity (Meltzer 2019) draws attention to the challenges that *cyber exceptionalism* (Katz 1997) and the governance of the Internet (Klein 2002; Chenou 2014) bring to Polish sovereignty at a time when machine learning, deep neural networks, big data, the internet of things, cloud computing and other digital technologies are used to collect, store, share, and analyze insurmountable amounts of data, while radically transforming social interactions and the nature of geopolitics (Zuboff 2019).

In essence, incomparable with previous centuries, the turbulent digitalization of Poland arrives at an increasingly unstable background, where the geopolitical nature of algorithmic agents cannot be isolated from domestic, regional, and international parameters (Craig 2018). Witnessing the advanced combination of nanotechnology, genetic enhancement, communication technology, and new technologies based in cognitive science (Roco 2002; Hersam 2011; Schwab 2020) in connection with the deep structural fault-lines in the neoliberal paradigm recently exposed throughout 2008–2020, this article strives to reveal the severity of these matters through brief insights in order to elevate the academic debate towards the national (and European) public sphere.

Methodology

The advancement and adoption of artificial intelligence in the 21st century, and its progression towards becoming a major geopolitical factor, predisposes the extraordinary acceleration of scientific and technological progress as a major force shaping global politics and the world economy (Brynjolfsson 2014; Butcher 2018). Sustaining that the continued progress in machine learning has driven new global transformational trends invoking the rise of *techno-nationalism* (Miailhe 2018; Möllers 2020), recent contributions from International Relations theory (Choucri

2012; Maurer 2019) and Institutional Economics (Parkes 2015; Wagner 2020) are used to having a converged and joint understanding about the impact of cyberspace and new technologies towards foreign policy and the nation-state. Thus, under the lens of neoclassical realism, process-tracing methods are utilized to assess the impact of algorithmic agents in international affairs by considering its effects at both the macro- and micro-levels in the areas pertaining to social, economic, political, and institutional phenomena.

Entering the Digital Era

The introduction of cross-border computer networks and technological infrastructures in the last decades of the 20th century (Chamoux 2019), in tandem with the growing expansion and operability of algorithmic agents in today's world, brings forward a new era characterized by a turbulent progression towards *machina economica* as the fundamental premises of methodological and normative individualism become neglected under the auspices of new digital technologies (Daneke 2020).

Following the resurgence of Poland in the 1990s, in the midst of the Internet's expansion and the establishment of a new *cyber domain* (Medeiros 2020), the transition and diffusion of power in the beginning of the 21st century takes shape during a time where digital data becomes a core component in the production of knowledge, wealth, and power (Beer 2019).

Apart from a rapid increase in computation capacity in the 2010-2020 period, the exponential increase of information available for big data analytics and the improvements in the automation of analytical model building reinforce the emergence of great power competition (Aznar 2019) concurrently as trade and cybersecurity are increasingly intertwined (Meltzer 2019).

Consequently, while this new reconfiguration of power in the digital age is guided by the vast economic and social disruptions accompanying the spread of AI (van Dijk 2017), the international environment in which Poland and Central-Eastern Europe re-emerged, initially dominated by geoeconomic principles during a time where unprecedented globalization took place and economic objectives became a priority for post-industrial societies (Kovač 2012), now finds itself shaken by deepening crises unparalleled to anything exhibited in the past (Avery 2017).

Thus, as the future power structure of the international system remains ambiguous, the rendition of human experience as behavioral data depicts a number of additional repercussions challenging Poland's sovereignty and national identity in the wake of the automation of unprecedented monitoring and control of human behavior within new economies of scale and scope (Grimm 2015; Werbach 2020).

In light of the fact that the defining element of state sovereignty shifts from territorial control to the management and manipulation of population data (Ricaurte 2019), the systemic parameters and the regional setting in which Poland is situ-

ated and embedded unequivocally confines it to the Digital Single Market as well as EU digital policy and legislation in the events when the Digital Markets Act and the Digital Services Act bring altogether both opportunities (Groendo 2016; Nyman-Metcalf 2018; Eurostat 2019) and threats (Davenport 2018) in the digital sphere.

As we enter a second global financial crisis (Roubini, 2020), the eminent shift in the world's economic and geopolitical centers of gravity from the Euro-Atlantic world toward Asia (Zeraoui 2014; Layne 2018), mainly as a result of China's rapid economic, military, and technological rise and the relative US decline, demarcates a new era of Polish foreign policy in view of the growing instability in Europe, the advent of regional hegemonies in Eurasia, and the rising tide of the fourth industrial revolution.

Uncertainty and global instability in the 2020s

The rules, norms, and conventions governing human interactions since 1944 have not only led to massive global inequality among societies and nations but also set the stage of the current *cyber revolution* (Betancourt 2015; Kello 2017) where converging technologies show the first signs of *post hominum* (Ferrando 2020; Kurki 2020) in par with ideals in *trans-humanism* within the background of digital space (Roco 2013; Berke 2016; Schwab 2020).

Just as the Internet became a critical part of the global communications infrastructure, the surge of inter-state conflicts in the Middle East, Eastern Europe, and Africa during the continuous depreciation of international law (Paulus 2004; Marxsen 2014; Williams 2020) challenges the notion of a rules-based international order after the surge of the unipolar moment of the United States. Drastically worsened and accelerated by recent events in 2020, the end of the Pax Americana arrives at a time when the world is already shaken by extreme poverty, inequality, hunger, and higher temperatures (Cox and Betts 2000; Khorsandi 2020; Hoffmann 2020). While damaging and unreparable internal divisions in the United States weaken its power projection abroad and China overtakes the US as the biggest trading partner of the European Union (Leali 2021), a power vacuum in several strategic regions under fierce competition further complicates matters for Poland (Kaye 2011; Sakwa 2015).

Notwithstanding the eminent existence of anomalies in the international financial system led by the United States (Ehret 2021), the revelations of banks' involvement in global corruption, massive tax avoidance by all major corporations, and a network of political malfeasance both at the national and international levels dismount previous empirical studies of institutional cooperation and collaboration (Snowden 2013; Tréguer 2018) while bringing forward a new era in power relations as technological advances transform international relations (Baums 2016; Girardi 2018).

Apart from a clear distribution of power gradually tilting towards the East, partially as a result of Xi Jinping's new governance model through the exploitation of geoeconomic tools (Brakman 2019) and the ascension of Asian economies, the struggle of Poland and the EU against US tech companies' mass surveillance capabilities and growing power (Hopkins 2021; Espinoza 2021) showcases the growing competition between states and global corporations. With several implications for the enduring role of national identity and nationalism in domestic political struggles and foreign policy (Kaldor 2004; Eriksen 2007; Sterling-Folker 2009; Skey 2017), the transformation of citizens into population data raises new questions as to what currently constitutes sovereignty as "advances in surveillance technologies and offensive cyber capabilities... [outpace] the legal, normative, and diplomatic mechanisms needed to protect digital data" (Hill 2014).

In turn, displacing the state-centric theoretical frameworks which make up the backbone of International Relations theory, the appearance of powerful entities embodying technological corporations larger than industrialized states becomes one of the biggest paradigms of the digital era (Nais 2017; Crecioli 2020). Reigning unbarred from regulations due to the lack of effective global institutional governance in the cyber domain (O'Hara 2018; Voelsen 2019), these powerful data processing actors, evolving alongside their host governments in a way which is difficult to capture (Levesque 2016; Karelov 2018), generate a new political phenomenon where national resources are redirected towards accomplishing long-term geopolitical goals (Capri 2020) at a time when the engine for technological innovation in dual-use technologies shifts from governments to commercial enterprises (Strange 1996; Kania 2018).

Thus, the lack of an imperative in balancing China (Fägersten 2019) and the American private sector (Herrero 2019) in the last decade allowed Poland and Europe to head off in different directions that make it more difficult for Europeans to coalesce around a single choice in the near future. The variation in state preferences in Europe, in part due to the influence that each of their distinct economic position has in their response to these systemic imperatives (Brawley 2012), most clearly seen in Sino-German economic relations (Rangel 2020; Sebena 2020), exposes Poland's fragile national security strategy, largely due to China's growing strategic partnership with Russia, and several domestic processes, such as Polish decision-makers' misperception of the new distribution of power (Polish National Security Strategy 2007; McCoy 2010; Lanoszka 2020), the misallocation of national resources based on false *realist* premises (Mearsheimer 2001; Lobell 2010), and inadequate strategies for confronting potential security dilemmas within Europe.

The miscalculated evaluation of the military primacy associated with the United States as a unipolar power in the domestic agenda of *Prawo i Sprawiedliwość* (Law and Justice Party) (Bieńczyk-Missala 2016; Polish Ministry of Foreign Affairs 2017) not only weakens Poland's future prospects in accordance with the outcomes of China's techno-strategic ambitions (Wübbecke 2016), but it also complicates foreign policy cooperation with Berlin and Paris (Zięba 2012; Simón 2015; Buras 2018).

In addition, the growing interconnectedness of people, organizations, and machines which results from the Internet brings forward a change in the underlying dynamics of the ecosphere as a platform-based ecosystem powered by data, cloud computing, and advanced manufacturing displaces previous economic principles (Dopfer 2005; Harper 2012; Wagner 2020). As we make the transition into the digital economy, the penetration of digital technologies into entire societies and the use of machine learning in big data analytics create new challenges for Polish leaders at a time when big tech firms are increasingly growing in scale and influence in the midst of the events pertaining to 2020.

Thus, several factors, which cannot be fully integrated due to the extent of this article, evidently explain the current international environment. In the first instance, humanity's transition towards advanced AI systems signals asymmetric geographical gains and losses, not only undermining governance, management, and growth models (Dafoe 2018), but also fundamentally altering economic processes and even social organizations (Growiec 2018; Sokmen 2019). Consequently, the weaponization of AI brings forward strategic implications where the requirement for and the simultaneous challenge of greater military-civilian fusion becomes inevitable (Levesque 2016; Burton and Soare 2019), especially when Polish policymakers fail to fully grasp the implications of 4th generation warfare in contrast to Vladimir Putin's assertive response (Kucharczyk 2017; Deeks 2019; Wright 2019).

Moreover, the acquisition of DNA specialist companies and the emerging interest in genetic modifications by tech corporations (Farr 2016; Microsoft 2018; Prainsack 2020) in a landscape where their overexpansion in various markets and juxtaposition with a declining US economy at record rates outpace previous predictions (Igan 2020; Kobielus 2020), advances the notion of Europe's diminishing digital sovereignty in an era of *digital colonization* (Ortega 2020; Chisnall 2020). While China's tech industry sustains an advanced surveillance state and Russia's internal digital surveillance network experiments with AI-driven monitoring of social networks inside and outside its boundaries (Waltzman 2017; Soldatov 2019), leaked documents detailing plans by Google, Amazon, Apple, and Microsoft to undermine new digital legislation in Brussels provide empirical evidence of a major power struggle in European soil (Stevis-Gridneff 2020).

Under the supposition that Amazon sets the rules for digital commerce, Google's digital empire with information of 4.5 billion users outpaces any competitor while holding the biggest database in the world (Sanoja 2020), and Facebook's monopolistic power in social networks grants it direct control of personal data from 2.45 billion users (Iqbal 2021), Poland's *digital sovereignty* comes to the fore (Mueller 2017; Caveltly 2019).

In addressing future security policies and the sovereignty of Poland and other Central-Eastern European states with the new evolution of digital space and its political consequences, the convergence of institutional economics and neoclassical realism provides an opportunity to integrate the multiple impact of algorithms

in politics and economics in order to understand digital power and its components, which primarily rest on the strength of the digital economy and major cyber capabilities at the national level (Soesanto 2017; Newman 2019; Yang and Gu 2021).

The impact of Artificial Intelligence

The recent evolution of the new digital economy and the expansion of digital commerce, in hand with the primacy of data and the Internet for economic growth and international trade, involve new fundamental features challenging our traditional understanding of economic phenomena, human interactions, privacy, national security, political influence, and so forth. Within the context of current economic international relations, the power of algorithms and data under the increasing resort to geoeconomics by major economic powers (Aaronson 2018; Jaeger 2020) thereafter accompanies multiple developments.

New imperatives of the Digital Economy

The introduction of AI agents into society and their role as the new economic actors uncovers new economic patterns which transcend economic theory as human-agent collectives dictate new properties to digital entities where individuals are no longer the ultimate point of reference of moral obligations (Kirschgässner 2013; Puschunder 2018). Subsequently, in a digital environment where humans are the minority on the Internet since 2010, adjustments in the division of labor between humans and machines become pronounced, since “in a world with AI a transition takes place from the economic pattern of division of human labor and specialization... to micro-division of labor and even further specialization” (Wagner 2020).

In tandem with the micro-division of labor, the information asymmetries under the advent of human-agent collectives and the unprecedented superabundance of data, enunciate the consequences of data and machine labor as new factors of production (Varian 2019). While this leads to network effects where the most powerful corporations constitute a barrier to entry in markets for AI-based services and substantial economics of scale from data are predominantly controlled by few AI providers (Rubinfeld 2017; Reinsel 2018; Goldfarb 2018), the “increasing trafficking of personal data to supply algorithm-based analytics and AI... enabling a new form of digital enslavement that has the potential to curtail liberty and cause harm” (Chisnall 2020) fosters the relevance of data, not only as a strategic asset in the global economy, but also a core element for foreign and security policy (Voon 2019).

Given the above economic patterns’ destabilization of human institutions, the co-evolution of humans and AI unveils countless new adaptations needed to

contain unwanted external effects. The interdependency of institutional issues in a world with AI, where agent-principal misalignments arise from existing information asymmetry and the properties of the digital environment pave the way for market and political dominance, brings to light the importance of both domestic-level lawmaking and regional security measures with the view that technological progress in AI and the institutions affecting its development become a strong determinant of state power (Parkes 2015; Deeks 2019).

Lastly, the digital economy and the exponential growth of data, estimated to grow from 33 zettabytes in 2018 to 175 Zettabytes by 2025 (Reinsel 2018), denotes new implications for global data flows, critical infrastructure, national cyber defense, online information, and cyber-espionage.

New vulnerabilities to private and sensitive information imply the critical foundation of security in international trade, while cybersecurity concerns bring increasing number of trade restrictions under the justification of national security (Schaffer 2018; Sacks 2019).

Likewise, the amassing of health data by tech corporations (Copeland 2019) and their presence in healthcare ventures, acquisitions, product developments, partnerships, and beyond, (McGoey 2015; Drees 2020) in connection with their implementation of AI technologies and other advanced technologies (Faggella 2018), consequently obscures a future where collective and individual autonomy resurfaces (O'Neil 2016; Epstein 2018; Bryson 2018).

Interestingly, while we present the strategic value of cyberspace with its impact on international affairs (Maurer 2019) and the erosion of our economic and institutional order rooted in normative individualism in the midst of AI agents and human-agent collectives (Wagner 2020), digital data as an increasing element in the production of knowledge and China's institutional statecraft illustrates several complications deriving from the Information Age (Solove 2004; Ikenberry 2017), thereby demanding suitable institutional arrangements founded on agent-based computational economics within the context of broader changes which affect the international order (Nye 2011; Agrawal 2019; Daneke 2020).

In essence, the displacement of humans in the new AI economy in combination with *nanospace* and the power of *genetic space* (Labhasetwar 2005; Rainie 2017) exposes the structures, institutions and processes in global affairs that were partially successful in the 20th century and prior (Choucri 2012; Müller 2016; Mulainathan 2017).

A few further insights can be supplied.

First, in regards to the geoeconomics of data, growing state intervention in cyberspace and the abusive practices by large tech corporations, both prevailing in the logic of the United States' promotion of a free flow of data and China's wide-ranging restrictions on cross-border data flows ultimately pushes Poland to pursue a strategy under the umbrella of a technocratic supra-national system suffering from a contemporary legitimacy crisis (Rensmann 2019) as growing complications persist (Gaub 2020).

Secondly, data, software, and computation not only structure our behavior and modify the principles of economics but also demand major institutional changes (Koppl and Kauffmann 2015; Wagner 2020). While new factors of production, such as data and AI-based machine labor, now entail new set of rules and theoretical concepts (Parkes and Wellman 2015), the ability to predict and shape human behavior through customized databases and machine learning tools (Stachl 2020) uncovers new paradigms in capitalisms' value creation model, as well as governmental and public administrative use of algorithmic and advanced technologies (Landau 2020).

In return, digital capitalism and the profound changes in the international system at the systematic level caused by the influence, virtual repression, and immense power of technological entities both in the United States and China (Zuboff 2019; Max 2020) pose additional obstacles to the national interests of European nation-states in the face of a multifaceted crisis within the European Union. As the digital sphere becomes a contested domain for economic superiority (Roberts 2018; Moraes 2019; Cory 2020), the technological division between the world's largest economies and the EU's inconsistent strategies — one example being its unsuitable regulatory approach towards data and intellectual property protection (Marelli, Lievrouw and Hoyweghen 2020), places — place Poland in a conflicting geopolitical environment where both regional adversaries and allies progressively accentuate its existential purpose.

Consequently, in times of totalitarian measures in the West (Gardini 2020) and large tech monopolies, the momentum of the Fourth Industrial Revolution, “characterized by a fusion of technologies — such as artificial intelligence, gene editing and advanced robotics — that is blurring the lines between the physical, digital and biological worlds” (Government of the United Kingdom 2019), demands large sacrifices for Poland at the societal and political level, which, nevertheless, are constrained to a limited (and temporary) extent, due to power considerations, societal preferences, historical memory, domestic pressure and normative/ideational factors.

Emerging from a combination of technologies including, but not limited to, cloud computing, biotechnology, new sources of data from mobile devices, quantum physics, robotics and factory automation, artificial intelligence, nanotechnology, and more, the new digital economy evolves under new modes of expansion and control of data resulting in new global transformational trends that are met with varying nationalist responses (Chander 2014; European Commission 2020).

The rise of AI Nationalism

In conjunction with the latest governmental strategies prioritizing AI policy in favor of strengthening national industries to boost competitiveness, increase productivity, and solve societal challenges (Wübbecke 2016; European Commission 2017; US Department of Defense 2019), and the tendencies leading to the monumental changes in human society in 2020 (Copeland, 2019; Schwab 2020), the exponential

use of machine learning now augmented through the next vast digital migration of entire populations at the start of this decade inevitably reinforces the emergence of great power competition (Horowitz 2018; Gros 2019).

The advancement of China's leadership in the development of artificial intelligence through the justification of national security measures, such as data localization (Moraes 2019), wide-ranging restrictions in the flow of data, and its relentless quest for technological expertise and knowledge from the West (Lan 2018), not only introduces a new geoeconomic element to economic relations but also lays bare the vulnerabilities of those following a market orientation in today's digital era (Hunter 2018; Roberts 2021).

The mass state backing of key industrial sectors affecting China's technological rise and the acceleration of Chinese acquisitions of international high-tech corporations directly supported by the Chinese government exhibits a new kind of geopolitics in which progress in AI transmutes national priorities to the digital sphere in parity with economic and military superiority (Hogarth 2018; Deeks 2019). The industrial modernization of China, largely drawing from Germany's and the United States' national strategic initiatives (Kuo, Shyu and Ding 2018; Yang and Gu 2021), in connection with Xi Jinping's techno-nationalist approach, creates a new path of economic development where national AI strategies displace previous geopolitical and military doctrines centered on globalization (Spence 2019).

On the other side of the hemisphere, in the course of banning free speech under a fully censored infrastructure through the deletion of accounts, online content and the shutdown of several platforms (Nadler 2020; Ramaswamy 2021), Western technological companies and their agglomeration of power through deep learning, cloud computing, and the storage and manipulation of data from around the globe corner European states to seek guidance and unity in the European Union (Steiger 2017; Tréguer 2018; Kwet 2019).

While neoclassical realist scholars predict that the compatibility of the resurgent nationalisms in both hemispheres poses no inherent conflict of interests, as China currently wants more global influence while the United States seeks less (Schweller 2018), the undermining of democracy due to a new era of great power competition undoubtedly leaves Poland with restricted maneuverability. Thus, Polish influence within the EU and its Eastern flank reveals the extent to which Polish foreign policy is directed without any conceivable possibilities of expanding to other parts of the globe.

Within the context of divisions between Western European nations that fight against the dissemination of nationalistic, nativist, and ethnic religion-based rhetoric online, and those of Eastern Europe, such as Hungary, where Christian and conservative values are protected against ideological censorship on social platforms, Polish policymakers' aggrandizing against adherence to Brussels' secular and 'progressive' views subsequently clarify Poland's initial endeavor to combat digital sovereignty on its own (Hopkins 2021).

Therefore, in light of the notion that the “rapid spread and adoption of AI shifts the defining element of state sovereignty from territorial control to the management and manipulation of population data” (Goode 2020), being a relatively small player in the digital sphere in Europe, Poland’s behavior in the geopolitical environment of data through small state foreign policy reasoning has meant a more aggressive strategy in the cyber domain, as seen with states such as Estonia (Crandall 2020). Interestingly, Poland’s ambition of becoming an important player in Central-Eastern Europe through leadership at the China-CEEC Summit (Duda 2021), the Three Seas Initiative (Polski Instytut Ekonomiczny 2020; World Bank 2020), the Lublin Triangle (Bornio 2020, 2) and the Visegrad alliance (Verseck 2021) points towards a greater emphasis on digital challenges.

Within this background, the rapid progress of machine learning in the developed world and China’s ambitious plan to become the most technologically-advanced nation by 2030 sets forth a course for *AI Nationalism*, as ultra-high expectations of new technologies and technological entanglement display increasing protectionist measures and restrictions in international trade (Karelov 2018; Goldfarb 2019). With the potential to create new military capabilities, enhance state power, improve resource allocation, and a myriad of endless possibilities, the dual nature of artificial intelligence prearranges how states shape national policies in view of entirely new models of governance, converging the interests of the state and the capabilities of the private sector in the digital environment (Ding 2018; Kuo 2019).

The exploitation of AI for political power thus brings into question the governance of information technology and cyberweapons in relation to the reconfiguration of state sovereignty and the emerging interrelationship between AI and nationalism (Chander 2014; Dutton 2018), showcased through government AI initiatives in countries such as the United Kingdom, France, India, China, Japan, and others (Karelov 2018; Manning 2019).

Apart from the vast social, political, and economic disruptions caused by algorithms and the global trends forcing most of the developed and developing world to pursue their strategies in accordance with those of the US or China, traces of digital authoritarianism, mass surveillance, tracking systems, and more in the West and Asia underlines growing concerns about the impact of dual-use technologies in the 21st century (Weiser 1991; Harris 2016).

Without touching on the similarities and differences found between the authoritarian digital features of the United States and China (Zuboff 2019; Yayboke 2020; Khalil 2020; Durand 2020), the regional challenges facing Poland in the algorithmic revolution come to be divided mainly in socio-economic and military/geopolitical grounds mostly due to Europe’s vulnerability to current developments in the global economy, demographic variations, increasing temperatures, and energy resources (ÖIR 2011; Guasti 2020), in tandem with the expansive powers of the EU and Russia’s antagonism towards Ukraine (Wigell 2015; Dudek 2016; Kaczyński 2021).

Within these challenges, the existence of new behavioral futures markets where “the accumulation of behavioral surplus is the master motion of surveillance capitalism from which key economic imperatives can be induced” (Zuboff 2019) draws attention to the competition between states and global corporations. While foreign management of a population’s data and the rise of instrumentation power pervade all human experience through surveillance capital, now violating the inner sanctum “as machines and their algorithms decide the meaning of your sighs, blinks, and utterances; the pattern of your breathing and the movements of your eyes” (Zuboff 2019), the rendition of human experience as behavioral data brings to light digital dispossession and algorithms as a powerful force to reinforce or debilitate the boundaries of national identities (Butcher 2018; Werbach 2020).

Separately from structural disruptions in society and the economy, the weaponization of AI and the aggravation of the security dilemma caused by the indistinguishability between offensive and defensive capabilities in cyberspace open up new geopolitical frontiers at a time when an ostensible fragmentation of the cyber norm ecosystem continues (O’Hara 2018; Battaleme 2020).

The manifold challenges to self-determination in the digital sphere become attached not only to cybersecurity, but also to the domains of physical and political security (Brundage 2018). In conjunction with the expansion of algorithmic population management and the unprecedented asymmetries of knowledge and power promulgated by global corporations such as Amazon, Tencent, Google, Alibaba, and Facebook (Chui 2015; Girardi 2018; Beer 2019), the cyber-capabilities of Russia at the turn of the new century and the intrusion of Moscow in cyber domains and critical infrastructures as seen in Estonia in 2007 (Estonian Foreign Ministry 2007), Georgia in 2008 and Ukraine in 2014, place Poland’s digital sovereignty at a critical moment, as reliance on AI systems becomes more pronounced than ever before (Wright 2019; Lambach 2019).

Transcending in the Digital Age

The multiple systemic pressures exasperating Poland and Central-Eastern Europe bring to the forefront Poland’s regional environment, as German geo-economic dominance fails to solve the crises shaking the foundations of the ‘European project’ in the presence of Russia’s growing influence and power (Budnitsky 2020). Even when shifts in power at the international level dominate, threats also originate from the subsystemic or regional and domestic environments (Lobell 2009).

Additionally, the interaction of AI developments with other technologies, one example being the destabilization of nuclear strategic balances through the use of AI in military-decision making (Geist 2018), draws on the multidimensional challenges of ensuring the security of digital infrastructures at the same instance when the rise of networked communications pose threats to the existing political systems (Pohle 2020).

In pursuit of defending its national interests, Poland's behavior is better understood not solely by analyzing the fundamental changes in the international system but also by taking into account the rational assessments of the political elites (Ripsman et al. 2016), its leadership, and additional factors emanating from the domestic and individual level.

Consequently, cognitive factors, such as perceptions of internal and external threats (stemming both from the West and Russia) and its moral obligation to preserve its Christian heritage, traditional values, and national identity help further explain Poland's foreign policy in the digital era.

The antagonistic role of Russia

The concept of power is central to geopolitics and international relations. Power in all its forms — ideological, military, economic, and political — is still the most relevant component in today's international system. Following the end of communism after 1989, major changes to the international distribution of power and its diffusion through the shift of relative power from states to non-state actors has outlined the relevance of neoclassical realism in the advent of several new manifestations in international politics and the increasing persistence of the state.

Consequently, the displacement of the predominant function of force throughout human history up until the ideological front between the Soviet Union and the United States has ultimately led economic power to become the dominant factor in the power structure of the post Cold War international system (Kovač 2018).

Thus, while power has shifted towards the markets, and the pace of globalization has substantially increased international trade, world production, and economic interdependence like never before in recorded history up until the year 2020 (Kim 2000; Nayar 2005), unsurmountable theoretical failures have persisted in defining its main source(s) in the Digital Age. Beyond the inefficacy of replacing the unit of the state with economic relations (market theory) or through pure notions of historical and social constructions (constructivist theory), the inability of structural realism to analyze the state within itself and classical realism's methodological weakness and limited capacity to incorporate cultural and structural powers has demanded a more solid approach (Rose 1998).

While realist theories do remain a relevant framework for identifying important security-related issues in the cyber domain (Craig 2018), the unique dynamics of conflict within the algorithmic revolution and cyberspace automatically displace previous realist theories that were originally developed to explain kinetic forms of warfare (Eriksson 2006; Langø 2016). As the European Union and Russia head towards digitalizing their societies, as well as maximizing their ability to obtain desired outcomes through the use of electronically interconnected information resources in the cyber domain (Nye 2011), the necessity of digital-age security is inescapable.

Enduring the antagonistic stance of Russia throughout history, most recently through the enforcement of Communism and the expansion of the Soviet Union, Poland and other European states' assessment of threats emanating from Moscow do not go unanswered in terms of national and economic security on par with cybersecurity issues (Kozłowski 2020).

While partial balancing mechanisms against Moscow in the beginning of the 21st century were caused by power asymmetry and opposing interests, Poland's synchronized engagement policy with Russia in the first decade of the new century can be better explained through leader images and strategic culture at a time when Polish authorities pursued diplomatic relations based on partnership and increasingly manifested intentions to improve relations with Russia (Antonovič 2021).

Considering Warsaw's interest in developing dialogue and co-operation with Moscow in the fields of history, culture, and the economy and, during its pursuit, in strengthening the ties of Russian and Polish local municipalities during the first years of the Law and Justice Party (Fijołek 2017; Antonovič 2021), Lech Kaczyński's death in 2010 (Jørgensen 2014) showcases previous failed attempts to eliminate the persistent historical animosity (Sumner 1944; Valeriano 2013).

Regrettably, exposing Russia's aversion *ad nauseam nauseam* to Central-Eastern Europeans and Vladimir Putin's abhorrence of Poles, Ukrainians, and other ethnic Europeans through regional hegemony (Кузьо, 2017; Arakelyan 2018; Górzyński 2019; Луценко 2020), the events in Smolensk further point to internal domestic divisions in association with Donald Tusk (Jørgensen 2015) and his connections with Brussels, thus magnifying internal competition to a wider regional dispute at the EU-level. Even though uncertainty still pervades a broad set of cyber issues (Mavrelli 2021), the unique case of Russia in the international arena brings many challenges to its neighbors in the European continent (Valeriano 2018; Cheravitch 2020).

Apart from the challenges that China and the European Union face in regard to the US digital hegemony, Russia's great power imaginary and its promotion of the Internet multilateralism against Washington's interests in the digital sphere contrasts with all other players, due to its militaristic approach towards AI, based on new modes of 4th generation warfare (Jensen 2019; Qureshi 2019).

Exemplified in Ukraine through the evolution of hybrid warfare in the military doctrine of the Russian Federation (Zarembo 2021) and the weaponization of information in order to polarize societies and destabilize the functioning of the state (Banasik 2015), a revised version of the Gerasimov Doctrine (Герасимов 2019) contends Polish leadership in a less permissive regional environment. Confined to EU institutions, NATO (Gilli 2019), and German-Russian relations (Cohen 2006; Wigell 2015; Sziklai 2020), Poland's ability to control information flows becomes a necessary function to boost national security and preserve its independence (Lonsdale 1999).

While empirical records of the last 30 years of digital conflict proclaim a remarkable degree of self-restraint by states and the avoidance of completely destructive

behavior in cyberspace (Singer 2014; Maness 2018), the relative technological infancy of cyber operations implies the unpredictable nature of *lex ferenda* in terms of international law governing cyber warfare (Schmitt 2019; Newman 2019). In return, concerning the strategic implications of the weaponization of AI technologies in combination with Russia's traditional asymmetric responses to geopolitical confrontations (Burton 2019), Poland's military emulation of a declining superpower facing several defeats on multiple fronts bring into question the state building for future wars (Taliaferro 2009) and state mobilization (Schweller 2009).

Under evidence that elite cohesion and consensus provided a willingness to balance, while social cohesion and government vulnerability provided Polish policy makers with the ability to counter external threats and maximize its state power (Bieńczyk-Missala 2016), Poland's greater access to economic resources after its ascension to the European Union, the strength of its institutions, and Andrzej Duda's ability to maintain support for national security strategies helped Poland's aim to increase its relative power against Russia (Bogdan 2015; Szopa 2019).

Nevertheless, while the Polish state previously enjoyed higher mobilization and extraction capacity in face of high external vulnerabilities due to the war in Ukraine, therefore emulating the military, governing, and technological practices of the United States, the rise of Russia through a spectrum of alliances and military interventions abroad, and Germany's increased dependence to its energy infrastructure point out to the revival of a long and deep estrangement between Poland and Russia as the territories of Ukraine and Belarus once again become a contested region for influence and power (Wyciszkievicz 2017; Brudnicka 2016; Bartosiak 2020).

Therefore, in face of several regional and systemic pressures, the lack of entirely new institutions, technologies, or governing practices in Poland's adaptive strategies to offset the relative power advantage of Russia (as well as China) can be attributed to organizational culture, worldviews and expectations, and the quality of its political leadership (Dudek 2016; Antonovič 2018).

Against a background of widening contention over Russia's foreign policy, divergences on financial and immigration policies, and the manifestation of intra-EU alliances (Buras 2018; Schulz and Henökl 2020; Jirušek 2020), the dynamics of interest articulation and accumulation in Europe, in conjunction with the locus in the centralization of power in Brussels, assert a rising multipolarity environment in the midst of emerging regional powers and European disintegration.

Division within the EU

While a fractured Europe deals with a power rivalry between the West and China in the 2020s as Germany bears increasing responsibility for the technological competitiveness of the European Union and its overall stability (Brattberg 2020), Europe's largest economy suddenly becomes entrenched in an EU-institutional

embedded foreign policy which no longer aligns with the geopolitical interests of its neighbors.

Seen most recently through the Russian infrastructure projects in the Baltic Sea and closer Sino-German relations, Poland and other EU member states are consequently propelled to further misalignment of their national interests to those of the elite in the European Union (Hunter 2017; Sziklai 2019).

With the largest AI ecosystem in Europe (Westerheide 2018) and the leading hub of European AI companies located in its capital, the departure of the United Kingdom from the European community indirectly places the German economy at the heart of the European digital market (Delponte 2018) and with Boris Johnson in power, the kingdom's traditional foreign policy is reactivated. Fighting against the resurgence of any competing state in continental Europe, the subsequent anticipation of the United Kingdom in benefiting from a clash between the European Union and the Russian Federation comes to display the growing importance of French and German foreign policy in relation to Poland's national interests (Dueck 2009).

As a result of countering Chinese imperialism in Asia, the American withdrawal from Syria in the midst of a strategic transformation of the United States where vital interests in securing the fate of Europe become secondary opens up an immense vacuum with several consequences as Germany and France compete for continental control in the EU (Rynning 2017), while regional imperialist ambitions from Turkey and Russia arise in the Mediterranean. In face of Marcon's failure to compensate for France's economic weakness with military influence by aiming to accelerate the dismantlement of NATO (Stratfor 2018; Nguyen 2020), the interest of the German bourgeoisie in preserving an American military protectorate in order to maintain the nations of the Eurozone captive to its mercantilism through the over-exploitation of German workers exposes the opposing interests of both parties.

While the dissolution of NATO would inevitably lead to growing American hostility against Germany and to the territorial expansionism of authoritarian Russia — which worries the German liberal bourgeoisie — and to Chinese economic predation in its precarious Central European region, Polish and German overreliance on a weakening military structure implies a genuine European security policy, as the United States supports Turkey and Poland to prevent any form of stabilization, thereby granting the USA control through major divisions (Rühle 2018; Buras 2018).

Consequently, behind the regional security mechanisms left behind by the United States' gradual withdrawal from Europe, as seen through the *Międzymorze* under Polish leadership in the East, and the *Nordisk Forsvarssamarbeid* in Scandinavia, the future prospects of France's military projects portray less momentum in the long run, as ethnic and religious unrest in its territory prevent a cohesive and stable internal policy (Schweller 2004; Sealy 2019; Gabon 2021). Additionally,

opposing France's ambition to create Europe's defense under its command following their diplomatic confrontation with Brexit and major confrontations, British interests in preserving NATO to undermine France's ascendancy over Germany eventually weakens France's capacity to project its power and influence within the next decade.

At a time when destabilization in West Africa due to the defeat of French forces brings great concerns of a second great migration crisis, the situation in the Mediterranean, a new point of geopolitical tension between Europe and the East, outlines Germany's central role as a provider of regional stability over the growing dangerous competition between Russia, Turkey, and France.

As these regional threats amplify with the prevalence of globalization, demographic and climate change, energy issues, and social polarization (Aversano-Dearborn, Beiglböck, et al, 2011), while Germany's decisive role as a *Gestaltungsmacht* (Banchoff 1999; Hellmann 2016) and mediator between the West and Russia is clear (Banchoff 1997), the predominance of its geographical position or *Zentralmacht* once again comes to the forefront (Reichwein 2019).

In addition, whereas widening discord over anti-Russian sanctions between EU member states display major divisions as Russia becomes a regional power in the Middle East, Africa, and Eastern Europe, Moscow's Islamic outreach efforts become a new geostrategic tool in the near future and a direct threat to Polish identity and society (Asadikia 2016; Cerantonio 2015; Hosein 2017; Dudzińska 2019).

Moreover, the Eurozone crisis (2009-2015), coupled with the Schengen crisis in the mid-2010s, a reversal of the *widening* dimension of European political integration through Brexit (Schramm 2019), and the rule-of-law crisis now encompassing not only Poland and Hungary, but now Germany (Sinn 2020), come to be regarded as the clearest signs of European disintegration.

The outcome of a monetary union among institutionally-diverse members with distinct economies and cultures consequently provide evidence that though "institutional differences within the euro area are large, and did not converge with its creation" (Perotti 2020), other areas pertaining to the EU institutional frameworks' aim at strengthening social cohesion and sustaining the new digital economy would eventually need consideration in order to adapt to the new realities of policy-making (Brundage 2016; Craglia 2018).

Furthermore, in a world where networks constitute the new social morphology of our societies (Castells 2000), the anti-traditional ethos and rationalization of collective identities (Habermas 1998) promulgated and upheld by an assertive and unequivocal *sui generis* German foreign policy rooted in EU institutions bring forward the pivotal role of cyberspace, where data privacy, technological venues for cyber access, machine learning, and other factors lay bare the overarching vulnerabilities in the social fabric of European societies (Sussman 2018).

Witnessing how algorithms "regulate increasing number of parts of social life, economics, politics" while penetrating "deeper and deeper into social relations,

and personal life of each individual” (Iwasiński 2020), the erosion of strong social ties within the state and among Europeans (Vriens 2018; Bursztyń 2019) eventually all come to the detriment of national identities. Ultimately, driven and shaped by historical memory and a European identity (Van Weringh 2010; Tekiner 2020), Germany’s promotion of European values under an unspecified multicultural society disciplined as a ‘*Civilian Power*’ (Harnisch 2001) subsequently uncovers its incompatibility with the shared ethnic, historical, and cultural bonds shared by Poland and other European nations (Malešević 2019).

Overall, the disintegration of the Eurozone, renationalization of asylum and internal security policies in the EU, the partial loss of authority by the European Commission and Court of Justice, and growing disparity between the core and the periphery (Schimmelfennig 2018), display the ongoing differentiated integration strategy adopted by EU policymakers to regain control of the political process. Afflicted by the emergence of new threats and conflicts within its borders, internal misalignments within the European Union pave the way for additional burdens for the Polish government in the presence of increased interdependence and growing vulnerabilities (Więclawski 2016).

Encompassing the aforementioned developments, the threatened existence of the European Union under a mounting volatile environment materializes as the previous rules-based trading system and its institutions become marred in a geoeconomic chain reaction triggered by the national security objectives of the United States and the irreconcilability of China’s state-centric model with the key pillars of trade, investment and financial rules put in force for the past decades (Moraes 2019).

Naturally, the negative implications in international economic law caused by the new dynamic changes to the underlying logic of global economic relations under a world with artificial intelligence, further questions the capacity of EU and Polish institutions to tackle the challenges posed by the rising need of cybersecurity measures as the imminent collapse of the free market economy exhibits a wide array of dilemmas within the context of emerging technologies (Schaffer 2018; Cory 2020; EU Chamber of Commerce 2021).

Since neoclassical realism predicts that under the current circumstances Poland is posed to worsen its competitive advantage in the event of a future war, the other two determinants of state power come to the fore: nationalism and ideology.

Polish identity and the resurgence of nationalism

Polish identity persists through the preservation of Polish culture, language, and faith.

The escalation of tensions in Europe have not only resurfaced historical antecedents undermining Polish independence at a time when cyberwarfare unleash-

es a new cyberpolitical reality on a multidimensional level (Schmitt 2013; Banasik 2015), but also directly threatens key aspects of its collective identity (Williams 1998).

Nacjonalizm polski and national identity, especially in the age of social media and mass politics, continue to play an enduring, foundational role in domestic political struggles and foreign policy in light of the growing interdependence within the EU (Sterling-Folker 2009).

Within the major works in the study of nationalism that are often cited in the majority of historical and sociological studies (Anderson 1983; Hobsbawm 1983; Gellner 1997), the authors put forward the focus on nationalism as an ideology that facilitates the aspiration for independence and the attainment of sovereignty (Kundra 2019). Diverging from Kohn's dichotomy of civic and ethnic forms of nationalism (Kohn 1944), widely denoted by thinkers like Jürgen Habermas, Herbert Marcuse, and Theodor W. Adorno within the concept of *Verfassungspatriotismus* to suppress *le esprit de nation* within Europe in the 21st century (Primoratz 2009; Furedi 2018), the concept of *patriós* comes to embody one of the emblematic characters of Polish identity and those within Central-Eastern Europe in the Digital Age (Kania-Lundholm 2012).

Nevertheless, while a new politics of nationalism appears in the digital world (Eriksen 2007; Dahlgren 2009), departing from the state-centered understanding of sovereignty within the Polish context in the mythologized representation of motherhood with nationhood in *Matka Polka* (Mickiewicz 1831), her role during the previous occupation and statelessness of Poland "related to guarding language, culture and faith, but also to reproduction" (Kania-Lundholm 2012) once again gains ground, as individual self-determination is irrevocably fixed in the autonomy of users of digital technologies and services, while global competition in the AI industry threatens to dilute the distinctiveness of national cultures (Pohle 2020).

On par with excerpts of future enactments of EU Legislation (Dinstein 2020) and the new market exchange of behavioral data (Žižek 2018; Zuboff 2018; Chisnall 2020) superseding the *punctum saliens* of Poland's and other European states' constitution (Kahler 1943; Dawson 1945; Kohn 1949), the framing of entire nations through the aggregation of population data draws upon the implications of Artificial Intelligence towards national identities and nationalism within the European context (Bundesministerium für Bildung und Forschung 2019; Goode 2020).

Within the growing literature on nationalism and its relationship with AI, several developments become accelerated, as the result of the birth of *AI Nationalism* in China in 2016 (Lee 2019) magnify the vast economic and social disruptions that accompany its spread and adaptation.

In essence, insights from recent literature unveils a few points when taking into account Polish interests from *Strategia cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2016–2020* (Świtkowska 2017).

Following China's lead, Russia's national AI strategy is in an advantageous position to reinforce the state's territorial control through the creation of proprietary national databases and platforms (Putin 2019; Marat 2020), hand-in-hand with

using AI as a powerful source to amplify its informational, psychological and diplomatic actions through *маскировка* (*maskirovka*) and the control of gravitational centers of societies in Ukraine (Jaitner 2015), France (Shekhovtsov 2017), Germany (Miazhevich 2018; Mankoff 2020), Poland (Bornio 2020; Zaryn 2020), Belorussia (Barros 2020), the United States (Ajir 2018; Wright 2019), and others under national branding and non-linear warfare (Kasapoglu 2015; Waltzman 2017), outpaces Poland's outreach in the EU, Ukraine, and Belarus.

As the conversion of cultures into data in Europe imperils the bonds between states and its societies when Polish population data comes to be structured by Berlin, the EU and corporations (Kraemer 2020; Dinstein 2020), in contrast to the state-led deployment of AI in Russia, where a reinforcement of its existing territorial, administrative, and cultural boundaries is evident, a few opportunities become imminent: securitizing selective social practices that make Poland's national identity distinctive; reinforcing and protecting the boundaries of national identities of Poland and native Europeans; and exporting Polish values and practices in favor of the collective interests of Estonians, Latvians, Lithuanians, Belarusians, Ukrainians, Czechs, Slovaks, Germans, Hungarians, and others, via new cyber geo-strategic ambitions (Bria 2015; Maurer 2019; Bendiek 2020) tied to the new demands of the last decade (Yang 2021).

Within these developments, Poland indirectly becomes destined to protect vital continental core interests outside of its national borders.

Notwithstanding these circumstances, the rapid evolution of AI in Poland in the last decade (Deep Knowledge Analytics 2018) and the ascent of Warsaw as a strategic location for data centers in Europe (ICT 2020) opens up new opportunities in the instance when digitization becomes the next growth engine for Central and Eastern Europe (Novak 2018).

Launching the first commercial satellite in the world in 2019 (Kołodziej 2019), Poland has shown its capacity to transcend through innovation. Occupying a National Cyber Security Index above main players such as the UK, Germany, France, Russia, the United States, and China, but hovering around 29th place in the global arena (NSCI 2020), Poland's potential could well be harnessed in the near future, as Central Europe renders new challenges to its neighbors.

Conclusion

The rise of Artificial Intelligence has indirectly resulted in the accelerated collapse of the theories sustaining neoliberalism and all the values, ideologies, and social orders that the free-market economy supports (Brown 2015).

Consequently, the manipulation of the European Union as a geopolitical tool for the international system contradicting its *raison d'état* as a project of peace and stability thus prolonged since the *Charter of Paris for a New Europe* in 1990

brought the potential increase of internal ethnic and religious conflicts, due to the variety of scenarios that emanate from a wide scope of diverging interests towards Europe. As Poland and the European continent confront the global geopolitical ramifications of 2020, many things remain uncertain.

Demonstrating through this brief assessment that the observed behavioral pattern of Poland and other nation-states resulted from casual forces of distinctive levels simultaneously pushing in different directions, it could be concluded that domestic processes acted as the final arbiter for the survival of the state in an increasingly anarchical environment. However, there are many unknowns, especially when it comes to the internal development of Poland's strongest allies, such as the United States and Germany.

Additionally, the lack of strategy for addressing China's growing role in Europe has been compounded with different political aims, instances of internal divisive foreign affairs, and the failure of the EU to balance against common threats. In essence, conceptualizing the EU as a 'system of differentiated integration' advances new challenges in adapting the conflagration of robotics, network technologies, blockchain, gene editing, and artificial intelligence.

Since new technologies are offering nations new geopolitical power, can Poland grow its geopolitical influence through technology? If so, how can Poland do it?

Works Cited

- Aaronson, S. A., & Leblond, P. (2018). Another Digital Divide: The Rise of Data Realms and its Implications for the WTO. *Journal of International Economic Law*, 21.
- Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2019). *The economics of artificial intelligence. An agenda*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ajir, M., & Vailliant, B. (2018). Russian Information Warfare: Implications for Deterrence Theory. *Strategic Studies Quarterly*, 12(3), 70–89.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Antonovič, M. (2018). Studies in Poland's Foreign Policy: the case of Poland–Russia Relations. *Warsaw East European Review*, 8, 123–133.
- Antonovič, M. (2021). A New Perspective on Poland's Policy towards Russia in 2005–2007: A Middle Power Attempts to Engage a Rising Major Power. *Politics in Central Europe*, 17 (1).
- Arakelyan, L. (2018). *Russian Foreign Policy in Eurasia National Interests and Regional Integration*. Routledge.
- Asadikia, B. (2016). *The Image of Islam in Russia: Islam in Dugin's Neo Eurasianism Theory*. Uppsala University, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies. Sweden: International conference.
- Austrian Institute for Regional Studies and Spatial Planning (ÖIR). (2011). *European and International Policies*. Retrieved from Österreichisches Institut für Raumplanung: Aktuelles | ÖIR: <https://www.oir.at/en/contact>.
- Aversano-Dearborn, M., Beiglböck, S., Binot, R., & Böhme, K. (2011). *Regional Challenges in the Perspective of 2020 — Phase 2: Deepening and Broadening the Analysis*. European Commission, Directorate General for Regional Policy.
- Avery, J. S. (2017). *Civilization's Crisis in the 21st Century*. Copenhagen: H.C. Ørsted Institute, University of Copenhagen.

- Aznar, F. (2019). *La inteligencia artificial como factor geopolítico*. Instituto Español de Estudios Estratégicos.
- Balzer, O. (1916). Polonia, Poloni, gens Polonica w świetle źródeł drugiej połowy wieku XIII. In N. Autor, *Z Księgi Pamiątkowej Ku Czci Bolesława Orzechowicza* (pp. 72–93). Lwów: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Banasik, M. (2015). How to Understand the Hybrid War. *Securitologia* (1).
- Banchoff, T. (1997). German Policy Towards the European Union: The Effects of Historical Memory. *German Politics* 6, 6(1), 60–76.
- Banchoff, T. (1999). German Identity and European Integration. *European Journal of International Relations*, 5(3).
- Barros, G. (2020, August 21). Moscow Sets Conditions For Kinetic Information In Belarus Through New Information Operation. *Institute For The Study Of War*.
- Battaleme, J. (2020). New Geopolitical Frontiers and Old Political Problems. *Valdai*.
- Baums, A. (2016). Digitale Standortpolitik in der Post-Snowden-Welt. In M. Friedrichsen, & P.-J. Bisa, *Digitale Souveränität: Vertrauen in der Netzwerkgesellschaft* (pp. 223–235). Springer.
- Beer, D. (2019). *The Data Gaze: Capitalism, Power, and Perception*. London: SAGE.
- Berke, A. (2016). The Future of Artificial Intelligence. *Strategic Studies Quarterly*.
- Betancourt, M. (2015). *The Critique of Digital Capitalism*. New York: Creative Commons .
- Bieńczyk-Missala, A. (2016). Poland's Foreign and Security Policy: Main Directions. *UNISCI*.
- Bogdan, W., Boniecki, D., Labaye, E., & Marciniak, T. (2015). *Poland 2025: Europe's new growth engine*. Warsaw: McKinsey & Company.
- Bornio, J. (2020). Ethnic heterogeneity as a potential target of active measures of Russia: Identification of vulnerabilities of Polish-Ukrainian relations. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 18(3), 27–47.
- Bornio, J. (2020, 1). Three Seas Initiative Turns Five Years Old, With Summit Focusing on Digital Sphere. *Eurasia Daily Monitor*, 17(153).
- Bornio, J. (2020, 2). Lithuania, Poland and Ukraine Inaugurate 'Lublin Triangle'. *Eurasia Daily Monitor*.
- Brakman, S., Frankopan, P., Garretsen, H., & Marrewijk, C. V. (2019). The New Silk Roads: an introduction to China's Belt and Road Initiative. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*.
- Brattberg, E., & Corre, P. L. (2020, February 2019). The EU and China in 2020: More Competition Ahead. *Carnegi Endowment for International Peace*.
- Brawley, M. (2009). Neoclassical realism and strategic calculations: explaining divergent British, French, and Soviet strategies toward Germany between the world wars (1919–1939). In *Neoclassical Realism, The state and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: neoliberalism's stealth revolution*. New York: Zone Books.
- Brudnicka, J. (2016). Geopolitical position of Poland — from time of Partitions to the independence. *Securitologia*(1).
- Brundage, M. (2018). *The Malicious Use of Artificial Intelligence: Forecasting, Prevention, and Mitigation*. Future of Humanity Institute.
- Brundage, M., & Bryson, J. (2016). Smart Policies for Artificial Intelligence . *National Science Foundation*.
- Brynjolfsson, E. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: WW Norton & Co.
- Bryson, J. (2019). The past decade and future of AI's impact on society. In F. Gonzalez, *Towards a New Enlightenment? A Transcendent Decade*. BBVA.
- Budnitsky, S. (2020). Russia's great power imaginary and pursuit of digital multipolarity. *Internet Policy Review: Journal on Internet Regulation*, 9(3), 1–25.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung. (2019, October 29). „GAIA-X“: Ein neuer Datenraum für Europa. Retrieved from Bundesministerium für Bildung und Forschung: <https://www.bmbf.de/de/gaia-x-ein-neuer-datenraum-fuer-europa-9996.html>

- Buras, P., & Janning, J. (2018). *Divided at the Centre: Germany, Poland, and the Troubles of the Trump Era*. Konrad Adenauer Stiftung.
- Bursztyn, L., Egorov, G., & Fiorin, S. (2019). *From Extreme to Mainstream: The Erosion of Social Norms*. University of Chicago.
- Burton, D. J., & Dr, S. S. (2019). *Weaponization of AI: Understanding the Strategic implications of the Weaponization of Artificial Intelligence*.
- Butcher, T. (2018). *If... then: Algorithmic power and politics*. New York: Oxford University Press.
- Capri, A. (2020). *Techno-nationalism: The US-China tech innovation race*. Hinrich Foundation.
- Castells, M. (2000). Toward a Sociology of the Network Society. *Contemporary Sociology*, 29(5), 693–699.
- Cavelty, M. D., & Egloff, F. (2019). The Politics of Cybesecurity: Balancing Different Roles of the State. *St Antony's International Review*, 15(1), 37–57.
- Cerantonio, M. (2015). *Which Nation Does Rūm in the Ahādīth of the Last Days Refer To?* Australia.
- Chamoux, J.-P. (2019). *The Digital Era 2 : Political Economy Revisited*. Hoboken: John Wiley & Sons, Incorporated.
- Chander, A. (2014). Data nationalism. *The Emory Law Journal*, 677–739.
- Chenou, J. M. (2014). From cyber-libertarianism to neoliberalism: Internet exceptionalism, multi-stakeholderism, and the institutionalisation of internet governance in the 1990s. *Globalizations*, 11(2), 205–223.
- Cheravitch, J., & Lilly, B. (2020). *The Past, Present, and Future of Russia's Cyber Strategy and Forces*. Tallinn: RAND Corporation.
- Chisnall, M. (2020). Digital slavery, time for abolition? *Policy Studies*, 488–506.
- Choucri, N. (2012). *Cyberpolitics in International Relations*. London: MIT Press.
- Chui, M., & Manyika, J. (2015, March 1). Competition at the digital edge: 'Hyperscale' businesses. *MicKinsey Quarterly*.
- Cohen, A. (2006). *The North European gas pipeline threatens Europe's energy security*. The Heritage Foundation Background.
- Copeland, R. (2019). Google's 'Project Nightingale' gathers personal health data on millions of Americans.
- Cory, N., & Atkinson, R. (2020). *Why and How to Mount a Strong, Trilateral Response to China's Innovation Mercantilism*. Information Technology & Innovation Foundation .
- Cox, P. M., Betts, R. A., & Jones, C. D. (2000). Acceleration of global warming due to carbon-cycle feedbacks in a coupled climate model. *Nature*.
- Craglia, M. (2018). *Artificial Intelligence: A European Perspective*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Craig, A., & Valeriano, B. (2018). Realism and Cyber Conflict: Security in the Digital Age. In *Realism in Practice: An Appraisal*.
- Crandall, M., & Sulg, M.-L. (2020). Geopolitics: The Seen and Unseen in Small State Foreign Policy. *Journal of Regional Security*, 109–130.
- Crescioli, T. (2020, October 27). Tech Giants and Competition: A Political Economy Perspective. *E-International Relations*.
- Dafoe, A. (2018). *AI Governance: A research Agenda*. Oxford: University of Oxford.
- Dahlgren, P. (2009). *Media and Political Engagement. Citizens, Communication and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneke, G. A. (2020). Machina-economicus or homo-complexicus: Artificial intelligence and the future of economics? *real-world economics review*, 93.
- Davenport, T., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.
- Dawson, C. (1945). *Los Origenes de Europa*. Madrid: Ediciones Pegaso.
- Deeks, A., Lubell, N., & Murray, D. (2019). Machine Learning, Artificial Intelligence, and the Use of Force by States. *Journal of National Security Law & Policy*, 10(1).

- Deep Knowledge Analytics. (2018). *AI in Eastern Europe: Artificial Intelligence Industry Landscape Overview*.
- Delponte, L. (2018). *European Artificial Intelligence (AI) leadership, the path for an integrated vision*. Centre for Industrial Studies (CSIL), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. Brussels: European Parliament.
- Ding, J. (2018). *Deciphering China's AI Dream: The context, components, capabilities, and consequences of China's strategy to lead the world in AI*. Oxford: University of Oxford.
- Dinstein, Y., Genesis, U., Müllerson, R., Thüerer, D., & Wolfrum, R. (2020). *A European Framework National Statute For The Promotion Of Tolerance*. Brussels: European Council on Tolerance and Reconciliation.
- Dopfer, K. (2005). *The Evolutionary Foundations of Economics*. Cambridge University Press.
- Drees, J. (2020, June 19). *Microsoft deepens its healthcare presence: A timeline of the past year*. Retrieved from Becker's Hospital Review: <https://www.beckershospitalreview.com/healthcare-information-technology/microsoft-deepens-its-healthcare-presence-a-timeline-of-the-past-year.html>
- Duda, A. (2021, February 9). *IX Szczyt Przywódców Europy Środkowowschodniej i Chin z udziałem Prezydenta RP*. Retrieved from Prezydent. pl: <https://prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2085,rozpoczal-sie-ix-szczyt-przywocow-europy-srodkowo-wschodniej-i-chin-z-udzialem-prezydenta.html>
- Dudek, A. (2016). Poland and Russia at the Turn of the XXI Century. Between a Liberal Illusion and Imperial Realism. *UNISCI Journal*(40).
- Dudzińska, A., & Kotnarowski, M. (2019, July 24). Imaginary Muslims: How the Polish right frames Islam. *Brookings*.
- Dueck, C. (2009). Neoclassical realism and the national interest: presidents, domestic politics, and major military interventions. In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (pp. 139–170). Cambridge: Cambridge University Press.
- Durand, C. (2020). *Techno-féodalisme - Critique de l'économie numérique*. Paris: Zones .
- Dutton, T. (2018). Building an AI World: Report on National and Regional AI Strategies. *CIFAR*.
- Ehret, M. (2021, February 20). Living Under the Spectre of Hyperinflation: 1923 Weimar and Today. *Strategic Culture Foundation*.
- Epstein, R. (2018). The Unprecedented Power of Digital Platforms to Control Opinion and Votes. In G. Rolnik, *Digital Platforms and Concentration*. Chicago: Stigler Center.
- Eriksen, T. (2007). Nationalism and the Internet. *Nations and Nationalism*, 13(1), 1-17.
- Eriksson, J., & Giacomello, G. (2006). The Information Revolution, Security, and International Relations: (IR) Relevant Theory? *International Political Science Review* , 27(3), 221-244.
- Espinoza, J. (2021, January 20). Big Tech told work with EU or face patchwork of national laws. *Financial Times*.
- Estonian Foreign Ministry. (2007, May 1). *Russia is attacking Estonia*. Retrieved from Statement by the Foreign Minister Urmas Paet: <http://www.epl.ee/news/eesti/ statement-by-the-foreign-minister-urmas-paet.d?id=51085399>
- EU Chamber of Commerce. (2021). *Decoupling — Severed Ties and Patchwork Globalisation*. MERICS.
- European Commission. (2017). *Digital Single Market Strategy: mid-term review*. Retrieved February 2021, from https://eur-lex.europa.eu/content/news/digital_market.html.
- European Commission. (2020). *National strategies on Artificial Intelligence*. Retrieved from Official Website of the European Union: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/ai-watch/national-strategies-artificial-intelligence_en.
- Eurostat. (2019, September). *High-tech statistics - employment*. Retrieved from European Union, Eurostat: Statistics Explained: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/46747.pdf>.
- Fägersten, B., & Rühlig, T. (2019). *China's standard power and its geopolitical implications for Europe*. The Swedish Institute of International Affairs.

- Faggella, D. (2020, March 4). *7 Applications of Machine Learning in Pharma and Medicine*. Retrieved from EMERO: The AI Research and Advisory Company: <https://emerj.com/ai-sector-overviews/machine-learning-in-pharma-medicine/>.
- Farr, C. (2016, September 20). Microsoft's "Biological Computing" Lab Aims To Fight Diseases By Reprogramming Cells. *Fast Company*.
- Ferrando, F. (2020). Leveling the Posthuman Playing Field. *Theology and Science*, 18(1).
- Fijolek, M. P. (2017). Anna Potyga — minister Lecha Kaczyńskiego. *Annales*, 24(2).
- Furedi, F. (2018). *Populism and the European Culture Wars: The Conflict of Values between Hungary and the EU*. Abingdon: Routledge.
- Gabon, A. (2021, January 8). France: The war on Islam and the new security state. *Middle East Eye*.
- Gardini, G. L. (2020). *The World Before and After COVID-19: Intellectual Reflections on Politics, Diplomacy and International Relations*. Stockholm: European Institute of International Studies.
- Gaub, F. (2020). *The geopolitical implications of the COVID-19 pandemic*. Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union. Brussels: European Parliament.
- Geist, E., & Lohn, A. J. (2018). *How Might Artificial Intelligence Affect the Risk of Nuclear War?* RAND Corporation.
- Gellner, E. (1997). *Nationalism*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Gilli, A. (2019). Preparing for "NATO-mation": the Atlantic Alliance toward the age of artificial intelligence. *NDC Policy Brief*(4).
- Girardi, E. (2018). Geopolítica de la inteligencia artificial. Capitalismo de vigilancia, democracias algorítmicas y un horizonte de Estados tecno-colonizados. *Plataformas, vigilancia y pospolítica en la cibersociedad*.
- Goldfarb, A., & Trefler, D. (2018). *AI and international trade*. Cambridge: Working Paper 24254.
- Goode, J. P. (2020, December 23). Artificial intelligence and the future of nationalism.
- Government of the United Kingdom. (2019). *Regulation for the Fourth Industrial Revolution*. London: Presented to Parliament by the Secretary of State for Business, Energy and Industrial Strategy by Command of Her Majesty.
- Górzynski, O. (2019, December 20). Putin obwinia Polskę o II wojnę światową. Roger Moorhouse: Kłamliva narracja. *Wiadomości*.
- Groendo. (2016, April). *Archive: High-tech statistics — economic data*. Retrieved from European Union, Eurostat: Statistics Explained: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=High-tech_statistics_-_economic_data&oldid=285759
- Gros, D. (2019). This is not a trade war, it is a struggle for technological and geo-strategic dominance. *Center for European Policy Studies*, 20(1).
- Growiec, J. (2018). *The Digital Era, Viewed From a Perspective of Millennia of Economic Growth*. Warsaw: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Guasti, P. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic in Central and Eastern Europe The Rise of Autocracy and Democratic Resilience. *Democratic Theory*, 7(2), 47–60.
- Habermas, J. (1998). *Die postnationale Konstellation*. Frankfurt am Main.
- Harnisch, S., & Maull, H.-W. (2001). *Germany as a Civilian Power? The Foreign Policy of the Berlin Republic*. Manchester: Manchester University Press.
- Harper, D., & Lewis, P. (2012). New Perspectives on Emergence in Economics. *Journal of Economic Behavior and Economics*.
- Harris, E. D. (2016). *Governance of Dual-Use Technologies: Theory and Practice*. Cambridge: American Academy of Arts and Sciences.
- Hellmann, G. (2016). Germany's World: Power and Followership in a Crisis-Ridden Europe. *Global Affairs*, 2.
- Herrero, A. G. (2019). *Europe in the Midst of China-US Strategic Economic Competition: What are the European Union's Options?* Hong Kong: Bruegel.

- Hersam, M. C., Roco, M. C., & Mirkin, C. A. (2011). *Nanotechnology Research Directions for Societal Needs in 2020*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Hill, J. F. (2014). The Growth of Data Localization Post-Snowden: Analysis and Recommendations for U.S. Policymakers and Industry Leaders. *Lawfare Research Paper Series*, 2(3), 1–41.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffmann, F., Lee, D. S., & Lemieux, T. (2020). Growing Income Inequality in the United States and Other Advanced Economies. *American Economic Association*, 34(4), 52–78.
- Hogarth, I. (2018). *AI Nationalism*. Medium.
- Hopkins, V., & Shotter, J. (2021, February 3). Hungary follows Poland in taking on Big Tech ‘censors’. *Financial Times*.
- Horowitz, M. (2018). *Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power*. Texas National Security Review.
- Hosein, I. (Writer), & YouTube (Director). (2017). *Muslim Alliance with RUM (Russia)* [Motion Picture]. Trinidad y Tobago.
- Hunter, R. (2018). Poland’s Sustained ‘March to a Market Economy: The Choice Between Competing Visions and Values. *Research in World Economy*, 61–76.
- Hunter, R. J. (2017). Charting a New Path for Poland or Turning Its Back On More Than a Quarter Century of Progress? *Archives of Business Research*, 20–30.
- ICT. (2020, August 20). *Warszawa jako jeden z potentatów wśród lokalizacji wschodzących dla centrów danych w Europie*. Retrieved from ICT Market Experts: <https://ictmarketexperts.com/aktualnosci/warszawa-jako-jeden-z-potentatow-wsrod-lokalizacji-wschodzacych-dla-centrow-danych-w-europie/>.
- Igan, D., Kirti, D., & Peria, S. M. (2020). *The Disconnect between Financial Markets and the Real Economy*. International Monetary Fund.
- Ikenberry, G. J. (2017). *China’s emerging institutional statecraft The Asian Infrastructure Investment Bank and the prospects for counter-hegemony*. Brookings Institution.
- Iqbal, M. (2021, March 8). *Facebook Revenue and Usage Statistics (2020)*. Retrieved from Business of Apps: <https://www.businessofapps.com/data/facebook-statistics/>.
- Iwasiński, Ł. (2020, December). *Social Implications of Algorithmic Bias*. Retrieved from Research Gate.
- Jaeger, B. C. (2020). A geoeconomia à luz da economia política internacional: uma discussão teórica. *Brazilian Journal of Political Economy*, 40(1).
- Jaitner, M. (2015). Russian Information Warfare. In K. Geers, *Cyber War in Perspective: Russian Aggression Against Ukraine*. Tallinn: NATO COE Publications.
- Jensen, B., & Valeriano, B. (2019). Fancy bears and digital trolls: Cyber strategy with a Russian twist. *Journal of Strategic Studies*, 42(4), 1–23.
- Jirušek, M. (2020). The attitude of the Visegrad Group Countries towards Russian Infrastructural Projects in the gas sector. *Elsevier: Energy Policy*.
- Jørgensen, G. A. (2014). *An Engineers View On How The Smolensk Crash Could Take place*.
- Jørgensen, G. A. (2015). *Major Errors Of The Official Russian and Polish Investigations Of The Smolensk Crash*.
- Kaczyński, P. M. (2021, February 16). Is the European Union truly like the Soviet Union? *New Europeans*.
- Kahler, E. (1943). *Historia Universal del Hombre*. (E. e. Español, Ed.) Ciudad de Mexico: Fondo de Cultura.
- Kaldor, M. (2004). Nationalism and Globalization. *Nations and Nationalism*, 10(1), 161–177.
- Kania, E. (2018, June 28). Technological Entanglement: Cooperation, competition and the dual-use dilemma in artificial intelligence. *Australian Strategic Policy Institute*.
- Kania-Lundholm, M. (2012). *Re-Branding a Nation Online Discourses on Polish Nationalism and Patriotism*. Finland: Uppsala Universitet.

- Karelov, S. (2018). *AI Nationalism and AI Nationalization are Ahead*. Russian International Affairs Council.
- Kasapoglu, C. (2015). Russia's Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control. *Research Division of the NATO Defence College* (121).
- Katz, J. (1997, April 1). Birth of a Digital Nation. *Wired*.
- Kaye, D. D., Nader, A., & Roshan, P. (2011). *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*. Santa Monica: National Defence Research Institute.
- Kello, L. (2017). *The Virtual Weapon and International Order*. London: Yale University Press.
- Khalil, L. (2020, November 2). Digital Authoritarianism, China, and COVID. *Lowy Institute*.
- Khorsandi, P. (2020, April 22). WFP chief warns of 'hunger pandemic' as Global Food Crises Report launched. *UN World Food Programme*.
- Kim, S. S. (2000). *East Asia and Globalisation*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kirchgässner, G. (2013). Homo oeconomicus Das ökonomische Modell individuellen Verhaltens und seine Anwendung in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften. *Die Einheit der Gesellschaftswissenschaften*.
- Klein, H. (2002). ICANN and Internet Governance: Leveraging Technical Coordination to Realize Global Public Policy. *The Information Society*, 18(3), 193–207.
- Kobielus, J. (2020). Looking into the post-2020 future of Big Tech. *Info World*.
- Kohn, H. (1944). *The idea of nationalism: a study in its origins and background*. New York: Macmillan Company.
- Kohn, H. (1949). *Historia del Nacionalismo*. México - Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Kołodziej, B. (2019, April 23). *The Polish satellites KRAKsat and Światowid launched into space*. Retrieved from Science in Poland: <https://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news%2C33742%2Cpolish-satellites-kraksat-and-swiatowid-launched-space.html#:~:text=The%20Polish%20satellites%20KRAKsat%20and%20%2C5%9Awiatowid%20launched%20into%20space,-Credit%3A%20NASA%2FBill&text=As%20planned%2C%20>.
- Koppl, R., & Kauffmann, S. (2015). Economics for a creative world. *Journal of Institutional Economics*, 11(1), 1–31.
- Kovač, I. (2012). *The Power Structure of the Post Cold War International System*. Ljubljana: eBesede d.o.o.
- Kozłowski, A. (2020, August). New Polish national strategy prioritizes cybersecurity and information security. *CyberDefence* 24.
- Kraemer, P. (2020, November 18). *Gaia-X A Federated Data Infrastructure for Europe*. Retrieved from German Federal Ministry for Economic Affairs and Energy: <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Dossier/gaia-x.html>.
- Kucharczyk, J. (2017). Exploiting Political Polarization in Poland. In J. P. Cardenal, G. Mesežnikov, & G. Pleschová, *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence*. National Endowment for Democracy.
- Kundra, N. (2019). Understanding Nation and Nationalism. *Interdisciplinary Literary Studies*, 21(2), 125–149.
- Kuo, C.-C., Shyu, J. Z., & Ding, K. (2019). Industrial revitalization via industry 4.0 e A comparative policy analysis among China, Germany and the USA. *Global Transitions*.
- Kurki, M. (2020). Coronavirus, Democracy and the Challenges of Engaging a Planetary Order. *Democratic Theory*, 7(2), 172–179.
- Kwet, M. (2019). Digital Colonialism: US empire and the new imperialism in the South. *Race & Class*, 60(4), 3–26.
- Labhasetwar, V. (2005). Nanotechnology for drug and gene therapy: the importance of understanding molecular mechanisms of delivery. *Current Opinion in Biotechnology*, 674–680.
- Lambach, D. (2019). *The Territorialization of Cyberspace* (Vol. 22). International Studies Review.
- Lan, X., Liang, Z., & al, e. (2018). *China AI Development Report 2018*. Retrieved from China Institute for Science and Technology Policy at Tsinghua University: http://www.sppm.tsinghua.edu.cn/eWebEditor/UploadFile/China_AI_development_report_2018.pdf.

- Landau, M. (2020). The Astounding Growth of “Big Tech” and the Lack of Enforcement of the Intellectual Property, Antitrust, and Copyright Laws. *Albany Law Journal of Science and Technology*, 1–61.
- Langø, H.-I. (2016). Competing academic approaches to cyber security. In K. Friis, & J. Ringsmose, *Conflict in Cyber Space: Theoretical, strategic and legal perspectives*. London: Routledge.
- Lanoszka, A. (2020, June 19). Poland in a time of geopolitical flux. *Contemporary Politics*, 26(4: Worldviews on the United States, Alliances, and the Changing International Order), 458–474.
- Layne, C. (2018). The US–Chinese power shift and the end of the Pax Americana. *The Royal Institute of International Affairs*.
- Leali, G. (2021, February 15). China topples US as EU’s top trade partner over 2020. *Politico*.
- Levesque, G., & Stokes, M. (2016). *Blurred Lines: Military-Civil Fusion and the “Going Out” of China’s Defense Industry*. Pointe Bello.
- Lobell. (2010). Structural Realism/Offensive and Defensive Realism. *Oxford Research Encyclopedias*.
- Lobell, S. E. (2009). Threat Assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model. In N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lonsdale, D. J. (1999). Information power: Strategy, geopolitics, and the fifth dimension. *The Journal of Strategic Studies*, 22(2–3), 137–157.
- Malešević, S. (2019). *Grounded nationalisms: A sociological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maness, R. C., Jensen, B., & Valeriano, B. (2018). *Cyber Strategy: The Evolving Character of Power and Coercion*. Oxford: Oxford University Press.
- Mankoff, J. (2020, February 3). Russian Influence Operations in Germany and Their Effect. *Center for Strategic and International Studies*.
- Manning, R. A. (2019). Techno-Nationalism vs. the Fourth Industrial Revolution. *Global Asia*.
- Marat, E. (2020). *Video Surveillance and COVID-19 in Eurasia*. Eurasia Policy Memo. PONARS.
- Marelli, L., Lievrouw, E., & Hoyweghen, I. V. (2020). Fit for purpose? The GDPR and the governance of European digital health. *Policy Studies*.
- Marxsen, C. (2014). The Crimea Crisis An International Law Perspective. *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 74, 367–391.
- Maurer, T. (2019). *Cyberspace and International Relations: Rising Powers, Proxies, and Norms*. Berlin: Freien Universität Berlin.
- Mavrelli, K. (2021, January 21). *Dynamics of Cyberconflict: A New Era of Political Competition*. Retrieved from Tra i Leoni: <https://traileoni.it/2021/01/dynamics-of-cyberconflict-a-new-era-of-political-competition/>.
- Max, N. L. (2020). *Big tech and the digital economy : the moligopoly scenario*. Oxford University Press.
- McCoy, A. (2010, December 7). How America will collapse (by 2025): Four scenarios that could spell the end of the United States as we know it — in the very near future. *Salon*.
- McGoey, L. (2015). *No Such Thing as a Free Gift. The Gates Foundation and the Price of Philanthropy*. London: Verso.
- Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton.
- Medeiros, B. P., & Goldoni, L. R. (2020). The Fundamental Conceptual Trinity of Cyberspace. *Contexto Internacional*, 42(1).
- Meltzer, J. P. (2019). *Cybersecurity and digital trade: What role for international trade rules?* Global Economy and Development at Brookings.
- Miaillhe, N. (2018). Géopolitique de l’Intelligence Artificielle : Le Retour Des Empires? *Politique étrangère*, 83(3).
- Miazhevich, G. (2018). Nation branding in the post-broadcast era: The case of RT. *European Journal of Cultural Studies*.
- Mickiewicz, A. (1831). *Do Matki Polki*. Kraków: Gonic Krakowski.

- Microsoft Technology Licensing Inc. (2018, September 21). *WO2020060606 — Cryptocurrency System using body activity data*. Retrieved from Patentscope : <https://patentscope.wipo.int/search/en/detail.jsf?docId=WO2020060606>.
- Möllers, N. (2020). Making Digital Territory: Cybersecurity, Techno-nationalism, and the Moral Boundaries of the State. *Science, Technology, & Human Values*, 46(1), 112–138.
- Moraes, H. C. (2019). *The Geoeconomic Challenge to International Economic Law: Lessons from the Regulation of Data in China*. Leuven.
- Mueller, M. (2017). *Will the Internet Fragment?: Sovereignty, Globalization and Cyberspace*. Polity.
- Mueller, M. (2020). Against Sovereignty in Cyberspace. *International Studies Review*, 22(4), 779–801.
- Mullainathan, S., & Spiess, J. (2017). Machine Learning: An Applied Econometric Approach. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 87–106.
- Müller, V. C. (2016). *Fundamental Issues of Artificial Intelligence*. Springer.
- Nadler, J. (2020). *Investigation of Competition in Digital Markets: Subcommittee in Antitrust, Commercial and Administrative Law of the Committee on the Judiciary*. US House of Representatives.
- Naïs, A. (2017). The GAFAM and BATX. *Seminar: The International Politics of Ecology and Technology*. Université Clermont Auvergne.
- Nayar, B. R. (2005). *The geopolitics of globalization: the consequences for development*. Oxford: Oxford University Press.
- Newman, J. C. (2019). *Toward AI Security: Global Aspirations For A More Resilient Future*. Center for Long-Term Cybersecurity.
- Nguyen, A. T. (2020, June 22). *Macron's Call for a European Army: Still Echoing or Forgotten?* Retrieved from European Law Blog: <https://europeanlawblog.eu/2020/06/22/macrons-call-for-a-european-army-still-echoing-or-forgotten/>.
- Novak, J. (2018). *The Rise of Digital Challengers*. McKinsey & Company.
- Nye, J. (2011). *The Future of Power*.
- Nyman-Metcalf, K., & Papageorgiou, I. F. (2018). The European Union Digital Single Market—Challenges and Impact for the EU Neighbourhood States. *Baltic Journal of European Studies*.
- O'Hara, K., & Hall, W. (2018). *Four Internets: The Geopolitics of Digital Governance*. Canada: Centre for International Governance Innovation.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction*. New York: Crown Publishing Group.
- Ortega, A. (2020). Digital decolonisation: The EU's new ideas on data and artificial intelligence. *European Council on Foreign Relations*.
- Parkes, D., & Wellman, M. (2015). Economic reasoning and artificial intelligence. *Science*, 349(6245), 267–272.
- Paulus, A. (2004). The War Against Iraq and the Future of International Law: Hegemony or Pluralism? *Michigan Journal of International Law*, 25(3), 691–729.
- Perotti, E., & Soons, O. (2020). The euro: A transfer union from the start. *CEPR*.
- Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, 9(4).
- Polish Ministry of Foreign Affairs. (2017). *Polish Foreign Policy Strategy 2017–2021*. Warsaw: Republic of Poland.
- Polish National Security Strategy. (2007). *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP 2007*. Retrieved from Biuro Bezpieczeństwa Narodowego: <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/1142,Strategia-Bezpieczenstwa-Narodowego-RP.html>.
- Polski Instytut Ekonomiczny. (2020). *Building Closer Connections: The Three Seas region as an economic area*. Warsaw.
- Prainsack, B. (2020). The political economy of digital data: introduction to the special issue. *Policy Studies*, 439–446.
- Primoratz, I. (2009). Patriotism and the value of Citizenship. *Acta Analytica*, 24(1), 63–67.
- Puaschunder, J. M. (2019). Artificial Intelligence Evolution: On the Virtue of Killing in the Artificial Age. *Journal of Sociology*.

- Putin, V. (2019, October 10). *Указ Президента Российской Федерации 'О Развитии Искусственного Интеллекта в Российской Федерации'*. Retrieved April 2021, from Официальный интернет-портал правовой информации: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201910110003> [Putin, V. (2019, October 10). *Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii 'O Razvitiu Iskusstvennogo Intellekta v Rossijskoj Federacii'*. Retrieved April 2021, from Officialnyj internet-portal pravovoj informacii: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201910110003>].
- Qureshi, W. A. (2019). Fourth- and Fifth-Generation Warfare: Technology and Perceptions. *San Diego International Law Journal*, 21(187), 187–216.
- Rainie, L., & Anderson, J. (2017, February 8). Code-Dependent: Pros and Cons of the Algorithm Age. *Pew Research Center*.
- Ramaswamy, V., & Rubinfeld, J. (2021, January 11). Save the Constitution From Big Tech: Congressional threats and inducements make Twitter and Facebook censorship a free-speech violation. *WSJ*.
- Rangel, R. L. (2020). *Sino-German Economic Relations and the Rise of Artificial Intelligence: A Neoclassical Realist Perspective*. Tallinn: Tallinn University.
- Reichwein, A. (2019). Germany's Growing Power in EUrope: From Multilateral Collectivism Towards Re- Nationalization and Destabilization? In B. R., D. S. V., & V. P., *Fear and Uncertainty in Europe* (pp. 85–108). Global Issues. Palgrave Macmillan.
- Reinsel, D., Gantz, J., & Rydning, J. (2018). *The Digitization of the World From Edge to Core*. SEA-GATE.
- Rensmann, L. (2019). Rethinking European democracy after its legitimacy crisis: On Hannah Arendt and the European Union. *Journal of European Studies*.
- Ricaurte, P. (2019, May 1). Data Epistemologies, The Coloniality of Power, and Resistance. *Television & New Media*, 20(4), 350–365.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, A., & Moraes, V. F. (2018, November 19). *The Geoeconomic World Order*. Retrieved from LAWFARE: <https://www.lawfareblog.com/geoeconomic-world-order>.
- Roberts, H., Cows, J., & Morley, J. (2021). The Chinese approach to artificial intelligence: an analysis of policy, ethics, and regulation. *AI and Society*, 36(1), 59–77.
- Roco, M. C., & Bainbridge, W. S. (2002). *Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science*. Arlington: National Science Foundation.
- Roco, M. C., Bainbridge, W. S., Tonn, B., & Whitesides, G. (2013). *Convergence of Knowledge, Technology, and Society: Beyond Convergence of Nano-Bio-Info-Cognitive Technologies*. Lancaster: World Technology Evaluation Center.
- Rose, G. (1998). *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*. Cambridge University Press.
- Rubinfeld, D. L., & Gal, M. (2017). Access Barriers to Big Data. *Arizona Law Review*.
- Rühle, M. (2018, August 29). A world without NATO? *NATO Review: Opinion, Analysis and Debate on Security Issues*.
- Rynning, S. (2017). The divide: France, Germany and political NATO. *International Affairs*, 93(2), 267–289.
- Sacks, S., & Creemers, R. (2019, May 24). China's Cybersecurity Reviews for 'Critical' Systems Add Focus on Supply Chain, Foreign Control. *New America: Cybersecurity Initiative*.
- Sakwa, R. (2015). The death of Europe? Continental fates after Ukraine. *International Affairs*, 91(3), 553–579.
- Sanoja, J. R. (2020, February 21). *The power of Google*. Retrieved from LeAds: <https://www.msalesleads.com/the-power-of-google/#:~:text=Google%20is%20one%20of%20the,has%20at%20the%20present%20time.&text=Google%20has%20one%20of%20the%20biggest%20database%20in%20the%20world>.

- Schaffer, G. (2018). A tragedy in the making? The decline of law and the return of power in international trade relations. *The Yale Journal of International Law Online*, 37.
- Schimmelfennig, F., Leuffen, D., & Rittberger, B. (2018). The European Union as a System of Differentiated integration — Interdependence, Politicization and Differentiation. *Journal of European Public Policy*.
- Schmitt, M. N. (2013). The Law of Cyber Warfare: Quo Vadis? *Stanford Law & Policy Review*, 25(269).
- Schramm, L. (2019). *European disintegration: a new feature of EU politics*. CEPOB.
- Schulz, D. F., & Henökl, T. (2020). New Alliances in Post-Brexit Europe: Does the New Hanseatic League Revive Nordic Political Cooperation? *Politics and Governance*, 8(4), 78–88.
- Schwab, K., & Malleret, T. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Forum Publishing.
- Schweller, R. (2018). Opposite but Compatible Nationalisms: A Neoclassical Realist Approach to the Future of US–China Relations. *The Chinese Journal of International Politics*, 11(1), 23–48.
- Schweller, R. L. (2009). Neoclassical realism and state mobilization: expansionist ideology in the age of mass politics. In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (pp. 227–251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sealy, T., & Modood, T. (2019). *Country Report: France*. European Union. GREASE: Religion, diversity and radicalisation.
- Sebena, M. (2020, March 9). Berlin Muddles Through Again: Why Lack of Germany’s China Strategy Should Make CEE Countries Worried. *China Observers*.
- Shekhovtsov, A. (2017). *Russia and the Western Far Right*. Routledge.
- Simón, L. (2015). Europe, the rise of Asia, and the future of the transatlantic relationship. *International Affairs*, 91(5), 969–989.
- Sinn, H.-W. (2020, May 15). Germany’s Constitution and European Sovereignty. *Project Syndicate*.
- Skey, M., & Antonsich, M. (2017). *Everyday nationhood: Theorising culture, identity and belonging after banal nationalism*. London: Palgrave Macmillan.
- Snowden, E. (2013, December 11). *Läs dokumenten om Sverige från Edward Snowden*. Retrieved from SVT: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/las-dokumenten-om-sverige-fran-edward-snowden>
- Soesanto, S. (2017). Europe’s Digital Power: From Geo-Economics to Cybersecurity. *Europe’s Digital Power project*. Brussels: European Council on Foreign Relations.
- Sokmen, A. I. (2019). The Effect of Artificial Intelligence Technology on Politics and International Relations. In *Selected Discussion on Social Science Research*. Frontpage Publication.
- Soldatov, A. (2019). Security First, Technology Second: Putin Tightens his Grip on Russia’s Internet — with China’s Help. *DGAP*.
- Solove, D. J. (2004). *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*.
- Spence, B. S. (2019, April 12–17). The birth of AI nationalism: Technology is reshaping the global order. *New Statesman*.
- Stachl, C. (2020). Predicting personality from patterns of behavior collected with smartphones. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*.
- Steiger, S., Schünemann, W. J., & Dimmroth, K. (2017). Outrage without Consequences? Post-Snowden Discourses and Governmental Practice in Germany. *Media and Communication*, 5(1), 7–16.
- Sterling-Folker, J. (2009). Neoclassical realism and identity: peril despite profit across the Taiwan Strait. In N. Lobell, M. Ripsman, & J. Taliaferro, *Neoclassical realism, the State, and foreign policy* (pp. 99–138). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stavis-Gridneff, M., & Satariano, A. (2020, December 14). Big Tech turns its lobbyists loose on Europe, alarming regulators. *The Japan Times*.
- Strange, S. (1996). *The retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stratfor. (2018, May 18). *Macron’s Foreign Policy Ambitions Meet France’s Realities*. Retrieved from Worldview Stratfor: <https://worldview.stratfor.com/article/macrons-foreign-policy-ambitions-meet-frances-realities>.

- Sumner, B. H. (1944). *Historia de Rusia*. Mexico: Fondo De Cultura Economica .
- Sussman, G. (2018, April). Becoming Digital: Toward a Post-Internet Society. *Journal of Communication*, 68(2).
- Sziklai, B. (2020). The impact of Nord Stream 2 on the European gas market bargaining positions. *Energy Policy*.
- Szopa, M. (2019, October 14). Poland to spend USD 133 Billion on Modernization of the Armed Forces. New F-16 To Be Ordered. *Defence 24*.
- Świątkowska, J., & Albrycht, I. (2017). *National Cyber Security Organisation: POLAND*. Tallinn: NATO Cooperative Cyber Defence Center Of Excellence.
- Taliaferro, J. W. (2009). Neoclassical realism and resource extraction: State building for future war. In S. E. Lobell, & N. M. Ripsman, *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (pp. 194–227). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekiner, U. (2020). The ‘European (Union) Identity’: An Overview. *E-International Relations*.
- Tréguer, F. (2018). *US Technology Companies and State Surveillance in the Post-Snowden Context: Between Cooperation and Resistance*. Sciences Po.
- US Department of Defense. (2019, February 12). *Summary of 2018 Department of Defense Artificial Intelligence Strategy*. Retrieved from U.S. Department of Defense: <https://media.defense.gov/2019/Feb/12/2002088963/-1/-1/1/SUMMARY-OF-DOD-AI-STRATEGY.PDF>.
- Valeriano, B. (2013). *Becoming Rivals: The Process of Interstate Rivalry Development*. Routledge.
- Valeriano, B. (2018). Commissars and Crooks: Russian Cyber Coercion . In B. Jensen, & R. C. Mannes, *Cyber Strategy: The Evolving Character of Power and Coercion*. Oxford: Oxford University Press.
- van Dijk, A., & van Grieken, H. (2017). *Digital Technologies, Digital Disruption and Digital Strategy*. Netherlands: Deloitte.
- van Weringh, K. D. (2010). Is there a European Identity? *European Journal of Psychology*.
- Varian, H. (2019). Artificial intelligence, economics, and industrial organization. In A. A., G. J., & A. Goldfarb, *The economics of artificial intelligence. An agenda*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Verseck, K. (2021, February 15). 30 lat Wyszehradu. Żaden monolit. *DW*.
- Voelsen, D. (2019). *Cracks in the internet's foundation: The future of the internet's infrastructure and global internet governance*. German Institute for International and Security Affairs. Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Voon, T. (2019). The Security Exception In WTO Law: Entering a New Era. *AJIL Unbound*, 113, 45–50.
- Vriens, E., & Ingen, E. v. (2018). Does the rise of the Internet bring erosion of strong ties? Analyses of social media use and changes in core discussion networks. *New Media & Society*, 20(7), 2432–2449.
- Wagner, D. N. (2020). Economic patterns in a world with artificial intelligence. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 111–131.
- Waltzman, R. (2017). The Weaponization of Information: The Need for Cognitive Security. *RAND Corporation*.
- Weiser, M. (1991). The Computer for the 21th Century. *Scientific American*.
- Werbach, K. (2020). *After the Digital Tornado: Networks, Algorithms, Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westerheide, F. J. (2018). *The European Artificial Intelligence Landscape*. Berlin: Asgard Venture Capital for Artificial Intelligence.
- Więclawski, J. (2017). Neoclassical Realism and the Crisis of the Realist Paradigm in Contemporary International Relations. *Mysl Ekonomiczna i Polityczna*, 2(57).
- Wigell, M. (2015). *Conceptualizing regional powers' geoeconomic strategies: neo-imperialism, neo-mercantilism, hegemony, and liberal institutionalism*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.

- Williams, M. C. (1998). Identity and the Politics of Security. *European Journal of International Relations*, 4(2), 204–25.
- Williams, R. D. (2020). International law with Chinese characteristics: Beijing and the “rules-based” global order. *Global China: Global governance and norms*.
- Wittpahl, V. (2017). Digitale Souveränität: Bürger, Unternehmen, Staat. Springer Vieweg.
- World Bank. (2020). *Europe 4.0: Addressing Europe's Digital Dilemma*.
- Wright, N. D. (2019). *Artificial Intelligence, China, Russia, and the Global Order Technological, Political, Global, and Creative Perspectives*. Alabama: Air University Press.
- Wübbeke, J. (2016). *Made in China 2025: The making of a high-tech superpower and consequences for industrial countries*. Mercator Institute for China Studies.
- Yang, F., & Gu, S. (2021). Industry 4.0, a revolution that requires technology and national strategies. *Complex & Intelligent Systems*.
- Yayboke, E. (2020). *Promote and Build: A Strategic Approach to Digital Authoritarianism*. Center for Strategic & International Studies.
- Zarembko, K., & Solodkyi, S. (2021). The Case of Ukraine. In A. Polyakova, & M. Boulègue, *The Evolution of Russian Hybrid Warfare*. CEPA.
- Zaryn, S. (2020, December 15). Poland, Lithuania are targets of cyber disinformation attack. *AP News*.
- Zeraoui, Z., & Sarquis, D. (2014). *Los procesos Mundiales Contemporáneos: Un Mundo Transformado*. Ciudad de Mexico: Trillas.
- Zięba, R. (2012). Polska we wspólnej polityce bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej. *Polityka i Społeczeństwo*, 10, 160–169.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: PublicAffairs.
- Žižek, S. (2018). *Like a Thief in Broad Daylight: Power in the era of Post-Human Capitalism*. New York: Seven Stories Press.
- Герасимов, В. (2019, March 4). Векторы развития военной стратегии. Retrieved from Красная звезда: <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/> [Gerasimov, V. (2019, March 4). *Vektory razvitiâ voennoj strategii*. Retrieved from Krasnaja zvezda: <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/>].
- Кузьо, Т. (2017). ВІЙНА ПУТІНА ПРОТИ УКРАЇНИ Революція, націоналізм і криміналітет. Київ: Андрій Павлишин [Kuz'о, T. (2017). *VIIŃNA PUTIŃNA PROTI UKRAIŃNI Revolúciâ, nacionalizm i kriminalitet*. Kïv: Andriï Pavlišin].
- Луценко, Є. (2020, December 17). Путін обіцяє нарощувати підтримку Донбасу. А Україну звинувачує у недостатній «мужності» для врегулювання конфлікту. *Hromadske* [Lucenko, Ę. (2020, December 17). *Putin obicâe narošuvati pidtrimku Donbasu. A Ukraïnu zvinuvačuє u nedostatnij «mužnosti» dlâ vregulúvannâ konfliktu*. Hromadske].

Michał Biela

ORCID: 0000-0002-3426-8959

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.6.5>

Equity crowdfunding w perspektywie sektora MŚP

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest prezentacja założeń teoretycznych oraz praktycznej implementacji equity crowdfundingu w perspektywie europejskiego sektora MŚP. W artykule ukazano, w jaki sposób przebiega komunikacja podczas kampanii crowdfundingowej pomiędzy podmiotami biorącymi w niej udział oraz przedstawiono kluczowe mechanizmy wchodzące w skład procesu związanego z pozyskiwaniem kapitału przy pomocy equity crowdfundingu. Analizie poddano również to, w jaki sposób equity crowdfunding może być odpowiedzią na wyzwania stojące przed europejskim sektorem MŚP w zakresie pozyskiwania kapitału oraz deficytu innowacyjności w obliczu słabnącej koniunktury gospodarczej. W artykule jako metodę badawczą zastosowano analizę treści, której implementacja umożliwiła analizę istniejącej literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: *crowdfunding, equity crowdfunding, Unia Europejska, alternatywne finansowanie, innowacyjność, venture capital, startups, inwestycje*

Equity crowdfunding from the SMEs perspective

Abstract: The aim of this article is to present the theoretical assumptions and practical implementation of equity crowdfunding in the perspective of the European SME sector. The article shows how communication during a crowdfunding campaign is carried out between entities participating in it and presents the key mechanisms that are part of the process of raising capital using equity crowdfunding. The analysis also covers how equity crowdfunding can be a response to the challenges facing the European SME sector in terms of raising capital and the innovation deficit in face of the economic downturn. In the article, the content analysis was used as a research method, the implementation of which enabled the analysis of the existing literature on the subject.

Keywords: *crowdfunding, equity crowdfunding, European Union, alternative financing, innovation, venture capital, startups, investments*

Wstęp

Equity crowdfunding charakteryzuje się zwiększonym poziomem zaufania w zakresie uznawania informacji zamieszczanych przez innych inwestorów za wiarygodne. Może być to skutkiem swoistej natury tej formy inwestowania, silnie bazującej na mechanizmie, w którym inwestorzy uzasadniają decyzje inwestycyjne na podstawie rzeczywistych zachowań pozostałych uczestników danej kampanii. Inwestorzy *venture capital* mają większe doświadczenie, przez co mogą dokładniej poddać ewaluacji daną inwestycję. Crowdfundingowy tłum ma również skłonność do aktualizacji postrzegania wartości przedsięwzięcia na podstawie wysokości inwestowanych kwot – w zależności od nich sygnał wartości danego przedsięwzięcia nasila się lub słabnie. Istnieje także możliwość wycofania poparcia tłumem, ponieważ część platform crowdfundingowych oferuje opcję zwrotu zainwestowanych środków finansowych w ciągu określonego czasu zawartego w regulaminie platformy¹.

W kontekście stagnacji gospodarczej, zarówno na poziomie lokalnym i krajowym, *equity crowdfunding* może mieć realne znaczenie dla działalności gospodarczej małych i średnich przedsiębiorstw. W państwach rozwijających się istnieje problem z pozyskiwaniem kapitału na wczesnym etapie rozwoju przedsięwzięcia. Ponadto trudna sytuacja sektora bankowego w Europie, który został znacząco dotknięty przez pandemię COVID-19, oraz działania rządów i ich protekcjonistycznej polityki pieniężnej mogą jeszcze bardziej pogłębić ten problem. W wyniku tego realnym staje się zagrożenie związane ze skurczeniem sektora małych i średnich przedsiębiorstw, będących w dużej mierze motorem napędowym części gospodarek europejskich. W sytuacji, gdy banki coraz częściej zaczynają stosować rygorystyczne zasady przyznawania kredytów w celu zwalczania podejmowania nadmiernego ryzyka przez przedsiębiorców, dostęp do środków finansowych staje się znacząco utrudniony².

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja założeń teoretycznych oraz praktycznej implementacji *equity crowdfundingu* w perspektywie europejskiego sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP). W badaniach wykorzystano głównie metodę analizy treści, z kolei teoretycznym punktem odniesienia dla podjęcia tych rozważań jest dostępna wiedza ekonomiczna na temat *crowdfundingu* oraz *crowdsourcingu*. Istotną kwestię stanowi próba odpowiedzi na pytanie, czy *equity crowdfunding* może być skutecznym narzędziem w perspektywie pozyskiwania środków finansowych przez zarówno małe, jak i średnie przedsiębiorstwa w sytuacji rosnących kosztów związanych z pozyskiwaniem kapitału oraz relatywnie słabej kondycji sektora bankowego. Niemniej ważne są inne pytania badawcze:

¹ V. Kuppuswamy, B.L. Barry, *Crowdfunding creative ideas: the dynamics of project backers*, London 2018, s. 153–160.

² D. Cumming *et al.*, *New directions in entrepreneurial finance*, „Journal of Banking & Finance” 100, 2019, s. 252–259.

Czym jest *equity crowdfunding*? W jaki sposób przebiega proces związany z pozyskiwaniem zasobów finansowych oraz *know-how* poprzez wykorzystanie *equity crowdfundingu*? Czy *equity crowdfunding* może być szansą dla sektora MŚP w obliczu zagrożeń przedstawionych w europejskim raporcie *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges*?

Jak działa *equity crowdfunding*: przedsiębiorcy, tłum i platformy

W ostatniej dekadzie pojawiły się nowatorskie oraz mniej uregulowane rynki papierów wartościowych, które pozwalają relatywnie małym firmom na sprzedaż swoich akcji początkującym inwestorom³. *Equity crowdfunding* to mechanizm inwestycyjny, w którym to internetowy tłum inwestorów dokonuje zwykle niewielkich inwestycji w celu pozyskania udziałów w przyszłych przepływach finansowych firm. Lars Hornuf i Lars Klöhn charakteryzują segment rynku przeznaczony dla tego modelu inwestycyjnego jako obszar, w którym projekty emitentów poszukujących dodatkowego finansowania są zbyt ryzykowne dla banków, a potencjalne zyski relatywnie niewielkie dla zawodowych inwestorów. Ponadto zauważają, że potrzeby kapitałowe są na tyle wysokie, że nie mogą zostać zaspokojone przez rodzinę oraz najbliższych znajomych czy sieci powiązań na portalach społecznościowych. Obecnie wskazuje się, iż obecność wyspecjalizowanych inwestorów oraz inwestorów *venture capital* w kampaniach crowdfundingowych opartych o model *equity* jest niezwykle pożądana, ponieważ wnosi do projektu istotną wartość dodaną, opartą na wiedzy oraz doświadczeniu, przez co realnie przyczynia się do sukcesu danego przedsięwzięcia⁴.

W *equity crowdfundingu* (ECF) rozróżnia się trzy typy inwestorów. Pierwszy to przypadkowi inwestorzy charakteryzujący się małą aktywnością inwestycyjną oraz partycypujący w niewielkiej liczbie kampanii crowdfundingowych. Niekiedy są to członkowie rodzin lub bliscy znajomi kampaniodawców. Jak wskazują Goethner i inni, są oni przede wszystkim nastawieni na zwrot finansowy, jednakże nie poświęcają zbyt dużo czasu na analizę biznesplanów poszczególnych kampanii, a swoje decyzje inwestycyjne motywują zbieżnością swoich zainteresowań z zakresem tematyki danej kampanii crowdfundingowej⁵.

³ J. Block *et al.*, *New players in entrepreneurial finance and why they are there*, „Small Business Economics” 50, 2018, nr 2, s. 240–245.

⁴ L. Klöhn, L. Hornuf, T. Schilling, *The regulation of crowdfunding in the draft small investor protection act: content, consequences, critique, suggestions*, „European Company Law” 13, 2016, nr 2, s. 56–66.

⁵ M. Goethner, L. Hornuf, T. Regner, *Protecting investors in equity crowdfunding: An empirical analysis of the small investor protection act*, „Technological Forecasting and Social Change” 162, 2021, s. 1–6.

Drugim typem są inwestorzy ECF tworzący społeczność zrzeszoną w obrębie jednej lub kilku platform crowdfundingowych. Ten typ inwestorów prócz zwrotów finansowych oczekuje przede wszystkim rozwoju własnych umiejętności inwestycyjnych. Aktywnie partycypują jednocześnie w kilku kampaniach crowdfundingowych, również w takich o charakterze prospołecznym lub ważnych z perspektywy danej społeczności lokalnej, jednakże o charakterze komercyjnym. Inwestorzy ECF to główny rdzeń całego mechanizmu, na jaki składa się *crowdfunding* kapitałowy, ponieważ to przede wszystkim dzięki nim generowany jest ruch na platformach crowdfundingowych oraz umożliwiane takie zjawiska jak efekt kuli śnieżnej, lawinowa alokacja środków finansowych oraz wszelkiego rodzaju zachowania stadne, charakterystyczne dla tego modelu finansowania.

Trzecia grupa, wyspecjalizowani inwestorzy oraz inwestorzy *venture capital*, pełni rolę swoistych przewodników dla mniej doświadczonych inwestorów. Ich aktywność lub całkowity brak determinuje przebieg danej kampanii crowdfundingowej, wpływając na jej dynamikę oraz prestiż. Wyspecjalizowani inwestorzy mogą dostarczać wiarygodnych informacji pozostałym inwestorom poprzez sygnalizację swoich decyzji inwestycyjnych⁶.

Kluczowymi czynnikami, które determinują *equity crowdfunding* jako istotną formę inwestowania kapitału, są niskie koszty transakcji oraz relatywnie niewielkie progi inwestycyjne. Swoista natura tego rodzaju modelu inwestycyjnego okazuje się szczególnie atrakcyjna dla początkujących oraz średniozaawansowanych inwestorów. Niski próg wejścia umożliwia również udział w danej inwestycji dużej liczbie osób. W wyniku tego opisywany mechanizm jest efektywną formą wsparcia kapitałowego przedsięwzięcia będącego we wczesnej fazie rozwoju, ponieważ ułatwia osiągnięcie pożądanej stabilizacji finansowej skorelowanej z projektowymi założeniami danej inwestycji. Istotnym czynnikiem *equity crowdfunding*u, który może determinować zwiększony poziom zaufania do inwestycji opartych o ten model alokacji kapitału, jest fakt, że szczegóły kampanii są określone pomiędzy pomysłodawcami a platformą crowdfundingową przed uruchomieniem samej kampanii. Dzięki temu potencjalni inwestorzy nie mogą wpływać na warunki transakcji oraz formę zobowiązań. W rezultacie sama kampania jest mniej podatna na wpływ doświadczonych inwestorów, którzy nie powinni mieć możliwości ingerencji w wyżej wymienione dane. Jednakże ogólne prawa akcjonariuszy mogą się różnić w zależności od państwa oraz platformy crowdfundingowej⁷.

Inwestorzy zaangażowani w *equity crowdfunding* charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem pod względem poziomu doświadczenia oraz wiedzy eksperckiej związanej z narzędziami i mechanizmami inwestycyjnymi. Może to mieć paradoksalnie pozytywny wpływ na niektóre inicjatywy crowdfundingowe, które z pew-

⁶ L. Hornuf, A. Schwiendbacher, *Crowdinvesting: Angel investing for the masses?*, „Handbook of Research on Venture Capital” 3, 2016, s. 381–397.

⁷ A. Lukkarinen, *Equity Crowdfunding: Principles and Investor Behaviour*, [w:] *Advances in Crowdfunding*, R. Shneor, L. Zhao, B.-T. Flåten, New York 2020, s. 93–111.

nych względów mogą nie być atrakcyjne dla wyspecjalizowanych inwestorów i nie byłyby w stanie w inny sposób pozyskać finansowania, a zostały wybrane przez mniej doświadczonych osoby w wyniku mniej racjonalnych bodźców, takich jak niepoparta żadnymi twardymi danymi intuicja czy czynniki zewnętrzne (jak lokalizacja przedsięwzięcia, znajomość pomysłodawcy lub szczęśliwy traf)⁸.

Inicjatywy cieszące się największą popularnością oraz generujące największe wsparcie są wybierane i wspierane przez doświadczonych inwestorów, których autorytet stanowi na wczesnym etapie finansowania przedsięwzięcia jego siłę napędową. Początkowa faza projektu w tym kontekście jest kluczowa, ponieważ wysoko pozycjonuje daną inicjatywę na platformie crowdfundingowej oraz zapewnia pewny przyrost inwestorów, którzy biorąc pod uwagę wiedzę ekspercką doświadczonych inwestorów, aniołów biznesu czy inwestorów *venture capital* będą akceptować potencjonalne ryzyko, jakie niesie za sobą dana inwestycja. To ważny mechanizm selekcjonowania potencjalnych przedsięwzięć pod inwestycje dla średniozaawansowanych inwestorów, którzy szukają sposobów na dywersyfikację swojego portfela⁹.

Z badań wynika, że z modelu inwestycyjnego *equity crowdfunding* korzystają przede wszystkim mężczyźni. Pomimo tego, że udział kobiet w tę formę inwestowania stale rośnie, powoli powstają badania mające na celu wyjaśnienie, dlaczego ich zaangażowanie w ten model pozostaje mniejsze. Średnia wieku inwestorów to 40 lat, z kolei poziom doświadczenia oraz wiedzy eksperckiej inwestorów zaangażowanych w daną kampanię waha się w zależności od jej konkurencyjności. Badacze zauważają, iż może wystąpić zarówno sytuacja, w której znaczną ilość inwestorów w danej kampanii crowdfundingowej będą stanowić doświadczeni kapitałodawcy, jak i taka, w której siłę kampanii oraz jej sukces będzie determinować duża grupa początkujących inwestorów. Dane przedstawiające strukturę społeczności zaangażowaną w *equity crowdfunding* są niezwykle istotne dla przedsiębiorców, którzy bazując na tej wiedzy, wybierają model crowdfundingu najefektywniej umożliwiający im zgromadzenie kapitału pod wybrane przedsięwzięcie¹⁰.

Motywacje inwestorów są zróżnicowane oraz silnie uzależnione od rodzaju przedsięwzięcia. Znaczna część badań wskazuje, iż głównym motywatorem do inwestycji jest uzyskanie z niej wpływów. Część badaczy podstawowy czynnik motywacyjny upatruje w satysfakcji płynącej z możliwości inwestowania oraz sposobności w samym uczestnictwie w tej formie alokacji kapitału.

Chociaż wielu badaczy wskazuje, iż sektor *equity crowdfunding* od 2012 roku stale rośnie oraz rozwija się pod względem ustrukturyzowania i standaryzacji procesów operacyjnych, to w dalszym ciągu znaczna część osób zaangażowanych w ten model inwestycyjny to osoby, które sporadycznie lokują swoje pieniądze

⁸ C. Guenther, S. Johan, D. Schweizer, *Is the Crowd Sensitive to Distance? How Investment Decisions Differ by Investor Type*, „Small Business Economics” 50, 2018, nr 2, s. 290–302.

⁹ A. Lukkarinen, *op. cit.*, s. 94–110.

¹⁰ *Ibidem*, s. 96.

w jednej lub w kilku kampaniach jednocześnie. Taki stan może być podyktowany zarówno tym, że społeczność skupiona wokół tego rodzaju modelu inwestycyjnego dopiero się tworzy, a wraz z nią wiedza oraz poziom zaangażowania jej przedstawicieli, jak i tym, że duża część zawodowych inwestorów woli poświęcić więcej uwagi tradycyjnym narzędziom inwestycyjnym. Równie istotnym powodem może być znaczna fragmentaryzacja sektora equity crowdfundingu pod względem regulacji prawnych, co może realnie wpływać na poziom wejścia oraz przystępności tego modelu crowdfundingu. Trzeba zaznaczyć, iż *equity crowdfunding* jest stosunkowo najbardziej wymagającym rodzajem crowdfundingu ze względu na charakter nieco zbliżony do tradycyjnych form inwestowania¹¹.

Interesujące badania w kontekście czynników determinujących wybór danej inicjatywy crowdfundingowej przez inwestorów przeprowadzili Guenther i inni. Z badań wynika, iż inwestorzy equity crowdfundingu poświęcają średnio mniej niż godzinę na przestudiowanie biznesplanu danej kampanii. Tyle samo czasu zajmuje im zapoznanie się z główną stroną internetową przedsiębiorcy. Niewątpliwie mechanizmem wspomagającym w tym kontekście inwestora jest sama platforma crowdfundingowa, która poddaje ocenę inicjatywy ubiegające się o możliwość sfinansowania pod względem ich wykonalności oraz użyteczności. Dzięki temu platforma crowdfundingowa zapewnia swoim inwestorom pewny poziom jakości kampanii, które są dostępne na ich portalu oraz zwiększa możliwość uzyskania satysfakcjonującego poziomu finansowania najlepiej obiecującym przedsięwzięciom. Taki sposób selekcjonowania informacji nie musi się wiązać z niskim zaangażowaniem czy brakiem profesjonalizmu, a ukazywać swoistą naturę tego typu podejścia do inwestycji bazującą na dynamicznych procesach decyzyjnych¹².

Jak wskazuje Anna Lukkarinen, inwestowanie czasu oraz wysiłku w bezpośrednią formę komunikacji pomiędzy inwestorami wpłacającymi relatywnie niewielkie kwoty a podmiotami pozyskującymi fundusze ma niewiele sensu zarówno z ekonomicznego punktu widzenia, jak i pod względem samej efektywności wymiany informacji. Liczba osób partycypujących w danej inicjatywie determinuje sytuację, w której to większość inwestorów nie komunikuje się bezpośrednio z przedsiębiorcą, a używa do tego zbiorowych kanałów komunikacji jak portale społecznościowe z dedykowanymi podgrupami, gdzie prócz komunikatów tekstowych pochodzących od przedsiębiorcy umieszczane są również filmy wideo oraz zdjęcia. W wyniku tego inwestorzy mogą zdobyć informacje o zakresie danego przedsięwzięcia oraz dowiedzieć się więcej na temat realizacji projektu i sposobu zarządzania nim¹³.

Pomimo wyżej opisanych mechanizmów wskazuje się, że w modelu inwestycyjnym *equity crowdfunding* występuje zauważalna asymetria posiadanych in-

¹¹ S. Estrin, D. Gozman, S. Khavul, *The Evolution and Adoption of Equity Crowdfunding: Entrepreneur and Investor Entry into a New Market*, „Small Business Economics” 51, 2018, nr 2, s. 426–436.

¹² C. Guenther, S. Johan, D. Schweizer, *op. cit.*, s. 289–305.

¹³ A. Lukkarinen, *op. cit.*, s. 96–111.

formacji na temat danego przedsięwzięcia pomiędzy podmiotami inwestującymi a pozyskującymi fundusze. Wprawdzie nie ma ona takiego rozmiaru, aby odstraszać potencjalnych inwestorów, istnieje jednak ryzyko, że przedsiębiorca mógłby zataić pewne informacje, relewantne z punktu rozwoju całej inwestycji. W tym kontekście swoistym „gatekeeperem” jest platforma crowdfundingowa, która, jak zostało wyżej opisane, reaguje na tego typu próby nadużycia już na początkowych etapach weryfikacji zgłoszeń nadesłanych przez pomysłodawców¹⁴.

Osoby inwestujące za pomocą equity crowdfundingu zastępują procesy związane z długim czasem oceny konkurencyjności wybranych przedsięwzięć stosunkowo łatwo obserwowalnymi aspektami kampanii, czyli długością jej trwania, ilością materiałów oraz informacji promocyjnych, minimalnym progiem inwestycyjnym oraz walorami estetycznymi, takimi jak na przykład logo. W innych badaniach badacze wskazują, że inwestorzy biorą pod uwagę również takie aspekty jak wyjątkowość produktu, charakterystyka i branże przedsiębiorcy oraz adekwatnie sporządzony plan wyjaśniający rozdysponowanie zebranych funduszy przez realizatorów projektu. Dla inwestorów ważną cechą okazuje się także wiarygodność oraz prestiż wyspecjalizowanych inwestorów, którzy są w dużej mierze kluczową siłą napędową najlepiej pozycjonujących się inwestycji na platformach crowdfundingowych. Obecność zawodowych inwestorów jest sygnałem dla tych początkujących oraz średniozaawansowanych, iż dane przedsięwzięcie jest atrakcyjnym miejscem do ulokowania własnego kapitału¹⁵.

Na uzyskanie odpowiedniej ilości wsparcia finansowego może wpływać również wewnętrzny kapitał przedsiębiorcy w postaci zasobów ludzkich oraz dotychczasowych dokonań w obszarze biznesowym i rozwojowo-naukowym. Przedsiębiorcy mogą również sygnalizować pewne aspekty świadczące o ich atrakcyjności, nadając komunikat bezpośrednio do inwestorów przy pomocy odpowiednich narzędzi internetowych. W tym kontekście naukowcy wskazują, że najważniejsze są czynniki związane z poziomem wykształcenia kadry zarządzającej, zespołu produkcyjnego oraz informacjami na temat dotychczas zrealizowanych projektów. Istnieje zjawisko, w którym to zazwyczaj początkujący lub średnio doświadczeni przedsiębiorcy oferują znacznie wyższy poziom informacji w zakresie szczegółowych planów finansowania wybranego przedsięwzięcia. W ten sposób, czyli dzieląc się szczegółowymi informacjami oraz pogłębionymi analizami finansowymi, przedsiębiorca może rywalizować z bardziej doświadczoną firmą o większym zapleczu technicznym oraz wyższym poziomie konkurencyjności. Należy zwrócić uwagę, że porażka biznesowa może świadczyć o braku adekwatnych umiejętności biznesowych. Później inwestorzy będą niechętnie podejmować kolejne ryzyko in-

¹⁴ S. Bapna, *Complementarity of Signals in Early-stage Equity Investment Decisions: Evidence from a Randomized Field Experiment*, „Management Science” 65, 2019, nr 2, s. 933–952.

¹⁵ A. Lukkarinen, *op. cit.*, s. 96–110.

westycyjne w inicjatywy przedsiębiorcy, który wcześniej nie poradził sobie z własnymi założeniami kampanijnymi¹⁶.

Aktualizacje dotyczące postępów kampanii zamieszczane przez przedsiębiorców na platformach crowdfundingowych oraz w mediach społecznościowych wpływają na zwiększenie poziomu zainteresowania daną inicjatywą przez inwestorów. Badacze zwracają również uwagę na to, iż jest to sposób na podniesienie wiarygodności przez przedsiębiorcę oraz umożliwia stopniowe budowanie zaufania wobec proponowanego produktu czy inwestycji. Najnowsze badania w kontekście tego jak częstotliwość aktualizacji wpływa na odbiór samej kampanii przez inwestorów pokazują, że to informacje umieszczone podczas startu danej kampanii są kluczowe dla jej późniejszego sukcesu. Z badań wynika, że z każdą kolejną aktualizacją spada poziom zainteresowania zaktualizowaną treścią przez co następne komunikaty nie wpływają znacząco na potencjalne decyzje inwestorów. Ilość aktualizacji może być również inaczej odbierana zarówno przez początkujących crowdfunderów, jak i bardziej doświadczonych inwestorów, którzy wymagają większej ilości informacji potrzebnych do podjęcia decyzji¹⁷.

Znaczna część platform crowdfundingowych zapewnia inwestorom możliwość wglądu w czasie rzeczywistym do informacji w zakresie aktualnej wartości zainwestowanych środków w daną inicjatywę oraz liczby inwestorów, którzy już dokonali decyzji inwestycyjnej. Ten mechanizm ułatwia początkującym oraz niezdecydowanym inwestorom podejmowanie strategicznych decyzji. Wystąpienie zjawiska, w którym to znaczna ilość inwestorów symultanicznie inwestuje własne środki finansowe na wczesnym etapie życia kampanii, ma niekiedy kluczowy wpływ na sukces finansowy danego przedsięwzięcia. Uzyskanie efektu kuli śnieżnej realnie dynamizuje przebieg kampanii, sygnalizując potencjalnym inwestorom, iż warunek w zakresie uzyskania odpowiedniego wsparcia finansowego jest osiągalny¹⁸.

Duża liczba osób inwestujących we wczesnej fazie projektu znacząco zwiększa szanse na ostateczny sukces kampanii, ponieważ wysyła sygnał zaufania do potencjalnych inwestorów. Ponadto początkowi inwestorzy mogą realnie przyczynić się do rozpowszechniania informacji wokół kampanii, wykorzystując własne strumienie komunikacji¹⁹.

Dodatkowym aspektem determinującym rozwój kampanii opartych na modelu equity crowdfundingu jest prognozowanie sukcesu wybranej inicjatywy poprzez identyfikację wielkości inwestycji wniesionych przez doświadczonych inwestorów.

¹⁶ E. Piva, C. Rossi-Lamastra, *Human Capital Signals and Entrepreneurs' Success in Equity Crowdfunding*, „Small Business Economics” 51, 2018, nr 3, s. 668–685.

¹⁷ L. Hornuf, A. Schwenbacher, *Market mechanisms and funding dynamics in equity crowdfunding*, „Journal of Corporate Finance” 50, 2017, s. 557–572.

¹⁸ A. Calderaro, *Social Media and Politics*, The SAGE Handbook of Political Sociology, Thousand Oaks 2018, s. 782–786.

¹⁹ S. Vismara, *Equity Retention and Social Network Theory in Equity Crowdfunding*, „Small Business Economics” 46, 2016, nr 4, s. 579–590.

Duże inwestycje mogą być sygnałem, że dany inwestor posiada kompleksową wiedzę oraz informacje znaczące dla wykonalności danego projektu, przez co inwestycja będzie się jawić jako niezwykle atrakcyjna dla reszty potencjalnych inwestorów. Im większe natężenie tego rodzaju wsparcia, tym większe prawdopodobieństwo, że dane przedsięwzięcie nie tylko osiągnie wymagany cel finansowy, ale również otrzyma silną bazę ekspercką w postaci doświadczonych inwestorów, którzy mogą zaangażować się w rozwój projektu w późniejszych fazach jego realizacji. Ważnym czynnikiem jest także czas, jaki upłynął od ostatniej inwestycji. Długie przerwy pomiędzy poszczególnymi inwestycjami mogą być sygnałem wygaszanego zainteresowania. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na spadek zaufania do danego przedsięwzięcia jest sztuczne pobudzanie kampanii przez podmioty mające za zadanie co jakiś czas dokonywać określonej wpłaty. Samo zjawisko jest problematyczne do zidentyfikowania, ponieważ jak pokazują badania, jeszcze w 2014 roku 4% inwestorów operujących equity crowdfundingiem stanowili członkowie rodziny lub przyjaciele osób poszukujących funduszy, którzy w całości legalny sposób mogą wspierać kampanie bliskich²⁰.

W celu ułatwienia przepływu informacji oraz myśli pomiędzy podmiotami zaangażowanymi w kampanie platformy crowdfundingowe udostępniają fora dyskusyjne zaimplementowane na własnych witrynach internetowych. Hornuf i Schwienbacher wskazują, iż duży wpływ na decyzyjność inwestorów na danej platformie crowdfundingowej mają komunikaty doświadczonych inwestorów, którzy dzielą się swoją wiedzą na tematy związane z ewaluacją wybranych inicjatyw crowdfundingowych²¹.

Pomimo transgranicznej natury crowdfundingu, model *equity* charakteryzuje się tym, iż inwestorzy chętniej wybierają inicjatywy o zasięgu lokalnym oraz krajowym. Może to być spowodowane łatwiejszym dostępem do relewantnych informacji w ramach danej kampanii. Ponadto lokalny wymiar przedsięwzięcia ułatwia potencjalnemu inwestorowi dokonanie ewaluacji wybranej inicjatywy oraz pozwala monitorować jej rozwój. Jak wskazują badacze, efekt ten słabnie wraz ze wzrostem doświadczenia inwestorów, którzy są zazwyczaj skłonni do większej dywersyfikacji swojego kapitału²².

Dodatkowym aspektem, który może realnie wpływać na skłonność inwestorów do wybierania lokalnych kampanii, są regulacje prawne.

Największe platformy crowdfundingowe dążą do osiągnięcia wysokiego poziomu internacjonalizacji. Niepożądanym zjawiskiem jest dla nich wysoki stosunek krajowych i zagranicznych operacji finansowych. Inwestowanie transgraniczne pozwala intensyfikować działania inwestorów w celu dywersyfikacji własnego kapitału. Platforma crowdfundingowa, dzięki rozszerzeniu swojej działalności poza rynki

²⁰ C. Guenther, S. Johan, D. Schweizer, *op. cit.*, s. 290–302.

²¹ L. Hornuf, A. Schwienbacher, *Market mechanisms...*, s. 556–572.

²² L. Hornuf, M. Schmitt, E. Stenzhorn, *Does a Local Bias Exist in Equity Crowdfunding?*, „CE-Sifo Working Paper” 8154, 2020, s. 20–29.

krajowe, notuje wyższe przychody z prowizji i przyciąga do siebie bardziej atrakcyjne kampanie, podnosząc tym samym swój prestiż oraz pozycję rynkową. Wraz ze wzrostem inwestycji transgranicznych zwiększa się również konkurencyjność kampanii crowdfundingowych co przyciąga aniołów biznesu oraz inwestorów *venture capital*. Istotne jest, że mniejsze kampanie również mogą zyskać na rozwoju platform crowdfundingowych w obszarze internacjonalizacji. Poprzez wzrost liczby doświadczonych inwestorów zwiększa się szansa na uzyskanie wsparcia przez małych przedsiębiorców oraz niezależnych twórców. Dzieje się tak, ponieważ wyspecjalizowani inwestorzy poszukują dobrze rokujących kampanii w celu budowania własnej marki poprzez wpływanie na decyzje inwestycyjne lokalnych inwestorów²³.

Warto pamiętać, iż przyjęcie modelu biznesowego opartego o gromadzenie kapitału przy pomocy equity crowdfundingu nie wyklucza wykorzystania również innych metod pozyskiwania środków przez danego przedsiębiorcę. Przedsiębiorstwa mogą być finansowane z różnych źródeł na poszczególnych etapach rozwoju. Istotny jest adekwatny dobór narzędzi umożliwiających pozyskanie kapitału oraz intensyfikacja działań w celu zgromadzenia dodatkowych środków finansowych, które nie mogłyby zostać uzyskane przy użyciu tradycyjnych form finansowania²⁴.

Dostęp do dodatkowego kapitału finansowego jest jedną z największych barier, jakie napotykają przede wszystkim małe przedsiębiorstwa oraz innowacyjne start-upy. Coraz częściej wykorzystywane przez młodych innowacyjnych twórców oraz przedstawicieli sektora MŚP alternatywne formy finansowania jak m.in. equity crowdfunding, umożliwiają uwolnienie dodatkowego kapitału w postaci zarówno środków finansowych jak i zasobów w postaci eksperckiej wiedzy doświadczonych inwestorów, która zwiększa poziom konkurencyjności tychże przedsiębiorstw. Znalezienie alternatyw do tradycyjnych form pozyskiwania dodatkowych funduszy pozwala przedsiębiorcy na wdrażanie nowych innowacyjnych produktów oraz dywersyfikację swojej działalności. Na niemieckim rynku start-upów *equity crowdfunding* stanowi trzecie najpopularniejsze źródło pozyskiwania środków finansowych. *Equity crowdfunding* umożliwia stosunkowo szybko i relatywnie łatwo dotrzeć do dużej liczby potencjalnych inwestorów skupionych wokół danej platformy crowdfundingowej. Ponadto możliwe jest uzyskanie przez przedsiębiorcę relewantnych informacji zwrotnych w zakresie atrakcyjności produktu oraz jego zapotrzebowania rynkowego przy relatywnie niskich kosztach związanych z rozpoczęciem kampanii²⁵.

Firmy, które pozyskały środki finansowe od relatywnie źle prosperujących banków, napotykają realne problemy podczas poszukiwania dodatkowych źró-

²³ A. Lukkarinen, *op. cit.*, s. 98–102.

²⁴ K. Kim, S. Viswanathan, *The Experts in the Crowd: The Role of Experienced Investors in a Crowdfunding Market*, „MIS Quarterly” 43, 2019, nr 2, s. 347–361.

²⁵ S. De Prijcker *et al.*, *Relocation to get venture capital: A resource dependence perspective*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 43, 2019, nr 4, s. 698–714.

deł finansowania. Rozpoczęcie finansowania przy wykorzystaniu alternatywnych form gromadzenia kapitału, takich jak na przykład *equity crowdfunding*, może pozwolić na tymczasowe zredukowanie wpływu instytucji z sektora bankowego na dany podmiot gospodarczy. W wariacie dużych wahań na rynku oraz znacznie obniżonych stóp procentowych przejście z modelu opierającego się na tradycyjnych formach pozyskiwania kapitału na model finansowania polegający na pozyskiwaniu środków finansowych przy pomocy alternatywnych narzędzi gromadzenia kapitału, może z perspektywy przedsiębiorcy zredukować potencjalne ryzyko dużych strat finansowych związanych z możliwym niepowodzeniem lub chwilową stagnacją. Takie podejście może zostać zaimplementowane na przykład podczas dywersyfikacji działalności danego przedsiębiorstwa. Przedsiębiorca nie zostaje wtedy zmuszony do całkowitej zmiany modelu finansowania swojej działalności. Istotne jest, iż dzięki *equity crowdfundingowi* przedsiębiorca może zwrócić się do internetowego tłumu w celu pozyskania dodatkowych środków finansowych na dany cel w sytuacji dużych fluktuacji na rynku, kiedy to pozyskanie funduszy z sektora bankowego okazuje się utrudnione²⁶.

Według Daniela Blasega i współpracowników, „banki w trudnej sytuacji zazwyczaj borykają się z problemami z zarządzaniem wewnętrznym, mniej wykwalifikowanymi specjalistami ds. pożyczek i rozproszoną uwagą z powodu trudnej sytuacji i ryzyka bankructwa”. W tym kontekście obecność wyspecjalizowanych inwestorów oraz inwestorów podwyższonego ryzyka podnosi wartość dodaną w zakresie jakości zarządzania oraz atrakcyjności ekonomicznej przedsięwzięcia. Zdolności ewaluacyjne wyspecjalizowanych inwestorów odnośnie do wykonalności oraz jakości danego przedsięwzięcia przewyższają kompleksowością oraz rzetelnością nawet dobrze prosperujące banki²⁷.

Przedsiębiorcy związani kredytem bankowym wobec relatywnie słabej sytuacji na rodzimych rynkach są mniej skłonni do ryzykowania czy dywersyfikacji kapitału. W przypadku dłuższej stagnacji może to poskutkować nieefektywnymi decyzjami, które mają charakter bardziej krótkoterminowy niż optymalne. Ma to związek z nastawieniem na krótkoterminowe wyniki, uzależnione od tego, czy przedsiębiorca będzie w stanie pozyskać kapitał z innego źródła²⁸.

Pozyskanie kapitału przy użyciu alternatywnych form finansowania umożliwia budowanie silnych sieci wzajemnych powiązań biznesowych, co determinuje późniejszą pozycję danego przedsiębiorcy w odniesieniu do pozostałych inwestorów. Relacje pożyczkowe pomiędzy małymi przedsiębiorcami a bankami są zazwyczaj ograniczone do regionu oddziaływania ze względu na czynniki logistyczne oraz w celu złagodzenia asymetrii informacji typowej dla małych przedsięwzięć. Po-

²⁶ D. Blaseg, D. Cumming, M.L. Koetter, *Equity Crowdfunding: High-Quality or Low-Quality Entrepreneurs?*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 00 (1)/2020, s. 2–5.

²⁷ *Ibidem*, s. 5.

²⁸ C. Yung, *Entrepreneurial manipulation with staged financing*, „Journal of Banking & Finance” 100, 2019, nr 1, s. 274–280.

gorszenie się koniunktury gospodarczej na rynku lokalnym będzie determinować trudną sytuację pomiędzy bankami a sektorem MŚP. Pomimo lokalnej stronniczości inwestorów z sektora equity crowdfundingu, potencjalny przedsiębiorca, sygnalizując swoje potrzeby, realnie zwiększa szanse na pozyskanie dodatkowych środków finansowych²⁹.

Podczas relatywnie słabej koniunktury dla doświadczonego inwestora oraz inwestora podwyższonego ryzyka wizja związania się z bankiem może świadczyć negatywnie o jakości przedsiębiorcy. Ta obawa interesariuszy osłabia perspektywę rozwoju przedsięwzięć biznesowych danego przedsiębiorcy oraz realnie wpływa na jego zdolności finansowe, uniemożliwiając pozyskanie dodatkowego kapitału, który znajduje się w rękach mniej doświadczonych inwestorów³⁰.

Platformy crowdfundingowe, w przeciwieństwie do banków, nie ponoszą odpowiedzialności za informacje, które przekazują swojej społeczności. Generują przychody głównie z opłat pobieranych podczas uruchamiania kampanii. Może to determinować działania polegające na krótkoterminowej perspektywie nastawionej na maksymalizację liczby projektów. Taka aktywność mogłaby się przyczynić do drastycznego spadku zaufania oraz bazy inwestorów danej platformy crowdfundingowej. W ten sposób kształtuje się mechanizm kontroli jakości świadczonych usług przez platformę, która jest poddawana ocenie przez swoją społeczność. Dzięki temu możliwe jest uniknięcie sytuacji, w której to dana platforma crowdfundingowa w żaden sposób nie ewaluuje zgłoszonych przedsięwzięć w celu zmaksymalizowania przychodów z opłat³¹.

W ostatnich latach platformy crowdfundingowe znacznie poszerzyły swoje katalogi usług. Obecnie platformy dywersyfikują swoje działania, nie ograniczając się do jednego modelu crowdfundingowego. Jeden z największych podmiotów w tej branży, platforma Indiegogo, oferuje pomoc kapitałową w oparciu o własne zasoby finansowe. Część platform crowdfundingowych umożliwia swoim członkom dywersyfikację inwestycji poprzez alokację środków finansowych w nieruchomości. W 2018 roku francuska platforma Anaxago wprowadziła do swojej oferty internetową walutę opartą o technologię *blockchain*. Initial Coins Offering (ICO) to od 2017 roku jeden z mechanizmów pozyskiwania dodatkowych zasobów finansowych, wdrażany przez niektóre platformy crowdfundingowe. Mechanizm ten polega na zbieraniu funduszy dla danego projektu poprzez wykup zamiast akcji udziałowych tokenów (internetowych żetonów), których wartość rośnie wraz z rozwojem projektu oraz jego realizacją. Kluczowym elementem mechanizmu jest fakt, że kupujący mają dostęp do kryptowalut związanych z danym przedsięwzięciem w przedsprzedaży, co uatrakcyjnia potencjalną cenę wyjściową. Następn-

²⁹ D. Blaseg, D. Cumming, M.L. Koetter, *op. cit.*, s. 5–9.

³⁰ *Ibidem*, s. 5–7.

³¹ D. Blaseg, C. Schulze, B. Skiera, *Consumer protection on Kickstarter*, „Marketing Science” 2020, s. 5–9, <https://doi.org/10.1287/mksc.2019.1203>, (dostęp: 15.01.2021).

nie, gdy waluta trafia na giełdę kryptowalut, inwestorzy mogą dokonywać operacji handlowych³².

Platformy ECF zarówno jak i te świadczące swoje usługi w oparciu o inne modele crowdfundingowe, skupiają się na tworzeniu atrakcyjnego obszaru dla wymiany informacji oraz środków finansowych pomiędzy przedsiębiorcami a inwestorami. Implementacja przeznaczonego dla danej platformy interfejsu umożliwia wybranym przedsiębiorcom dostosowanie reklamy swojego przedsięwzięcia oraz stworzenie właściwej dokumentacji w oparciu o własny biznesplan. Członkowie platformy w oparciu o zewnętrzne i wewnętrzne motywacje oraz po dokonaniu ewaluacji, której poziom rzetelności będzie warunkowany doświadczeniem inwestorów, mogą dokonać decyzji inwestycyjnych na warunkach zaproponowanych przez kampaniodawcę. W zależności od struktury oraz sposobu działania, platformy ECF umożliwiają dokonywanie inwestycji przez inwestorów grupowych poprzez zakup bezpośrednio od kampaniodawcy lub pośrednio poprzez inwestowanie w instrument finansowy, w którym następnie zgromadzony wkład finansowy akcjonariuszy jest alokowany przez powiernika instrumentu finansowego w wybraną inwestycję. Wypłaty dywidend przez przedsiębiorcę na rzecz instrumentów finansowych są przekazywane inwestorom grupowym po wcześniejszym odliczeniu opłat za operacje związane z realizacją transakcji przez podmioty pośredniczące³³.

Platformy ECF mają również pośredni wpływ na strukturę inwestorów. Ustalenie minimalnego poziomu progu inwestycyjnego, który w zależności od modelu biznesowego danej platformy zaczyna się od niskich bazowych kwot, a kończyć na kwotach rzędu kilku tysięcy euro, może wpływać na to jak będzie kształtować się przekrój społeczności inwestorów. Jak wskazują Hornuf i Schwienbacher, im wyższa minimalna kwota inwestycji, tym zamożniejsi oraz bardziej doświadczeni inwestorzy, co również może determinować wyższą jakość inicjowanych kampanii, ponieważ większa liczba wyspecjalizowanych inwestorów oraz potencjalna szansa pozyskania większych środków finansowych będzie przyciągać innowacyjnych i konkurencyjnych przedsiębiorców. W istocie ilość inwestorów partycypująca w danej kampanii będzie uzależniona od ustalonego minimalnego progu inwestycyjnego oraz celu finansowego potrzebnego do realizacji wybranego projektu. W sytuacji gdy minimalna wielkość dozwolonej inwestycji jest szczególnie wysoka, platformy, które stosują ten model biznesowy, zaczynają być określane mianem internetowych sieci aniołów biznesu. Platformy ECF określają również rodzaj papierów wartościowych, które przedsiębiorcy mogą zaoferować, aby przyciągnąć inwestorów, a są to między innymi obligacje zamienne, obligacje partycypacyjne oraz akcje zwykłe jako udziałowe papiery wartościowe³⁴.

³² <http://crowdfunding.pl/ico/>, (dostęp: 15.01.2021).

³³ L. Hornuf, A. Schwienbacher, *Crowdinvesting: Angel Investing for the Masses...*, s. 381–397.

³⁴ *Ibidem*, s. 381–397.

W 2018 roku Benjamin Le Pendeven i A. Schwienbacher wykazali, że innowacyjne start-upy są najbardziej pożądanym obszarem inwestycyjnym dla inwestorów ECF. W odróżnieniu od pozostałych modeli crowdfundingowych, między innymi opartych o nagrody, gdzie internetowy tłum wspiera głównie inicjatywy prospołeczne oraz charytatywne, w modelu udziałowym tłum czerpie korzyści z potencjału wzrostu, przez co jest on bardziej skłonny do inwestowania w najbardziej innowacyjne oraz najlepiej zapowiadające się przedsięwzięcia. Innowacyjne start-upy determinują wewnętrzny rynek danej platformy crowdfundingowej, ponieważ mniej konkurencyjne przedsięwzięcia nie są w stanie sprawnie z nimi konkurować na zasadach rynkowych. W konsekwencji może nastąpić odpływ środków finansowych znacznej części inwestorów w stronę kilku najatrakcyjniej pozycjonujących się kampanii ECF na danej platformie crowdfundingowej. Dzieje się tak, ponieważ istnieje pewnego rodzaju deficyt wysoko innowacyjnych przedsięwzięć w odniesieniu do kapitału, którym dysponują inwestorzy. Inwestorzy ECF chętnie partycypują w innowacyjnych start-upach, które relatywnie szybko osiągają swój finansowy cel. W sytuacji gdy minimalny próg wejścia jest szczególnie wysoki, a potencjalne ryzyko wciąż istnieje, tylko niewielka ilość wyspecjalizowanych oraz zamożnych inwestorów ma możliwość inwestycji na wczesnym etapie kampanii. Poprzez wykorzystanie mechanizmu inwestycji zbiorczej możliwe jest partycypowanie większej liczby mniej doświadczonych inwestorów w wysoko konkurencyjne przedsięwzięcia. W tym kontekście nadrzędnym celem przedsiębiorcy jest przedstawienie biznesplanu w taki sposób, aby był on jak najbardziej konkurencyjny pod względem ekonomicznym oraz technologicznym w stosunku do pozostałych kampanii dostępnych na platformach crowdfundingowych³⁵.

Platformy ECF działają w oparciu o system „kto pierwszy, ten lepszy”. W sytuacji gdy wszystkie dostępne akcje w ramach danej kampanii crowdfundingowej zostaną przydzielone poszczególnym inwestorom, następuje wstrzymanie możliwości dalszego inwestowania a kampania zostaje oznaczona jako zakończona. Ponieważ cena akcji jest stała i istnieje ograniczona ich ilość, kluczową rolę odgrywają pierwsze dni od uruchomienia kampanii na platformie crowdfundingowej. Duże zainteresowanie daną inicjatywą może skutkować wystąpieniem efektu kuli śnieżnej. Znaczna ilość inwestorów zaczyna podejmować decyzje inwestycyjne motywując swoje działania zachowaniem innych akcjonariuszy, przez co wybrana kampania osiąga wysoką dynamikę charakteryzującą się wysoką częstotliwością zakupywanych akcji. W zależności od charakteru kampanii, poziomu innowacyjności oraz wysokości proponowanego świadczenia finansowego, przedsiębiorcom może zależeć na pozyskaniu innego typu inwestora. Właściciele innowacyjnych start-upów, oprócz finansowania, starają się pozyskać inwestorów, którzy posiadają niezbędną wiedzę, która może stanowić wartość dodaną w perspektywie re-

³⁵ A. Schwienbacher, *Equity crowdfunding: anything to celebrate?*, „Venture Capital, Taylor & Francis Journals” 21, 2019, nr 1, s. 3–4.

alizacji danego projektu. Przedsiębiorca dążący jedynie do osiągnięcia w krótkim czasie celu kampanijnego związanego z pozyskaniem zasygnalizowanej kwoty, będzie starał się dopasować swoją ofertę, tak aby w jak najdokładniejszy sposób odzwierciedlić potrzeby danej społeczności platformy crowdfundingowej³⁶.

Schwienbacher w swoich badaniach wskazuje na zjawisko określane mądrością tłumu, które jest rozwinięciem teorii Francisa Galtona i jego *vox populi*³⁷. Społeczność danej platformy może znacznie precyzyjniej ocenić jakość produktu oraz jego potencjalną wartość rynkową niż indywidualny inwestor lub grupa ekspercka. Ocena rentowności przedsiębiorstwa wymaga konkretnej wyspecjalizowanej wiedzy oraz podejścia metodologicznego, które pozwoli w sposób rzetelny przeprowadzić proces ewaluacyjny. W tym kontekście tłum nie zawsze wybierze kampanię charakteryzującą się największym potencjałem rynkowym w zakresie posiadanego przez przedsiębiorcę kapitału ludzkiego, nabytego doświadczenia w branży czy poziomu innowacyjności wdrażanego produktu. Internetowy tłum może motywować swoje decyzje inwestycyjne niemierzalnymi wskaźnikami, jednakże może być też realnym odzwierciedleniem rynkowego zapotrzebowania na dany produkt. Schwienbacher wskazuje, że duża aktywność tłumu w danej kampanii crowdfundingowej może być dla wyspecjalizowanych przedsiębiorców sygnałem świadczącym o dużym zainteresowaniu proponowanym produktem oraz pozwala oszacować okres, w którym zostanie osiągnięty cel finansowy³⁸.

Platformy ECF stosują mechanizmy preselekcyjne, które umożliwiają dokonanie wstępnej ewaluacji wykonalności projektów zgłaszanych przez przedsiębiorców. W tym obszarze duży wkład wniosły badania Jonasa Löhera, który przeanalizował proces selekcji stosowany przez niemieckie platformy crowdfundingowe. Istotne kryterium powszechnie stosowane przez platformy ECF polega na zbadaniu, czy dane przedsiębiorstwo lub start-up posiada zdolność do pozyskiwania funduszy uzupełniających w przyszłości. W przypadku innowacyjnego start-upu może być to kluczowy czynnik, który będzie determinował późniejszy sukces przedsięwzięcia. Wymagająca branża oraz zaawansowany technologicznie produkt lub usługa mogą wymagać dostępu do dużych zasobów finansowych oraz bogatej wiedzy eksperckiej w zakresie danej dziedziny. Niekiedy bez finansowego uzupełnienia, które może wynieść nawet kilka milionów euro, a w konsekwencji braku adekwatnej kadry specjalistów, braku dostępu do infrastruktury czy braku bazy badawczo-rozwojowej nie jest możliwe ukończenie projektu. Z powodu rosnących kosztów utrzymania oraz postępującego procesu technologicznego, start-upy mają coraz większy problem z przejściem z fazy projektowej do momentu wdrażania ich jako gotowy produkt na rynki zbytu. W tym kontekście mechanizm preselekcji może być efektywnym procesem wzmacniającym bezpieczeństwo inwestorów,

³⁶ *Ibidem*, s. 4–7.

³⁷ F. Galton, *Vox populi (The Wisdom of Crowds)*, „Nature” 75, 1907, nr 7, s. 450–451, <https://doi.org/10.1038/075450a0>, (dostęp: 15.01.2021).

³⁸ A. Schwienbacher, *Equity crowdfunding: anything to celebrate...*, s. 7.

redukując tym samym szanse na wystąpienie zjawiska, w którym to dany start-up otrzyma potrzebne środki finansowe podczas trwania kampanii crowdfundingowej, jednakże po jej zakończeniu nie będzie możliwe zrealizowanie go w według wcześniej przedstawionego biznes planu³⁹. Francuska platforma WiSEED stosuje mechanizm, w którym najpierw projekty są przedstawiane jej członkom, a następnie w procesie głosowania wyłaniane są projekty, które otrzymują szanse w ubieganiu się o finansowanie. Mechanizm pozwala członkom aktywniej partycypować w życiu platformy oraz zwiększa ich poziom zaangażowania. Proces „wyłaniania” pozwala wybranym inwestorom na dokonanie indywidualnej preselekcji, przez co mają oni więcej czasu na podjęcie potencjalnej decyzji inwestycyjnej⁴⁰.

Badacze wskazują, że jednym z największych wyzwań dla equity crowdfundingu jest poprawa wydajności oraz rentowności samych platform. Europejskie platformy crowdfundingowe, z wyjątkiem Wielkiej Brytanii, rozwijają się dość statycznie. Jednym z powodów tego stanu rzeczy jest ich przeważnie krajowy zasięg, co w znacznym stopniu uzależnia je od wydolności oraz rozwoju wewnętrznego rynku krajowego. Z powodu barier regulacyjnych europejski *crowdfunding* charakteryzuje się niewielkim udziałem inwestycji transgranicznych w porównaniu do rynku amerykańskiego. W ostatnich latach Unia Europejska rozpoczęła prace mające na celu zharmonizowanie regulacji dotyczących crowdfundingu, jednakże obecnie każde państwo europejskie opracowało własne przepisy krajowe. Nowa inicjatywa Komisji Europejskiej w sprawie rozporządzenia w sprawie europejskich dostawców usług finansowania społecznościowego ref COM/2018 może pomóc w standaryzacji procesów związanych z pozyskiwaniem środków finansowych przy pomocy alternatywnych form finansowania w tym m.in. equity crowdfundingu. Ponadto w dużej mierze najatrakcyjniejsze pod względem innowacyjności start-upy z krajów europejskich poszukują kapitału na amerykańskich platformach crowdfundingowych. Dzięki temu są w stanie dotrzeć do wyspecjalizowanych oraz bardziej doświadczonych grup inwestorów oraz aniołów biznesu. Swoisty odpyływ najbardziej innowacyjnych przedsięwzięć hamuje rozwój europejskiego equity crowdfundingu, marginalizując jego rolę w kontekście działań największych amerykańskich platform.

Wyzwania sektora MŚP

Jak wskazują Colin Mason, Tiago Botelho i Richard Harrison, kluczowe dla rozwoju equity crowdfundingu w perspektywie sektora MŚP jest jego przekształcenie w uzupełnienie tradycyjnych form pozyskiwania źródeł finansowania. Jed-

³⁹ J. Löher, *The interaction of equity crowdfunding platforms and ventures: an analysis of the pre-selection process*, Bonn, 2016, s. 10–20.

⁴⁰ F. Hervé et al., *Determinants of Individual Investment Decisions in Investment-Based Crowdfunding*, „Journal of Business Finance and Accounting” 2019, nr 5–6, s. 14–18.

nym z powodów, dla których ta forma pozyskiwania kapitału może być znacząca z punktu widzenia europejskiego sektora MŚP, jest wyraźnie pogłębiający się problem z otrzymywaniem pożyczek przez przedsiębiorstwa od banków. Brak dodatkowego kapitału w pierwszym roku istnienia firmy może uniemożliwić wykorzystanie pełni potencjału przedsiębiorstwa⁴¹.

Sektor MŚP jest kluczowy dla rozwoju gospodarczy Unii Europejskiej. W literaturze przedmiotu wyróżnia się najważniejsze czynniki negatywnie oddziałujące na rozwój sektora MŚP. Niski wskaźnik konkurencyjności oraz relatywnie mały poziom umiędzynarodowienia sektora MŚP znacząco wpływa na dynamikę jego rozwoju, ponieważ determinuje sytuację, w której to przedsiębiorstwa rozwijają się w sposób statyczny. Ich wielkość nie zmienia się na przestrzeni lat, co znajduje odbicie w możliwościach produkcyjnych. W konsekwencji niewielki rozmiar MŚP odbija się na ilości potencjalnych zasobów finansowych, które dane przedsiębiorstwo jest w stanie pozyskać oraz kapitał ludzki, który jest w stanie przyciągnąć. Pomimo tego, że adekwatną odpowiedzią na podstawowe problemy związane z rozwojem przedsiębiorstw w Unii Europejskiej są fundusze unijne, które zarówno wzmacniają zatrudnienie, jak i pozwalają przedsiębiorcy na dywersyfikację działalności, to w dalszym ciągu zauważa się problem związany z zapewnieniem ciągłości pozyskiwania dodatkowych środków finansowych. To stanowi silną przeszkodę w wejściu na nowe rynki. Ponadto możliwości badawczo-rozwojowe są w znaczny sposób ograniczone. W dalszym ciągu, zwłaszcza w bardziej tradycyjnych sektorach, takich jak zakłady produkcyjne, przedsiębiorcy nie rozwijają własnej bazy badawczo-rozwojowej, skłaniając się do zakupu i wdrażaniu gotowych technologii. W unijnym raporcie z 2019 roku *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges* wskazuje się również na gorsze wyniki sektora MŚP w porównaniu z sektorem korporacyjnym pod względem kreowania wartości dodanej. Ma to duży wpływ na strukturę zatrudnienia. Sektor MŚP ma utrudniony dostęp do wykwalifikowanej kadry kierowniczej oraz wyspecjalizowanych pracowników. W tym kontekście prócz wyników finansowych oraz różnicy zarobków wyróżnia się niski potencjał sektora MŚP w zakresie wdrażania innowacji. Ponadto dodatkowe źródła finansowania mogą w znaczny sposób wspomóc te MŚP, które są mocno obciążone ograniczeniami związanymi z regulacyjnym otoczeniem. Wykorzystanie alternatywnych form finansowania może zniwelować różnice pomiędzy przedsiębiorstwami, które mają wyższe koszty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej a tymi firmami, które świadczą swoje usługi w relatywnie zliberalizowanym otoczeniu regulacyjnym⁴².

⁴¹ C. Mason, T. Botelho, R. Harrison, *The Transformation of the Business Angel Market: Empirical Evidence and Research Implications*, „Venture Capital: An International Journal of Entrepreneurial Finance” 18, 2016, nr 4, s. 321–344.

⁴² European Committee of the Regions, *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges*, Commission for Economic Policy, European Union, 2019, s. 13–28.

W raporcie wykazano, iż jednym z największych zewnętrznych problemów europejskiego sektora MŚP jest utrudniony dostęp do źródeł finansowania. Ponadto występują dwa kluczowe czynniki wewnętrzne hamujące rozwój przedsiębiorstw: strategiczne planowanie w perspektywie długookresowej oraz brak umiejętności zarządzania kadry kierowniczej. W badaniu SAFE w 2018 roku wykazano również, że dostępność wykwalifikowanej siły roboczej jest największym wyzwaniem dla europejskiego sektora MŚP. Aż 25% MŚP wskazało to jako kluczową barierę, w 2013 roku było to jeszcze 13%. Odpływ wykwalifikowanych pracowników z MŚP do dużych korporacji może w przyszłości znacząco osłabić europejski sektor MŚP. Przez niedostateczne finansowanie małe i średnie przedsiębiorstwa mają duży problem z utrzymaniem przy sobie wyspecjalizowanych pracowników. Ponadto duże nakłady finansowe związane z internacjonalistycznym charakterem największych korporacji umożliwiają potencjalnym pracownikom rozwój osobisty oraz prace w innowacyjnych warunkach. Przy użyciu alternatywnych form finansowania zwłaszcza średnie przedsiębiorstwa oraz start-upy mogą znacząco zwiększyć swoje szanse na pozyskanie wyspecjalizowanych pracowników. Zwiększenie wartości rynkowej poprzez wdrażanie innowacyjnych usług oraz produktów do swojej oferty jak i pozyskanie strategicznych inwestorów realnie wpłynie na pozycjonowanie danego przedsiębiorstwa na rynku. Poprawa poziomu innowacyjności europejskiego sektora MŚP może zwiększyć szanse przedsiębiorców na pozyskiwanie wysoko wykwalifikowanej klasy pracowników. Obecna tendencja na poziomie Unii Europejskiej przejawia się tym, że sektor MŚP nie jest w stanie konkurować z dużymi korporacjami o najlepszych specjalistów. Z raportu wynika, że sektor MŚP nie posiada zasobów finansowych wystarczających na rozwój oraz szkolenia obecnych pracowników. Ponadto zwraca się uwagę na znaczny deficyt informacji w tym zakresie. Przedsiębiorcy nie biorą pod uwagę wszystkich potencjalnych korzyści, jakie niesie ze sobą komplementarny rozwój zasobów ludzkich. Obecnie w Unii Europejskiej wyróżnia się cztery państwa posiadające najsłabsze wyniki pod względem zatrudnienia w obszarze średniowysokiej oraz zaawansowanej technologicznie produkcji i usług opartych na wiedzy. Polska, Rumunia, Hiszpania oraz Grecja nie mają ani jednego regionu zakwalifikowanego w raporcie *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges* do grupy wyspecjalizowanych obszarów z wysokim wskaźnikiem zatrudnienia w innowacyjnych sektorach produkcyjnych. Dla porównania Niemcy dysponują aż pięcioma takimi regionami, a wszystkie kraje Unii Europejskiej prócz wyżej wymienionych mają co najmniej jeden taki region.

Dodatkowe źródła finansowe mogą znacznie poprawić wzrost zarówno rozwijających się, jak i innowacyjnych przedsiębiorstw. W badaniu SAFE⁴³ wskazano, że aż 58% europejskiego sektora MŚP zgłosiło wzrost kosztów pracy w 2018 roku. Wykazano także, że przedsiębiorstwa, które nie eksportują towarów, są częściej

⁴³ Survey on Access to Finance of Enterprise.

narażone na wzrost kosztów pracy niż przedsiębiorstwa eksportujące. Ponadto to najbardziej innowacyjne przedsiębiorstwa doświadczyły wzrostu kosztów pracy. W 2018 roku w 61% MŚP w Unii Europejskiej wzrosły inne koszty związane z działalnością, jak na przykład materiały oraz energia. MŚP jest dynamicznym i jednocześnie wrażliwym sektorem w gospodarce, szczególnie podatnym na zmiany wewnętrznego procesu produkcyjnego. Dodatkowe środki pozyskane przy pomocy equity crowdfundingu oraz możliwość przyciągnięcia wyspecjalizowanych inwestorów mogą być kluczowe do pokonania szeregu barier, które uniemożliwiają uwolnienie niewykorzystanego potencjału wielu firm⁴⁴.

Wykwalifikowana kadra ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju unijnego sektora MŚP w perspektywie wzrostu poziomu innowacyjności oraz możliwości wdrażania rezultatów uzyskanych w wyniku prac badawczych. Aby przedsiębiorstwa mogły się dynamicznie rozwijać, musi zostać zapewniona stała baza rozwojowa dla pracowników. Bez odpowiednich umiejętności przedsiębiorstwa nie mogą czerpać korzyści z badań i rozwoju oraz nie jest możliwa implikacja innowacyjnych rozwiązań, które realnie mogą zintensyfikować jakość świadczonych usług. Wzrost wiedzy oraz świadomości kadry szczebla menadżerskiego może sprawić, że sektor MŚP będzie częściej sięgał po środki finansowe przy użyciu alternatywnych form finansowania, co znacznie wpłynie na efektywność świadczenia przez nie usług. Brak inwestycji w szkolenia jest również mocno związany z dość słabą kondycją finansową małych firm, które po kryzysie finansowym w 2009 roku silnie odczuły ograniczenia kredytowe. W badaniach SAFE wykazano, że dostęp do finansowania jest olbrzymią barierą, z jaką te przedsiębiorstwa borykają się cyklicznie od wielu lat. Kryzys związany z pandemią Covid-19, a w rezultacie lockdownem wprowadzonym w prawie wszystkich państwach Unii Europejskiej może jeszcze bardziej ograniczyć dostęp do źródeł finansowania sektorowi MŚP. Chociaż jak wykazano w badaniach, obecnie kształtuje się tendencja, w której to przedstawiciele sektora MŚP w mniejszym stopniu wskazują, iż bezpośredni dostęp do źródeł finansowania jest najpilniejszym problemem⁴⁵, to kryzys związany z wprowadzonymi przez rząd obostrzeniami może znacznie utrudnić dostęp do pozyskiwania środków finansowych od tradycyjnych instytucji finansowych jak na przykład banki. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że największe korporacje będą dysponować zgromadzonym kapitałem, który pozwoli na atrakcyjniejsze warunki zatrudnienia dla pracowników, którzy jako związani z sektorem MŚP bardziej odczuwają potencjalne negatywne skutki wynikające z zamknięcia gospodarek⁴⁶.

Dodatkowe formy pozyskiwania kapitału mogą w znaczny sposób pomóc w usuwaniu barier ograniczających zdolność sektora MŚP do rozwoju. Kondycja

⁴⁴ European Committee of the Regions, *EU policy framework on SMEs...*, s. 13–28.

⁴⁵ Według badań SAFE dostęp do finansowania jest wskazany jako najpilniejszy problem przez 7% MŚP w UE w 2018 roku, w porównaniu z 15% z 2013 zauważa się duży spadek.

⁴⁶ European Committee of the Regions, *Potential impacts of COVID-19 on regions and cities of the EU*, Commission for Economic Policy, European Union, 2020, s. 12–18.

sektora MŚP jest kluczowa z perspektywy rozwoju gospodarki unijnej. Wyzwania, które ograniczają ich zdolność do wzrostu oraz konkutowania, będą najbardziej widoczne w relatywnie najmniej rozwiniętych regionach Unii Europejskiej. W najmniej rozwiniętych obszarach takich państw *equity crowdfunding* mógłby wypełnić lukę finansową. Na tych obszarach szczególnie narażony jest rozwój sektora MŚP, ponieważ cyklicznie odnotowuje się brak inwestycji w nowe technologie; często także występuje zjawisko zamykania się przedsiębiorstw w okresie od roku do dwóch po ich utworzeniu. Ponadto ograniczenia regionalnego rozwoju gospodarczego mogą tworzyć błędne koło wpływające na całe otoczenie biznesowe. W efekcie prowadzi to do odpływu zarówno kapitału zewnętrznego, jak i wykwalifikowanej kadry pracowników. Dzięki transgranicznej naturze *crowdfunding* możliwe jest pozyskanie nie tylko inwestorów, ale również relewantnych koncepcji oraz pomysłów, które mogłyby zostać zaimplementowane przez przedsiębiorcę. Istotne jest to, że mniej innowacyjne regiony mogą być bardziej chłonne na nowe idee w zakresie nie tylko produkcyjnym czy usługowym, ale również w odniesieniu do zarządzania kapitałem ludzkim. Przez to obszary o takim otoczeniu biznesowym mogą być atrakcyjne z perspektywy wyspecjalizowanych inwestorów ECF, którzy chcą mieć jak największy wpływ na kształt zainwestowanego przez siebie przedsięwzięcia⁴⁷.

Equity crowdfunding może stanowić dla mniej innowacyjnych obszarów dopełniającą formę gromadzenia kapitału w odniesieniu do zasobów finansowych pozyskiwanych z funduszy unijnych. Innowacyjność regionu ma realny wpływ na jego zdolność zarówno do rozwoju, jak i do konkutowania. W raporcie *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges* konkurencyjność regionalna to zdolność regionu do oferowania swoim mieszkańcom oraz przedsiębiorstwom atrakcyjnego i zrównoważonego środowiska do pracy i życia. W raporcie wykazano, że poziom konkurencyjności regionów jest silnie skorelowany z ich poziomem innowacyjności. Tworzenie się aglomeracji skupionych wokół rozwiniętych regionów, w znacznym stopniu absorbuje najbardziej konkurencyjne oraz innowacyjne produkty czy usługi. Transgraniczna natura *equity crowdfunding* pozwala przyciągać środki finansowe, dzięki którym przedsiębiorcy mogą zdywersyfikować swoją działalność lub wdrożyć innowacyjną usługę na rynek. Ponadto istotną wartością dodaną w tym kontekście może być ekspercka wiedza inwestorów, która jest szczególnie ważna na obszarze z ograniczonym dostępem do wykwalifikowanej kadry zarządzającej. Regiony stołeczne państw członkowskich Unii Europejskiej to regiony, w których znajduje się najwięcej przedsiębiorstw w stosunku do liczby ludności oraz odnotowuje się największą częstotliwość otwierania nowych firm i start-upów. Największe miasta mają znacznie lepszy dostęp do rynku pracy oraz lepiej dopasowaną siłę roboczą do podaży, przez co mogą efektywniej odpowiadać na zapotrzebowania swoich klientów. Na takich obszarach wydajniej kształtują się

⁴⁷ European Committee of the Regions, *EU policy framework on SMEs...*, s. 13–28.

wzajemne powiązania biznesowe oraz występuje przepływ *know-how*. Są to jedne z kluczowych czynników w perspektywie rozwoju konkurencyjności oraz innowacyjności, dzięki którym dane przedsiębiorstwo jest lepiej postrzegane przez potencjalnych inwestorów. Regiony pozbawione adekwatnego zaplecza infrastrukturalnego oraz braku dostępu do procesów związanych z wymianą informacji mogą dzięki takim narzędziom jak *equity crowdfunding* czy *crowdsourcing* usiłować niwelować te różnice⁴⁸.

Zakończenie

Liczba osób zaangażowanych w daną inicjatywę crowdfundingową na wczesnym etapie przedsięwzięcia wpływa na decyzje pozostałych inwestorów, którzy początkowo nie byli skłonni zainwestować. Inwestorzy jako pierwsi odbiorcy oferowanego produktu dostarczają wartościowych informacji zwrotnych, które mogą okazać się niezwykle pomocne przy wdrażaniu istotnych zmian przez przedsiębiorcę. Pozyskanie dużej liczby inwestorów ECF pomaga wykazać, iż rynek jest chłonny na produkty lub usługi oferowane w ramach danej kampanii crowdfundingowej. Okres przed i po kampanijny, w którym kampaniodawca zarówno kreuje swoją ofertę jak i pozyskuje określoną ilość zasobów finansowych, pozwala udoskonalić biznesplan przedsiębiorcy. Udana kampania crowdfundingowa może zwiększyć wiarygodność danego przedsiębiorcy w kontaktach z wyspecjalizowanymi inwestorami oraz inwestorami *venture capital*. Sukces kampanii sygnalizuje innym inwestorom, iż dane przedsięwzięcie uzyskało wystarczającą walidację rynkową⁴⁹.

Platformy crowdfundingowe wymagają od przedsiębiorców przedstawienia biznesplanu, który jest poddawany wnikliwej analizie wykonalności oraz oceny pod względem konkurencyjności lub innowacyjności produktu. Poddany ewaluacji oraz zaakceptowany przez zespół ekspercki reprezentujący platformę biznesplan, umożliwia rozpoczęcie kampanii. Relevantne informacje, w tym prognozy finansowe, są dostępne dla potencjalnych inwestorów przez okres trwania kampanii. Kampania crowdfundingowa jest również swoistym testem zarówno dla koncepcji danego przedsięwzięcia jak i samego przedsiębiorcy. Nieuzyskanie adekwatnych wyników finansowych podczas kampanii crowdfundingowej może być sygnałem świadczącym o pewnych kluczowych brakach umiejętności zarządzania, niewystarczającego kapitału ludzkiego lub nieatrakcyjnego z perspektywy społeczności danej platformy crowdfundingowej produktu. W razie porażki przedsiębiorca może napotykać trudności w przyszłości podczas kolejnych prób pozyskania kapitału przy pomocy narzędzi crowdfundingowych, wykorzystując ten sam koncept przedsięwzięcia⁵⁰.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 13–28.

⁴⁹ M. Goethner, L. Hornuf, T. Regner, *op. cit.*, s. 1–6.

⁵⁰ L. Hornuf, A. Schwienbacher, *Market mechanisms...*, s. 556–559.

Badacze wskazują, iż powstające przedsiębiorstwa oraz start-upy, które zostały pozbawione możliwości wsparcia tradycyjnymi formami pozyskania kapitału ze strony między innymi sektora bankowego czy inwestorów zewnętrznych, są znacznie bardziej skłonne do korzystania z equity crowdfundingu. Poprzez wykorzystanie narzędzi equity crowdfundingu pomysłodawcy mogą przejść przez wczesną fazę projektową, pozyskując w tym celu kapitał od internetowego tłumu. W efekcie przedsiębiorca może w kolejnych fazach rozwoju inwestycji starać się o dodatkowe dofinansowanie z tradycyjnych źródeł pozyskiwania środków finansowych. Wzrost wartości oraz rentowności przedsiębiorstwa będzie determinować możliwość ubiegania się o dodatkowe środki finansowe od sektora bankowego, dla którego znacząco obniży się poziom ryzyka związanego z możliwą niewypłacalnością danego przedsiębiorstwa⁵¹.

Equity crowdfunding może pomóc sektorowi MŚP w walce z negatywnymi zależnościami będącymi konsekwencją globalizacji oraz szybkich zmian technologicznych. Kluczowe negatywne konsekwencje dla regionów słabiej rozwiniętych to między innymi duży udział sektora MŚP w produkcji niskotechnologicznej, szybko rosnące jednostkowe koszty pracy w produkcji w ciągu ostatnich lat, które realnie wpływają na możliwości produkcyjne firm obniżając ich wydajność, duży odsetek ludności w wieku produkcyjnym z niskim wykształceniem. Pozyskanie dodatkowego kapitału mogłoby pozytywnie wpłynąć na jakość świadczonych usług oraz przyciągnąć wyspecjalizowanych pracowników. Dla części przedsiębiorców dodatkowe źródło finansowania może być szansą na uaktualnienie własnego modelu biznesowego.

Bibliografia

- Agrawal A., Catalini C., Goldfarb A., *Some simple economics of crowdfunding*, „Innovation Policy and the Economy” 14, 2014, nr 1.
- Bapna S., *Complementarity of Signals in Early-stage Equity Investment Decisions: Evidence from a Randomized Field Experiment*, „Management Science” 65, 2019, nr 2.
- Blaseg D., Cumming D., Koetter M.L., *Equity Crowdfunding: High-Quality or Low-Quality Entrepreneurs?*, „Entrepreneurship Theory and Practice”, 00 (1)/2020.
- Blaseg D., Schulze C., Skiera B., *Consumer protection on Kickstarter*, „Marketing Science” 39, 2020, nr 1.
- Block J., Colombo M.G., Cumming D., Vismara S., *New players in entrepreneurial finance and why they are there*, „Small Business Economics” 50, 2018, nr 2.
- Bretschneider U., Leimeister J.M., *Not Just an Ego-trip: Exploring Backers' Motivation for Funding in Incentive-based Crowdfunding*, „Journal of Strategic Information Systems” 26, 2017, nr 4.
- Calderaro A., *Social Media and Politics*, The SAGE Handbook of Political Sociology, Thousand Oaks 2018.
- Cumming D., Deloof M., Manigart S., Wright M., *New directions in entrepreneurial finance*, „Journal of Banking & Finance” 100, 2019, nr 1.

⁵¹ D. Cumming, M. Deloof, S. Manigart, M. Wright, *New directions in entrepreneurial finance*, „Journal of Banking & Finance”, 100/2019, s. 252–259.

- De Prijcker S., Manigart S., Collewaert V., Vanacker T., *Relocation to get venture capital: A resource dependence perspective*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 43, 2019, nr 4.
- Estrin S., Gozman D., Khavul S., *The Evolution and Adoption of Equity Crowdfunding: Entrepreneur and Investor Entry into a New Market*, „Small Business Economics” 51, 2018, nr 2.
- European Committee of the Regions, *EU policy framework on SMEs: state of play and challenges*, Commission for Economic Policy, European Union, 2019.
- European Committee of the Regions, *Potential impacts of COVID-19 on regions and cities of the EU*, Commission for Economic Policy, European Union, 2020.
- Galton F., *Vox populi (The Wisdom of Crowds)*, „Nature” 75, 1907, nr 7.
- Goethner M., Hornuf L., Regner T., *Protecting investors in equity crowdfunding: An empirical analysis of the small investor protection act*, „Technological Forecasting and Social Change” 162, 2021.
- Guenther C., Johan S., Schweizer D., *Is the Crowd Sensitive to Distance? How Investment Decisions Differ by Investor Type*, „Small Business Economics” 50, 2018, nr 2.
- Hervé F., Manthé E., Sannajust A., Schwienbacher A., *Determinants of Individual Investment Decisions in Investment-Based Crowdfunding*, „Journal of Business Finance and Accounting” 2019, nr 5–6.
- Hornuf L., Schwienbacher A., *Crowdinvesting: Angel Investing for the Masses?*, „Handbook of Research on Business Angels” 3, 2016.
- Hornuf L., Schwienbacher A., *Market mechanisms and funding dynamics in equity crowdfunding*, „Journal of Corporate Finance” 50, 2017.
- Hornuf L., Schmitt M., Stenzhorn E., *Does a Local Bias Exist in Equity Crowdfunding?*, „CESifo Working Paper” 8154, 2020.
- Kim K., Viswanathan S., *The Experts in the Crowd: The Role of Experienced Investors in a Crowdfunding Market*, „MIS Quarterly” 43, 2019, nr 2.
- Klohn L., Hornuf L., Schilling T., *The regulation of crowdfunding in the draft small investor protection act: content, consequences, critique, suggestions*, „European Company Law” 13, 2016, nr 2.
- Kuppuswamy V., Barry B.L., *Crowdfunding creative ideas: the dynamics of project backers*, London 2018.
- Löher J., *The interaction of equity crowdfunding platforms and ventures: an analysis of the preselection process*, Bonn 2016.
- Lukkarinen A., *Equity Crowdfunding: Principles and Investor Behaviour*, [w:] *Advances in Crowdfunding*, red. R. Shneor, L. Zhao, B.-T. Flåten, New York 2020.
- Mason C., Botelho T., Harrison R., *The Transformation of the Business Angel Market: Empirical Evidence and Research Implications*, „Venture Capital: An International Journal of Entrepreneurial Finance” 18, 2016, nr 4.
- Niemand T., Angerer M., Thies F., Kraus S., Hebenstreit R., *Equity Crowdfunding Across Borders: A Conjoint Experiment*, „International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research” 24, 2018, nr 4.
- Piva E., Rossi-Lamastra C., *Human Capital Signals and Entrepreneurs' Success in Equity Crowdfunding*, „Small Business Economics” 51, 2018, nr 3.
- Schwienbacher A., *Equity crowdfunding: anything to celebrate?*, „Venture Capital, Taylor & Francis Journals” 21, 2019, nr 1.
- Vismara S., *Equity Retention and Social Network Theory in Equity Crowdfunding*, „Small Business Economics” 46, 2016, nr 4.
- Vismara S., *Sustainability in Equity Crowdfunding*, „Technological Forecasting and Social Change” 141, 2019.
- Yung C., *Entrepreneurial manipulation with staged financing*, „Journal of Banking & Finance” 100, 2019, nr 1.

Aktualności z Parlamentu Europejskiego

Anna Zalewska

MEP (Member of European Parliament)

<https://doi.org/10.19195/2450-274X.6.6>

Climate and environment on the EU geopolitical chessboard*

4 May 2021

Introduction

Around 05:30 AM on Wednesday, 21 April 2021, the final of the EU trilateral negotiations between the Parliament, Council and Commission on the “European Climate Law” came to a close with a tentative agreement. By “tentative”, I mean that from the side of the Parliament, it might have backing from only the three largest political groups — the EPP, S&D — and Renew, and it is uncertain how decisive the majorities in the EPP and Renew will be. At the time of writing, ECR and the Greens have begun analysing and debating the final text at length to make a decision accordingly. ID and GUE seem certain they will reject it. The Council may or may not be able to persuade all Member States to back the deal.

The Climate Law is to be the central pillar of the European Green Deal. At its foundation, the proposal of the Climate Law aimed to elevate the pursuit of the EU achieving climate neutrality by 2050 from a political commitment into a legal obligation. With this, the current target for the EU to reduce 40% of emissions compared to 1990 levels by 2030 would be increased to at least 55% net emissions. This is where the EU takes the decisive lead in climate action on the world stage, particularly by keeping to Article 2 of the Paris Agreement and sorting this out strongly enough before the COP 26 summit to be able to say that the ball is rolling.

It is no exaggeration to suggest that the way we go about the Climate Law and the wider race to net zero by 2050 does convey some signals of geopolitical paradigm change. This regards both how political Groups and Member States see the

* Article in two language versions. Polish translation begins on p. 130.

EU, as well as how the EU collectively sees itself on the world stage. Hence, it is my argument that formulating climate-orientated policies that are not done seriously actually undermines the credibility of the necessity of climate action. This means both ensuring the policy actually does something real, but also making it so superfluous that it is then not achieved, or worse, causing a detrimental socio-economic effect whilst being ineffective in tackling the climate problem.

Incomplete information when addressing an issue that is so technical and scientifically precise whilst addressing concepts that can also be so abstract makes decision making harder. A key theme that was discussed in literally every single meeting is, what does it mean to ensure “solidarity” in this unprecedented undertaking. On the one hand, solidarity means that everyone does their fair share of the effort so that there are no freeloaders. On the other, it also means everyone’s unique circumstances are considered, regarding both their starting points and their capacity to implement transformative policies.

There is also an underlying reason why the theme of solidarity and its interpretations has been so omnipresent. Power *de facto* drives EU legislation. The pursuit of interests by certain Member States, their political dynamics, or their industries are the real drivers of policy. This has not changed. Of course, the competition for power continues into new initiatives, such as the Green Deal. Hence, it is a necessity for everyone to ensure that there are enough actual positive effects on the climate and environment so that humanity survives, which is a feat not to be underestimated, because it is a very global problem. At the same time, the predicament is doing so whilst ensuring that one’s own interests are safeguarded, knowing full well various actors are using the climate crisis, at times as nothing more than just as a mask, to ruthlessly improve their position at the expense of others. To be a bit too blunt, climate policy has become its own geopolitical chessboard.

Context

The EU’s climate and environment policy has been around since long before the Green Deal (the first Environment Action Programme, for instance, began in 1973 and we are currently preparing the eighth, currently at the stage of formulating compromise amendments in ENVI). The EU’s climate policy in particular remains orbital around three main goals: the net reduction of greenhouse gas emissions, renewable energy percentage, and energy efficiency.

The first goal — the net reduction of greenhouse gas emissions - is the key one. The reference point of measuring greenhouse gas emissions for the overarching goal and most goals is 1990. This point is measured in tonnes of CO₂ equivalent, which means CO₂, as well as other greenhouse gases, equivalent to the same greenhouse gas effect as CO₂ (for instance, methane is 92 times more potent as a greenhouse gas than CO₂). The raw greenhouse gas emissions reductions put

together with the carbon sinks, whether natural or technological, puts together a net emissions reduction.

For the EU-27, the greenhouse gas emissions in 1990 amounted to 4,857,916,000 tonnes, or 4 857.916 megatons (Mt). The carbon sinks of 1990 for the EU-27 are estimated at 201,057 kilotons (Kt). As such, the net greenhouse gas emissions in 1990 was 4 656.859 Mt of CO₂ equivalent. There are three main legislation pieces that actually implement the greenhouse gas emissions reduction targets.

The predominant is the EU Emissions Trading System (EU ETS). Directive 2003/87/EC of 13 October 2003 introduced the EU ETS in 2005, and it has been revised and gone through various phases since. The first phase was from 2005 to 2007, the second from 2008 to 2012, the third from 2013 to 2020, and the fourth began at the beginning of 2021 is planned to continue until 2030.

The EU ETS is a semi-market orientated solution, where Emission Unit Allowances (EUA) of a tonne of CO₂ are limited to a cap, which are then purchased to permit said emissions. It covers namely the power generation, industry, aviation sectors. The general idea is that the more expensive it is to emit a tonne of CO₂, the more incentive installations have to find cost-effective solutions to reduce emissions where it is cheapest. In practise, however, it is a speculative market, which causes little changes in decision making but substantial burdens that result in increased energy prices. The most recent revision of the EU ETS was via Directive (EU) 2018/410, finalised on 14 March 2018.

Regulation (EU) 2018/842, the Effort Sharing Regulation (ESR), took effect from 30 May 2018, and covers sectors which are outside of the EU ETS, namely buildings, waste, transport, non-CO₂ agriculture. Reduction in the ESR targets are divided by different percentages for different Member States, depending on their circumstances and potential capabilities. Regulation (EU) 2018/841, the Land Use Land Use Change and Forestry (LULUCF) Regulation, also took effect from 30 May 2018, and it deals with measuring natural carbon sinks, such as forests, peat, and wetlands.

The EU established a target for a 40% reduction of greenhouse gases for 2030 (not including sinks, a raw reduction) back in 2014. The Paris Agreement the following year did begin to change some things, though perhaps not immediately. For the EU-27, greenhouse gas emissions were reduced to 3 763.868 Mt CO₂ equivalent in 2018. This meant a net greenhouse gas emissions figure of 3 630.403 Mt CO₂ equivalent in 2018, meaning a 22% reduction in 2018 from 1990 levels. The target for 2020, established even earlier, was to reduce 20% by 2020.

Enter: the Climate Law

In the communication from the Commission from 11 December 2019, the Green Deal was laid out, which includes a plethora of transformative legislative

pieces, including the Just Transition Mechanism (JTM), the Farm to Fork Strategy, Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), Circular Economy, TEN-E, to name a few, as well as a “spine” that brings it all together: the Climate Law. The Conclusions of the Council from 12 December, 2019, affirmed that the EU undertook the political objective that the EU is to become climate neutral by 2050, where one Member State was unable to commit entirely.

As with all ordinary legislative procedure, the Commission put forward a proposal for the Climate Law on 4 March 2020 as a framework Regulation. The document then went to both Council and Parliament for consideration simultaneously, though it progressed at different paces. In Parliament, it was directed to the Committee for Environment, Public Health, and Food Safety (ENVI), joined by other Committees which would give an opinion on it, namely the Committee for Industry, Research and Energy (ITRE).

Seeing the same thing differently

The Commission proposal for the Climate Law is a framework regulation with 23 recitals and 11 articles. Framework legislation should remain general enough to guide changing circumstances for the next 30 years, but also clear enough so that there would not be a different interpretation of the text by the various persons it affects as it affects quite literally everyone in the EU. The Climate Law seemed to be divided into three main questions.

First question: should the obligation to achieve climate neutrality by 2050 be for the EU as a whole, where some Member States will achieve negative emissions before that date and some after, or should every Member State be obligated to achieve climate neutrality by 2050, regardless of their starting point?

Second: to this end, what should the goal be for 2030, considering that the previous target, set in 2014, was a 40% raw reductions, and that the Commission’s proposal calls for at least 50% net reductions but striving towards 55% net reductions?

Note: the targets for both 2030 and 2050 are addressed in Article 2 of the Climate Law, though the climate neutrality objective for 2050 becoming a legally binding objective is prescribed in the scope of the Climate Law, which is traditionally reserved for Article 1 of legislation.

Third: how should the remainder of the Climate Law, which would characterise the way in which it would implemented, look like?

Immediately noticeable upon the start of discussions, the Commission’s proposal includes the use of “delegated acts”, described in Article 9, for the greenhouse gas emissions reduction trajectory between 2030 and 2050, described in Article 3. A delegated act is a transfer of power to the Commission for a specific policy, and is supposed to be given to the Commission for minor things where it makes sense to reduce administrative hindrances resulting from differences in Member States. It is most certainly not for decisions that determine the energy security for

Member States and entail entire transformative processes. A delegated act gives the Commission extensive control over the policies of Member States at each step of the way. The legal service of the European Parliament confirmed that this proposal for a delegated act was in conflict with Article 192 of the TFEU.

It was difficult to interpret this as anything other than an attempted power grab by the incumbent leadership of the executive body, and it was a relief when subsequently, all Groups in Parliament and Member States in Council signalled that their response to this was a big “no” in this regard. Indeed, the Commission has not been shy in trying to push those limits little by little, and unfortunately, whether consciously or not, some in the Parliament seem to be actively helping them do so whenever the act entails anything to do with environment and climate.

An important consensus, but it soon became clear that each political Group saw the early success very differently. The Greens saw the halt of this transfer of competence to the Commission as an opportunity to increase the ambition, whilst ECR saw it as an opportunity to stop the brash invasiveness of the mechanisms that infringe on sovereignty. This, as well as the remainder of the key issues, was still in the air and soon overshadowed the atmosphere of cooperation from the initial success.

The first amendments from the S&D Rapporteur were put forward on 29 April 2020, and on 28 May 2020, the first main debate was held in ENVI on its contents. The spectrum of concerns raised actually ranged from questioning that climate change is even a valid thing, right up to a complaint that fossil fuels will not have been entirely phased out by the end of 2020. I will let you guess who said what, and just in case, hint that I said neither. Then, on 3 June 2020, the Shadow Rapporteurs, myself included, as well as other MEPs from ENVI, tabled their amendments. Including the Rapporteur’s initial 53, a total of 1094 amendments to the Climate Law were submitted. For a proposal with 11 articles, the figure is huge.

I represent both Poland and the ECR Group in this dossier. Whilst researching and formulating positions on these big questions, I also specifically allocated substantive amounts of time to consult citizens directly in my region, the Lower Silesian Voivodeship, as well as other regions of Poland more directly targeted in the whole Transition. I’ve noticed several policy-makers are disastrously detached from the realities on the ground, most of all the regions the most directly affected by the Transition in the whole EU, and so I have been continuously in touch with citizens upon announcement of the proposal, as the negotiations developed, and remain in touch with them now after its finalised version.

The climate neutrality objective is hugely important, as are any and all undertakings needed to prevent further climate change and the protection of the environment, as I have made clear in every discussion, as well as in this written piece. This climate neutrality objective can only be achieved in a way that is smart because the climate neutrality objective is exceedingly complex and difficult, affecting most directly the citizens of those regions I consulted with, and I will not allow the scale and implications of this undertaking to be underestimated.

As such, the 2050 target must absolutely be an EU wide target as this would take into consideration the different starting points and capabilities of Member States to act on a more demanding target. It will also ensure that Member States keep an eye on the progress of other Member States and ensure there are no freeloaders. Considering that Sweden and Poland seem to be on both extreme ends on this, the dynamic in the Shadows meetings' debates is interesting.

The 2030 target is a tricky puzzle. The EU had surpassed the goal for 2020, with 22%. As the 40% target itself was demanding an equal reduction in the time frame of 2020 to 2030 that had been achieved from 1990 to 2020, an increase from a 40% reductions target to a net reduction target of 50% is huge, let alone speaking of what 55% would seem to be. Thus, the increased target of 55% would suggest that the EU will need to cut more emissions from 2020 to 2030 than it did from 1990 to 2020, not by a bit, but by nearly double. The steepness of the overall reductions curve becomes harsher on a different scale.

Consider then that the European Environment Agency (EEA)'s analysis of trends and projections suggested that using existing measures, the EU is on track to achieve a 34% emissions reduction by 2030. It continued to suggest that if the EU would use fully all existing and hitherto planned measures, even a 36% reduction was challenging for 2030, which is uncomfortably short of the 40% reductions target. Consider, on top of this, that to get to where we are, huge efforts have been made in all Member States. The EEA assessment of 34% to 36% is based on the National Energy and Climate Plans (NECPs), which are updated as a result of the Governance Regulation.

It would be detrimental to climate action if we commit to a target without sufficient means and planning, considering the variety of regions, and fall short. We must use all means at our disposal, and thus we ought to safeguard the principle of technological neutrality. The targets must be net targets, because climate neutrality in itself means that emissions do not exceed sinks. As such, we must do what is possible to increase sinks, both natural and artificial, as well as reductions greenhouse gas emissions — not only one. I have argued that we ought to not tie our own hands behind our backs.

Some other things are beyond certain. Any emissions reduction target needs to be properly calculated as most crucially, such transformations must consider socio-economic effects, which are fervently complex. A transformation is a huge hit onto the economy. Let us make no mistake. The transformation will disproportionately affect certain regions of Member States, namely the livelihoods of the families there. This is indisputable. Their wellbeing must be safeguarded.

As I mention in my op-ed for Euractiv, it is therefore imperative for a “solidarity clause” to be included into the Climate Law. It would seem obvious that Member States must be adequately supported, proportional to the progress demanded of them. Furthermore, climate objectives ought to be fulfilled with the abovementioned whilst ensuring the sovereignty of Member States is upheld. It is *because* we

take this seriously that we are avidly debating how this might look like in practise. It is better this way than blindly agreeing and then coming up short in implementation, which is, in my view, tantamount to negligence. In short, the stance to the Climate Law is “yes, but only if we are not absurd about it”.

Smoke and mirrors in decision making

The Rapporteur’s team then began devising their proposed compromise amendments, and on 16 June 2020, the first shadows negotiating round took place on these. The idea of such talks, both on the political and technical levels, is to formulate a series of compromise amendments that take into account the concerns of the amendments’ authors. Further, the representatives of Groups and delegations better familiarise themselves with the priorities and counter-arguments of others whilst exploring areas for compatibility and areas where there is simply an impasse.

Many draft compromise amendments were sent out in the late evening with to address them only first thing early the next morning, and some were given barely an hour before. Deadlines were announced with such limited time that one could barely skim read the content, let alone analyse and properly react. Schedules were changed frequently and at the last second, which seemed to be favourable for some Groups over others. In the texts being formed, it was blurred which amendments were actually covered when they were being included, which is key because then the said amendment is not included in the voting list. Indeed, some of the elements were deliberately put together in complex strings-attached bundles, rather than separately, even if some Groups liked some bits but not others, in order to force through some bits.

Meanwhile, with an eye on these developments in the Parliament ENVI Committee, the Council began formulating stances. The Conclusions from the Council of 17–21 July 2020, reiterate twice “*the EU climate neutrality objective*”, namely points A21 and 100. Moreover, at this time, the Commission was preparing an Impact Assessment with regards to the 2030 target. The Environment and Climate Ministers of 12 Member States explicitly demanded that the Impact Assessment include the effects on Member State level. The Parliament also indicated this was an absolute must, including in a letter I authored which garnered support from various Groups and delegations. After all, it will be the Union and the Member States who are responsible for implementing the target that is set. In the Climate Law text, it is Articles 5 and 6 that ensure that the progress will be assessed, and thus, there is a strong basis for which this information is necessary when making a decision on the targets.

Furthermore, the vote on amendments and compromise amendments in ENVI was foreseen for early September, but the Commission had eventually hinted that the Impact Assessment was not due until after that, in the second half of Septem-

ber. Naturally, several MEPs and I have demanded, for months, that either the vote be rescheduled until after the Impact Assessment is published (even if it is only one week after) or that the Impact Assessment be published before the vote (even if it is only one week before).

At every call, these requests regarding necessary information in the Impact Assessment as well as the schedule implications were refuted, including by Commission President von der Leyen. The other Shadow Rapporteurs insisted that the Impact Assessment has no consequence on their stance, which is supposed to include socio-economic effects i.e. the change of the very thing that will bring to life the transformation of increased climate objectives. It is difficult to see this in any other way than that despite their verbal repetition of insisting “that no one gets left behind”, in practise, as is in the text they put down, this was not even close to being a priority for the other Groups.

On 1 September 2020, the last Shadow Rapporteur meeting on compromise amendments took place. In my letters to fellow MEPs from 3 September 2020, I again implored them to consider these concerns, if only just to help ensure that the Climate Law does not become dysfunctional. Nonetheless, on 08 September 2020, the voting for the ITRE opinion was concluded, and on 10 September 2020, the compromise amendments were then voted on in ENVI.

Then, on 17 September 2020, the Impact Assessment was finally published, with 141 pages in the first part and 229 pages in the second. To be sure, there was a lot of technical work in it, lots of graphs, and explanations. Interestingly, it presents its analyses in 6 different scenarios, not including the baseline scenario of 40% target with existing planned measures as one of the scenarios. The other scenarios explored variations of measures for the 50% but noticeably focused on the different 55% scenarios, including an “all-out” scenario for 55%, making the most intensive use of all possible measures.

To our dismay, it did not have the only thing we asked for, which are the most crucial bits needed when making decisions on legally binding EU wide policy for the next 30 years. It refuted our calls to evaluate the effects on Member States. It did reveal, however, that the 55% target would cost **annual** investments of EUR 438 billion to 2030 in chapter 6.4.1.3, without describing where exactly this would come from or if budgetary plans actually have anywhere near enough. The Impact Assessment also showed that employment in the coal sector would be cut by 49.1% in chapter 6.5.1, and noted, on pages 203-204 of part 2, without elaboration, that there would be an uneven distribution of burden among regions and low-income households. Additionally, with regards to the ETS, the Commission estimated that in the baseline scenario, the ETS prices could rise to EUR 32, and in the max scenario up to EUR 65, which directly impact energy prices.

The compromise amendments at ENVI were formulated and voted on absent information needed in the Impact Assessment. Now the Impact Assessment is here and it is full of shortcomings, but some insight is here. Acutely aware of this

and the ENVI vote outcome, Groups then formulated amendments and alternative compromise amendments to be voted on in the Plenary session over 06-07 October 2020, with a final vote on 08 October 2020 that would determine the political weight and Parliament's position on the Climate Law.

Unfortunately, despite my pleas, the figures of what the emissions entail were not properly addressed within Parliamentary discussions. I mean, the Bündnis 90/ Die Grünen MEP himself even stated during the Plenary debate before the Climate Law vote that it is not about the numbers.

The position of the Parliament deformed into a monster. Practically no other Group took into account what was said in the Impact Assessment. As explained by the Rapporteur's office, the intent was to create as strong as possible position of the Parliament to have when entering the trilogues, to squeeze as much out of them as possible. This means expanding the scope of the legislation piece and adding several new elements to it, each of it as a bargaining chip, rather than concretely thought out ideas. To name a few, the position of the Parliament included:

- the climate neutrality target for the 2050 would be binding at Member State level, not EU wide level;

- the greenhouse gas emissions reduction target for 2030 to be a raw reduction target of 60% (which results from SD and Renew formulating a last second agreement, seeing that they would not be able to keep the 65% target that got voted on in ENVI);

- an extended degree to which other EU legislation ought to be adjusted to be compatible with the Climate Law, to be determined by the Commission;

- a reference to negative emissions after 2050;

- the control of finance flows to be directed towards things strictly deemed climate orientated, dictated by the Commission;

- the phasing out of fossil fuels subsidies, including a reference to the Taxonomy Regulation, whose delegated act is being formulated still;

- the inclusion of a 2040 target;

- the expansion of criteria upon which the trajectory should be formulated;

- sectoral roadmaps that would be done from a strictly top-down approach;

- the creation of a new EU body to monitor progress in climate policies and dictates what steps Member States must take to address shortcomings they assess;

- an increased frequency of assessments of Member State measures from 5 to 2 years, as well as revoking the right of a Member State to respond to a naming and shaming recommendation;

- the inclusion of a “greenhouse gas budget”, which determines the amount of greenhouse gas emissions that can be emitted to remain within the Paris Agreement that would be dictated by the new EU body and/or the Commission, which would pre-emptively decide the trajectory, as well as unilaterally decide what portion of global emissions the EU would decrease;

— as well as a provision for individual persons or NGOs to sue Member States if they deem their actions are insufficient under pretext of the Aarhus Convention.

It is bizarre that the stance I put forward of “yes, but only if it is not absurd” is apparently the extreme end of the spectrum, and it is the minority view in the Parliament. These concerns I raised regarding the Impact Assessment had been ignored, as have the socio-economic effects. Moreover, amendments put forward that would help Member States proportionally to what is being demanded of them were voted down.

The Chessboard takes shape

When looking at EU legislation in the field of climate and environment, it is also important to keep in mind the wider geopolitical context, and figure out how it plays a part. To be perfectly clear, the assertion that the European Commission is dominated foremost by Germany, with an increasingly competitive France, with some dominating roles also played by other Western European states, is by no means exaggerated. It is no secret that when consulting on important decisions, President von der Leyen calls Berlin and Paris first, before consulting the Commissioners.

Furthermore, President von der Leyen has displayed an unusually high personal involvement in staff selection. The percentages of mid and senior level staff in the Commission are overwhelmingly in favour of Western Europe, with Northern Europe and Central Eastern Europe being by far the least represented. Of course, this has an impact on decision-making processes in the Commission. Considering the Commission has the right of initiative, which Member States dominate its processes has an importance that is difficult to overstate as the policies will swing in favour of those Member States, and Germany most of all.

For the EU, and most especially for countries of Central Eastern Europe, the Nord Stream II pipeline, running under the Baltic from Russia to Germany, is nothing less than a Ribbentrop-Molotov pact in the field of climate and energy security. At the moment, the pipeline is some 95% complete, with some 28 km of construction left along the German coast, and despite delays, might be completed around September 2021.

Nord Stream II is a clear infringement on EU values of solidarity, undermines energy security and exposes it to political coercion. As long as Nord Stream II is supported, any EU stances against Russia's aggression, including economic sanctions or harsh words, will continue to see their effectiveness reduced to naught. Effectually, knowing Nord Stream II is politically supported by Germany would actually encourage Russia to behave more audaciously. The political support for Nord Stream II from Germany is reinforced by some bizarre statements, such as German President Frank-Walter Steinmeier during an interview in February 2021

suggesting it is in part of a broader picture of compensation for WW2 (which countries in the Central Eastern European region have much to say about).

Seeing this, it would seem that the position of Germany towards Russia is that, whilst some words are stern, the deeds would suggest that it is the most-Russian friendly Member State of the EU. The need to shut down Nord Stream II is beyond evident. Worse still, myself and Professor Zdzisław Krasnodębski have for quite some time been pushing for a Resolution to force a vote specifically on the Nord Stream II pipeline, which has been blocked at every turn so far. One may guess by which delegations from which Groups.

Germany knows well that Nord Stream II is a distasteful investment. I'm surprised there aren't more protests against it. Keeping this in the back of one's mind when addressing how the Green Deal and Climate Law is developing is a necessary caution. Furthermore, Regulation (EU) 2020/852 from 18.06.2020 dubbed "the Taxonomy Regulation" entails a delegated act that depicts criteria determining whether or not something is a sustainable investment and compatible with climate goals. At the time of writing, the delegated act is still being drafted, but for the time being, excludes both nuclear and gas energy, however, it is still being revised.

In any transformation, energy security must be affirmative first. Over the course of the year, the percentage of energy coming from renewables increases in some seasons, and decreases in others. At present, the problem of storage of energy from renewables is still too uncertain, and as such, the staple source is needed in the backdrop. If the targets that are in the Climate Law are not thought out well, there is a risk that it will force the premature closure of stable energy sources of Poland and Central Eastern Europe, whilst allowing the bigger emitters to go about care-free. At the same time, if the stable energy sources of Poland and Central Eastern Europe would be shut down, they would later have no choice but to be dependent on imports from Nord Stream II.

There is no way as a Polish MEP that I would allow EU policies, which appear to be de facto more about the pipeline than about climate. This is why the notion of solidarity is so vital, and specifically our understanding of it and adherence to it. Hence, in the discussions regarding solidarity, who is the would-be potential freeloader we are addressing? Germany's greenhouse gas emissions in 2018 were 861.787 Mt CO₂ equivalent, which means that from the EU-27's 3 630.403 Mt CO₂ equivalent, it emits 23.73%, making it by far the largest emitter. In second, and third, place, we have France and Italy, with 437.094 and 402.998 Mt CO₂ equivalent respectively, or 12.04% and 11.10%, which together does not match Germany's emissions. Poland is fourth, with 379.407 Mt CO₂ equivalent, some 10.45%. However, Poland is the most reliant on coal of any Member State, with some 75% of the energy mix being from coal. Poland's very energy security is at stake here.

Well, in the eyes of the Commission, the unelaborated uneven distribution of burden that was noted in the Impact Assessment, de facto falls, on amongst others,

six Voivodeships in Poland and similar regions in Central Eastern Europe. An example of where this is already playing out viciously is the Turów mine complex, on the border of Czech Republic, Germany, and Poland. Turów is under attack by slandering media articles and an ongoing court case, but it seems to be overlooked each time that Turów is only one mine complex, surrounded by much bigger and more numerous mine complexes in both Germany and Czech Republic. Of course, I am going to continue adamantly defending it from such unsubstantiated attacks and defend the livelihoods of the families dependent on it. It is worth noting that the Turów complex has already invested huge sums of money into reducing its environmental impact with considerable progress made.

The concern here regarding freeloaders is that the efforts will be disproportionately put onto certain Member States or certain regions in Member States, whilst others will do next to nothing, or pretend they do something, and the EU will achieve its goals anyway. In such a situation, the economic impact from achieving climate goals is distributed unevenly and unfairly, and the balance of strength of the economies too shifts unfairly. Without only part of this information, it is easy to incorrectly point the finger as to where emission reductions need to happen first, especially if it is only the Commission deciding.

Considering all of these things together, this is a part of the picture of how the chessboard seems to be manifesting. It would be naive to think all of these things are separate from one another.

An impossible Rubik's cube

On 23 October, 2020, the Council of the EU, under the German Presidency, met again to discuss the Climate Law, and made agreements for a partial stance, but a mandate to begin the trilogues. The first Trilogue took place on 30 November 2020, which despite being planned for at least two hours, lasted no more than an hour.

Between trilogues, the Parliament's team would negotiate politically and technically on where and how to move in pursuit of finding a final landing zone for the Climate Law.

The European Parliament Research Service (EPRS) conducted an ex-ante evaluation of the Commission's Impact Assessment on raising the 2030 target and published its findings on 2 December 2020. One could imagine I was hardly surprised when this assessment as it reflected the concerns I had been raising. It underlined that because the Impact Assessment had been done after the Commission's proposal, not before or alongside it, the document was immensely biased towards a predetermined outcome. It also criticised the lack of analysis on the proportion of impact on each Member State, considering proportionality is an obligation of Impact Assessments. However, one could imagine I was surprised that every time I raised the EPRS assessment to the Shadows and to the Rapporteur, it was still ignored.

Soon after, over 10-11 December 2020, the Council met to find agreement on the MFF, as well as a full mandate for the Climate Law. It was easily one of the most politically-charged Council sessions. It is no secret that many Member States were also dissatisfied with the Impact Assessment, and required additional close consultations in the meantime, namely on whether or not the target of at least 55% for 2030 is physically achievable or not. It was an all-nighter debate, where, with great reluctance there was an agreement for at least 55%, with only Bulgaria abstaining.

The second trilogue on 21 December 2020 had now a complete position and mandate of the Council. In trilogues in general, the Council's position has a different tone than that of the Parliament because it represents the Governments of all 27 Member States, which are the ones which will be physically implementing the objectives in the legislation that is being negotiated. As such, the Council's position was expectedly reasonable. The divergence of stances between all three institutions were so massive, it was not immediately clear where the negotiations could even begin picking apart the issues to come together.

Following on from the German Presidency, the Portuguese Presidency began with the third Trilogue on 1 February 2021. In trilogues, a 4-column document is used, which compares the Commission's position, the Parliament's, the Council's, with the fourth column being used for potential compromise text or additional comments. The 4-column document at this moment had "completely unacceptable" written for some 127 elements. I cannot be sure, but proportionally for the length of the Commission proposal, I think this might be a record.

The Council's position adamantly defended that the 2050 target ought to be an EU level target, and remembered well that the target of at least 55% for 2030 was already a huge compromise that barely made it. There was never any room to move on this. Yet, it was an elephant in the room that the whole package of legislative reforms needed for upping the 2030 target is approaching fast, and that the Climate Law, is needed to have been agreed before then.

Given that the Parliament had been thus far ridiculously stubborn, and had not come up with its own serious proposals to move forward, the Council sought to address the remainder of the Climate Law. For the fourth trilogue on 12 March 2021, and the fifth on 26 March 2021, the Council had devised a revised mandate. In it, some of the new additions in the Parliament's mandate were addressed (including an increased role of science guiding climate policy, voluntary sectoral roadmaps, an indicative ex-ante greenhouse gas budget), but in a manner that more closely resembled reality.

To my frustration, still, it was the Rapporteur and most other Shadows who insisted that it was the Parliament that had moved a great deal, and that it was Council that was unconstructive. It almost seemed as though the Parliament's side on this important dossier had no real strategy other than cramming as much nice-sounding things as possible into it, regardless of its priority or consequence on actual physical implementation of the climate objectives.

Finally, the sixth trilogue started on 20 April 2021 at 15:00 sharp, and ended around 05:30 the next morning. It had already long been clear that the anchor effect makes sense, but having something just to have it does not improve one's negotiating position, and only prolongs the impasse. From the plethora of these irrational additions in the Parliament's mandate, an example is amendment 99, from Renew. The amendment added a minimum price of EUR 100 per EUA in for flexibility of emissions credits between Member States, as in Art. 5 par. 5 of the ESR. Many such obscure additions from the Parliament were finally swept away.

Whether the Commission knew the delegated acts would not get passed is difficult to know for sure. If this was the case, the Commission may have used it as either a negotiating anchor, a testing ground, or a smokescreen for different elements. Nevertheless, the Commission did seize the opportunity presented by the Parliament's additional ideas to better its position.

For the 2030 target, the only way that seemed possible to overcome the impasse was to place some emphasis on the reductions themselves, whilst empowering the role of sinks. As such, this meant dragging out the figure of 225 Mt of natural carbon sinks via LULUCF as an integral part for the 2030 net greenhouse gas emissions reduction target of at least 55%.

What next?

To recall, the EU-27 greenhouse gas emissions in 1990 amounted to 4 857.916 Mt CO₂ equivalent, with 201.057 Mt in sinks, making the net greenhouse gas emissions in 1990 about 4 656.859 Mt of CO₂ equivalent.

We now have a goal of at least 55% net reduction target for 2030 compared to 1990 levels. Therefore, the maximum net greenhouse gas emissions the EU-27 can produce is 2 095.586 Mt of CO₂ equivalent by 2030. Moreover, there is a cap on how much of this can be of natural carbon sinks, and that cap is 225 Mt CO₂ equivalent. The maximum sum of greenhouse gas emissions would be 2 320.586 Mt of CO₂ equivalent in 2030. Any additional carbon sinks that are manifested, meaning if the sink figures surpasses 225 Mt CO₂ equivalent, it means the net emissions reduction de facto increases in percent, rather than permitting a smaller raw reduction of greenhouse gas emissions. Of course, the figure is without prejudice to the outcome of the upcoming LULUCF reform.

As the estimate of 24% for EU-27 in 2019 is verified, it means that the net emissions were 3 539.212 Mt of CO₂ equivalent. The leap from some 3 539.212 Mt of CO₂ equivalent of net greenhouse gas emissions more or less now to a maximum of 2 095.586 Mt of CO₂ equivalent of net greenhouse gas emissions by 2030 is still absurdly massive. The year-on-year decline will be steeper than any done before. Honestly, these numbers still scare me when one considers the wider geopolitical context.

The post-Trilogue and final version of the text of the Climate Law is now being refined by legal experts and lawyer-linguists. It will then go to ENVI to be voted on in the first half of May 2021, and then to the Plenary Session, most likely in the second half of June 2021. Meanwhile, the Council will also have to decide if they support it, though from judging the situation, I would think that the Council will attain approval. Once there is approval from both sides, the Climate Law will go into effect.

This dossier, which has been dubbed “the law of laws” by Executive Vice President Frans Timmermans quite frequently, enables the “July packet”. The packet comprises of the legislative pieces that will physically implement the new 2030 target. *Note:* it has been already delayed by a month. So far, these are some 14 legislative pieces, including the reforms of the EU ETS, the ESR, and LULUCF. These also include the third reform of the Renewable Energy Directive (RED), the Energy Efficiency Directive (EED), the Energy Tax Directive, ReFuelEU Aviation, FuelEU Maritime, alternative fuels infrastructure. CBAM is also part of this, as are, interestingly, proposals for own-resources from both ETS and CBAM. Each and every one of these will be crucial.

It is my sincere hope that the Impact Assessments that accompany these are infinitely better than the one for raising the 2030 target. Just to highlight how significant some inaccuracies in the Impact Assessment are, the Commission estimated that in the baseline scenario, the ETS prices could rise to EUR 32, and in the max scenario, up to EUR 65. At the time of writing, EU ETS prices have reached a wild EUR 50.05, with little signs of slowing. Not only is it all time high new record, as all time new record prices have been reached since September 2020. Just as the Commission drastically underestimated this, it is no overreaction to be cautious, that perhaps the estimation of investments needed to achieve the goal has also underestimated. After all, it is included in the Climate Law text that more is needed to be done to mobilise these investments. The way the studies and analyses and debates that are conducted for these 14 or more legislation pieces needs to be way more technical and thought out than its framework legislation had been. I’m sure they will be. Even the Climate Law itself will undergo revision as the whole package is completed, potentially by 2023.

Nevertheless, the Climate Law is most likely an accurate indicator for how the hagggle for future will be shaped, not least because that it is the framework legislation, but because of the way it was formulated, and the context of how they are used in the bigger geopolitical picture.

At the end of the day, sound climate policy is an imperative necessary for the survival of humanity, something the EU Member States should be proudly on the forefront of. The year 2021 will be pivotal for the future of the European economy and the future of the UE itself.

Klimat i środowisko na szachownicy geopolitycznej UE

4 maja 2021 roku

Wprowadzenie

Około godz. 5:30 w środę, 21 kwietnia 2021 roku, nastąpił finał trójstronnych negocjacji UE — między Parlamentem, Radą i Komisją — w sprawie „Europejskiego prawa klimatycznego”, który zakończył się wstępnym porozumieniem. Przez „wstępne” rozumiem, że ze strony Parlamentu może ono mieć poparcie tylko trzech największych grup politycznych — Europejskiej Partii Ludowej (EPL), Socjalistów i Demokratów (S&D) i „Renew Europe”. Nie jest jednak pewne, jak zdecydowaną większość uzyska w EPL i Renew. W chwili pisania tego tekstu ugrupowania Europejskich Konserwatystów i Reformatorów (EKR) oraz Zielonych rozpoczęły szczegółową analizę i debatę nad ostatecznym tekstem, aby podjąć odpowiednią decyzję. Przedstawiciele Tożsamości i Demokracji (ID) oraz Zjednoczonej Lewicy Europejskiej (GUE) wydają się pewni, że go odrzucą. Rada może, ale nie musi, przekonać wszystkie państwa członkowskie do poparcia porozumienia.

Prawo klimatyczne ma być głównym filarem Europejskiego Zielonego Ładu. U podstaw projektu ustawy klimatycznej leży zmiana dążenia UE do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku ze zobowiązania politycznego w obowiązek prawny. Dzięki temu obecny cel UE, jakim jest zmniejszenie do 2030 roku o 40% emisji w porównaniu z poziomami z 1990 roku, zostałyby zwiększony do redukcji o co najmniej 55% emisji netto. To tutaj UE przejmuje decydującą rolę w działaniach na rzecz klimatu na arenie światowej, w szczególności przestrzegając art. 2 porozumienia paryskiego i rozwiązując ten problem na tyle przed szczytem COP 26, aby móc powiedzieć, że piłka jest nadal w grze.

Nie jest przesadą sugerowanie, że sposób, w jaki podchodzimy do Prawa klimatycznego i wyścigu do osiągnięcia poziomu zero emisji netto do 2050 roku, niesie ze sobą pewne sygnały zmiany paradygmatu geopolitycznego. Dotyczy to zarówno tego, jak grupy polityczne i państwa członkowskie postrzegają UE, jak i tego, jak sama UE zbiorowo postrzega siebie na arenie światowej. Dlatego uważam, że formułowanie polityki zorientowanej na klimat, która nie jest prowadzona w poważny sposób, w rzeczywistości podważa wiarygodność działań w tej dziedzinie. Oznacza to zarówno zapewnienie, że polityka faktycznie robi coś realnego, ale także nieczynienie jej tak złą, aby nie została zrealizowana lub, co gorsza,

żeby miała szkodliwe skutki społeczno-gospodarcze, a jednocześnie okazała się nieskuteczna w rozwiązywaniu problemu klimatycznego.

Niekompletne informacje w przypadku rozwiązywania problemu, który jest tak technicznie i naukowo precyzyjny, a jednocześnie odnosi się do zagadnień, które mogą być również abstrakcyjne, utrudniają podejmowanie decyzji. Kluczowym tematem, omawianym dosłownie podczas każdego spotkania, jest to, co oznacza zapewnienie „solidarności” w tym precedensowym przedsięwzięciu. Z jednej strony solidarność świadczy o tym, że wszyscy dokładają wszelkich starań i nikt nie działa wyłącznie na własny rachunek. Z drugiej wskazuje na to, że brane są pod uwagę szczególne uwarunkowania każdego państwa, dotyczące zarówno punktu wyjścia, jak i zdolności do wdrażania polityki transformacyjnej.

Istnieje również ukryty powód, dla którego temat solidarności i jego interpretacje były tak wszechobecne. *De facto* podstawą prawodawstwa UE jest władza. To pogoń za interesami niektórych państw członkowskich, ich dynamika polityczna lub gospodarcza są prawdziwymi siłami napędowymi polityki. To się nie zmieniło. Oczywiście rywalizacja o władzę trwa nadal w przypadku nowych inicjatyw, takich jak Zielony Ład. Dlatego problemem dla wszystkich jest zapewnienie wystarczających faktycznych i pozytywnych skutków dla klimatu i środowiska, tak aby ludzkość mogła przetrwać. Osiągnięcie, którego nie można lekceważyć, ponieważ to problem globalny. Jednocześnie trudność sytuacji polega na tym, aby zapewnić ochronę własnych interesów, przy jednoczesnej wiedzy, że różne podmioty wykorzystują kryzys klimatyczny, czasami tylko jako zasłonę, do bezlitosnej poprawy swojej pozycji kosztem innych. Mówiąc trochę zbyt dosadnie, polityka klimatyczna stała się geopolityczną szachownicą.

Kontekst

Polityka klimatyczno-środowiskowa UE istniała na długo przed przyjęciem Zielonego Ładu (na przykład pierwszy program działań w zakresie środowiska rozpoczął się w 1973 roku, a obecnie przygotowujemy ósmy, który jest na etapie formułowania kompromisowych poprawek w ENVI — Komisji Parlamentu Europejskiego ds. Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności). W szczególności polityka klimatyczna UE skupia się wokół trzech głównych celów: redukcji netto emisji gazów cieplarnianych, udziału procentowego energii odnawialnej i efektywności energetycznej.

Pierwszy cel — redukcja netto emisji gazów cieplarnianych — pełni kluczową funkcję. Punkt odniesienia pomiaru emisji gazów cieplarnianych (mierzonej w tonach ekwiwalentu CO₂) dla nadrzędnego celu i większości celów to rok 1990. Redukcja emisji surowych gazów cieplarnianych z uwzględnieniem zastosowania pochłaniaczy CO₂, zarówno naturalnych, jak i technologicznych, daje razem redukcję emisji netto.

W przypadku UE-27 emisje gazów cieplarnianych w 1990 roku wyniosły 4 857 916 000 ton, czyli 4 857,916 megaton (Mt). Objętościowe pochłaniacze dwutlenku węgla w 1990 roku dla UE-27 szacuje się na 201 057 kiloton (Kt). W związku z tym emisje netto gazów cieplarnianych w 1990 roku wyniosły 4 656,859 Mt ekwiwalentu CO₂.

Istnieją trzy główne akty prawne, które faktycznie wdrażają cele redukcji emisji gazów cieplarnianych. Dominuje unijny system handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS). Dyrektywa 2003/87/WE z dnia 13 października 2003 roku wprowadziła EU ETS w 2005 roku, ale od tego czasu była zmieniana i wchodziła w różne fazy. Pierwsza faza trwała od 2005 do 2007 roku, druga od 2008 do 2012 roku, trzecia od 2013 do 2020 roku, a czwarta rozpoczęła się na początku 2021 roku i miała trwać do 2030 roku.

EU ETS jest rozwiązaniem częściowo zorientowanym na rynek, na którym uprawnienia do emisji (EUA) tony CO₂ są ograniczone do określonego pułapu, który można następnie zmieniać, kupując zezwolenia na te emisje. Obejmuje on między innymi energetykę, przemysł, lotnictwo. Ogólna idea brzmi: im droższe jest wyemitowanie tony CO₂, tym bardziej emitenci skłonni są stosować inne rozwiązania w celu zmniejszenia emisji tam, gdzie jest to najtańsze. W praktyce jest to jednak rynek spekulacyjny, który powoduje niewielkie zmiany decyzyjne, ale znaczne obciążenia skutkujące wzrostem cen energii. Ostatnia zmiana EU ETS została przeprowadzona na mocy dyrektywy (UE) 2018/410, a zakończono ją 14 marca 2018 roku.

Rozporządzenie (UE) 2018/842 w sprawie wspólnego wysiłku redukcyjnego (ESR) weszło w życie 30 maja 2018 roku i obejmuje sektory spoza EU ETS, takie jak budynki, odpady, transport, rolnictwo bez emisji CO₂. Zmniejszenie wartości docelowych ESR jest podzielone przez różne wartości procentowe dla różnych państw członkowskich, w zależności od okoliczności i ich możliwości. Rozporządzenie (UE) 2018/841, czyli rozporządzenie w sprawie zmiany użytkowania gruntów i leśnictwa (LULUCF), również weszło w życie 30 maja 2018 roku i dotyczy pomiaru naturalnych pochłaniaczy dwutlenku węgla, takich jak lasy, torf i tereny podmokłe.

UE wyznaczyła cel 40% redukcji gazów cieplarnianych do 2030 roku (bez uwzględniania pochłaniaczy CO₂, surowa redukcja) już w 2014 roku. Porozumienie paryskie w następnym roku wprowadziło modyfikacje, choć być może nie od razu. W UE-27 emisje gazów cieplarnianych zostały zmniejszone do 3 763 868 Mt ekwiwalentu CO₂ w 2018 roku. Oznaczało to emisję netto gazów cieplarnianych wynoszącą 3 630,403 Mt ekwiwalentu CO₂ w 2018 roku, co oznacza 22% redukcję w 2018 roku w porównaniu z poziomem z 1990 roku. Cel na 2020 rok, ustalony jeszcze wcześniej, to redukcja o 20%.

Wchodzi Prawo klimatyczne

W komunikacie Komisji z 11 grudnia 2019 roku przedstawiono Zielony Ład, który zawiera wiele ważnych aktów prawnych, między innymi mechanizm spr-

wiedliwej transformacji (*Just Transition Mechanism* — JTM), strategię „od pola do stołu”, mechanizm dostosowania granic węglowych (*Carbon Border Adjustment Mechanism* — CBAM), gospodarkę o obiegu zamkniętym (*Trans-European Networks for Energy* — TEN-E), a także „kręgosłup”, który to wszystko łączy: Prawo klimatyczne. W konkluzjach Rady z 12 grudnia 2019 roku potwierdzono, że UE przyjęła polityczny cel, jakim jest osiągnięcie neutralności klimatycznej UE do 2050 roku, nawet gdyby któreś z państw członkowskich nie było w stanie się z tego całkowicie wywiązać.

Podobnie jak w przypadku każdej zwykłej procedury prawotwórczej, w dniu 4 marca 2020 roku Komisja przedstawiła wniosek dotyczący Prawa klimatycznego jako rozporządzenie ramowe. Następnie dokument trafił do rozpatrzenia zarówno do Rady i Parlamentu, a tempo tego procesu było różne. W Parlamencie został on skierowany do Komisji Środowiska, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności (ENVI), do której dołączyły inne komisje mające akt zaopiniować, w tym Komisja Przemysłu, Badań Naukowych i Energii (ITRE).

Widząc to samo inaczej

Wniosek Komisji dotyczący Prawa klimatycznego to rozporządzenie ramowe, składające się z 23 punktów preambuły i 11 artykułów. Prawodawstwo ramowe powinno pozostać wystarczająco ogólne, aby była możliwość kierowania się okolicznościami, które będą się zmieniać w ciągu następnych 30 lat, ale także wystarczająco jasne, aby nie istniały różne interpretacje tekstu przez osoby, których on dotyczy, ponieważ dotyczy każdego obywatela UE. Początkowo wydawało się, że Prawo klimatyczne zawiera trzy podstawowe pytania.

Pytanie pierwsze: Czy obowiązek osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku powinien dotyczyć całej UE, w której niektóre państwa członkowskie osiągną ujemne emisje przed tą datą, a pozostałe po tej dacie, czy też każde państwo członkowskie powinno być zobowiązane do osiągnięcia neutralności klimatycznej do 2050 roku, niezależnie od punktu wyjścia?

Po drugie: Jaki powinien być cel na 2030 rok, biorąc pod uwagę, że poprzedni cel, wyznaczony w 2014, obejmował 40% surowych redukcji, a wniosek Komisji wzywa do co najmniej 50% redukcji netto, ale dąży do 55% obniżki netto?

Uwaga: Cele zarówno na rok 2030, jak i 2050 są uwzględnione w art. 2 Prawa klimatycznego, chociaż cel neutralności klimatycznej na 2050 rok, który stanie się celem prawnie wiążącym, określonym przez przepisy, jest tradycyjnie zastrzeżony dla art. 1 przepisów.

Po trzecie: jak powinna wyglądać pozostała część Prawa klimatycznego, która charakteryzowałaby sposób jej wdrożenia?

Natychmiast zauważalne po rozpoczęciu dyskusji było zastosowanie we wniosku Komisji „aktów delegowanych”, o których mowa w art. 9 Prawa klimatycznego w odniesieniu do trajektorii redukcji emisji gazów cieplarnianych w latach 2030–2050, opisanej w art. 3 tegoż rozporządzenia. Akt delegowany to przekazanie

Komisji uprawnień do określonej polityki. Mogą być one oddane Komisji w drobnych sprawach, w przypadku których ma sens zmniejszenie przeszkód administracyjnych wynikających z różnic pomiędzy państwami członkowskimi. Z pewnością nie deleguje się praw do podejmowania decyzji, które stanowią o bezpieczeństwie energetycznym państw członkowskich i pociągają za sobą całe procesy transformacyjne. Akt delegowany daje Komisji szeroką kontrolę nad polityką państw członkowskich na każdym etapie. Służba prawna Parlamentu Europejskiego potwierdziła, że omawiany wniosek dotyczący aktu delegowanego jest sprzeczny z art. 192 TFUE.

Trudno było zinterpretować to inaczej niż jako próbę przejścia władzy przez obecne kierownictwo organu wykonawczego UE, więc z dużą ulgą przyjęto, gdy wszystkie grupy w Parlamencie i państwa członkowskie w Radzie zasygnalizowały, że ich odpowiedzią w tej sprawie jest zdecydowane „nie”. Komisja jednak nie zawałała się, by próbować stopniowo przesuwać granice swoich wpływów, a niektórzy członkowie Parlamentu, świadomie lub nie, wydają się niestety aktywnie w tym pomagać, ilekroć dotyczy to czegokolwiek związanego ze środowiskiem i klimatem.

Konsensus jest ważny, ale wkrótce stało się jasne, że każda grupa polityczna postrzega wcześniejszy sukces zupełnie inaczej. Zieloni upatrywali w powstrzymaniu przekazywania kompetencji Komisji szansę na wzrost własnych wpływów, podczas gdy członkowie Grupy EKR postrzegali to jako okazję do powstrzymania zuchwałej inwazyjności mechanizmów naruszających suwerenność. To, jak również pozostałe kluczowe kwestie, które cały czas wisiały w powietrzu, szybko przyćmiły dobrą atmosferę współpracy, wynikającą z początkowego sukcesu.

Pierwsze poprawki sprawozdawczyni Grupy S&D zostały zgłoszone 29 kwietnia 2020 roku, a 28 maja 2020 roku odbyła się w ENVI pierwsza główna debata na temat jej treści. Spektrum poruszonych obaw było szerokie, z jednej strony obejmowało kwestionowanie ważności zmian klimatycznych, a z drugiej skargi, że paliwa kopalne nie zostaną całkowicie wycofane do końca 2020 roku. Pozwolę Państwu zgadnąć, kto co powiedział i na wszelki wypadek podpowiem, że nie wypowiedziałam żadnego z tych zdań. Następnie, 3 czerwca 2020 roku, kontrsprawozdawcy (ang. *Shadow Rapporteurs*), w tym ja, oraz inni posłowie do PE z komisji ENVI złożyli swoje poprawki. Uwzględniając wstępne 53 uwagi sprawozdawcy, zgłoszono łącznie 1094 poprawki do Prawa klimatycznego. W przypadku propozycji zawierającej 11 artykułów liczba ta jest ogromna.

Reprezentuję w tej sprawie zarówno Polskę, jak i Grupę EKR. Badając i formułując stanowiska w tych ważnych kwestiach, poświęciłam bardzo wiele czasu również na bezpośrednie konsultacje z obywatelami mojego regionu — województwa dolnośląskiego — a także innych regionów Polski, które są bezpośrednio związane z transformacją. Zauważyłam, że kilku decydentów w terenie jest niesamowicie oderwanych od realiów. Przede wszystkim w tych regionach UE, które są najbardziej dotknięte transformacją. Dlatego byłam w stałym kontakcie z obywatelami

po zgłoszeniu wniosku, w miarę rozwoju negocjacji i pozostanę z nimi w kontakcie po ustaleniu jego ostatecznej wersji.

Neutralność klimatyczna to niezwykle ważny cel, podobnie jak wszelkie przedsięwzięcia potrzebne do powstrzymania dalszych zmian klimatu i do ochrony środowiska, co starałam się wyjaśniać w każdej dyskusji, a także w niniejszym raporcie. Cel ten można osiągnąć tylko w mądry sposób, ponieważ jest on niezwykle złożony i dotyka najbardziej obywateli tych regionów, z którymi się konsultowałam. Dlatego nie pozwolę, aby skala i konsekwencje tego przedsięwzięcia były niedoceniane.

W związku z tym cel na 2050 rok musi bezwzględnie być celem ogólnounijnym, uwzględniającym różne punkty wyjścia i różną zdolność państw członkowskich do działania zgodnie z rygorystycznym punktem docelowym. Zapewni to również, że państwa członkowskie będą obserwować wzajemnie swoje postępy i zagwarantują, że nie będzie osób działających na własny rachunek. Biorąc pod uwagę, że Szwecja i Polska wydają się znajdować na obu krańcach w tej kwestii, dynamika debat na spotkaniach kontrsprawozdawców jest interesująca.

Cel na 2030 rok to trudne wyzwanie. UE przekroczyła cel na 2020 rok, osiągając 22% redukcji emisji. Osiągnięcie w 2030 roku celu 40% wymaga w latach 2020–2030 tego samego poziomu redukcji co w latach 1990–2020, a wzrost z 40 do 50% netto jest po prostu ogromny, nie mówiąc już o 55%. Zwiększony do 55% cel sugerowałaby, że UE będzie musiała zredukować emisję w latach 2020–2030 jeszcze bardziej niż w latach 1990–2020, bo prawie dwukrotnie. Nachylenie ogólnej krzywej redukcji staje się więc jeszcze ostrzejsze.

Analiza trendów i prognoz przeprowadzona przez Europejską Agencję Środowiska (EEA) pokazuje, że stosując obecne środki, UE jest na dobrej drodze do osiągnięcia 34% redukcji emisji do 2030 roku. W dalszym ciągu raportu agencja sugeruje także, że nawet jeśli UE wykorzysta w pełni wszystkie istniejące i planowane środki, to osiągnięcie w 2030 roku redukcji 36% będzie stanowiło wyzwanie, a to przecież znacznie poniżej celu 40%. Oprócz tego należy podkreślić, że aby dotrzeć do miejsca, w którym się znajdujemy obecnie, we wszystkich państwach członkowskich już poczyniono ogromne wysiłki. Ocena EEA możliwości osiągnięcia celu na poziomie 34–36% opiera się na aktualnych krajowych planach w zakresie energii i klimatu (KPEiK).

Byłoby szkodliwe dla działań w dziedzinie klimatu, gdybyśmy zobowiązali się do osiągnięcia jakiegoś celu nie mając wystarczających środków i bez planowania. Biorąc pod uwagę różnorodność regionów, działania te byłyby skazane na porażkę. By jej uniknąć, musimy użyć wszelkich dostępnych nam środków, dlatego też powinniśmy strzec zasady neutralności technologicznej. Cele muszą być celami netto, ponieważ neutralność klimatyczna sama w sobie oznacza, że poziom emisji nie przekracza zdolności pochłaniania. W związku z tym musimy zrobić wszystko, aby zwiększyć wydajność pochłaniaczy, zarówno naturalnych, jak i sztucznych,

a także zmniejszyć emisje wszystkich gazów cieplarnianych — a nie tylko jednego. Zawsze podkreślałam, że nie powinniśmy wiązać sobie rąk za plecami.

Niektóre rzeczy nie są pewne. Każdy cel redukcji emisji musi być właściwie obliczony, a co najważniejsze, takie przemiany muszą uwzględniać niezwykle złożone skutki społeczno-gospodarcze. Transformacja to ogromny cios dla gospodar-ki. Nie popełnijmy więc błędu. Transformacja wpłynie nieproporcjonalnie na niektóre regiony państw członkowskich, likwidując źródła utrzymania tamtejszych rodzin. To jest bezdyskusyjne. Należy chronić ich dobro.

Jak wspomniałam w moim komentarzu do Euractiv, konieczne jest zatem włączenie do Prawa klimatycznego „klauzuli solidarności”. Wydawałoby się oczywiste, że państwa członkowskie muszą otrzymać odpowiednie wsparcie, proporcjonalne do postępów, których się od nich oczekuje. Ponadto cele klimatyczne powinny zostać osiągnięte poprzez powyższe działania, przy jednoczesnym zapewnieniu poszanowania suwerenności państw członkowskich. Właśnie dlatego, że traktujemy to poważnie, z zapałem debatujemy, jak mogłoby to wyglądać w praktyce. Lepiej działać w taki sposób niż zgadzać się na teoretyczne uzgodnienia, które mogą odbiegać od rzeczywistości, a następnie opóźniać realizację, co moim zdaniem jest równoznaczne z zaniedbaniem. Krótko mówiąc, stanowisko wobec Prawa klimatycznego brzmi: „tak, ale tylko wtedy, gdy nie prowadzi to do absurdu”.

Dym i lustra w podejmowaniu decyzji

Następnie zespół sprawozdawcy przystąpił do opracowywania proponowanych poprawek — 16 czerwca 2020 roku odbyła się pierwsza runda negocjacyjna w tej sprawie. Ideą takich rozmów, zarówno na płaszczyźnie politycznej, jak i technicznej, jest sformułowanie poprawek kompromisowych, uwzględniających obawy i wątpliwości ich autorów. Co więcej, przedstawiciele Grup i delegacji lepiej zapoznają się z priorytetami i kontrargumentami innych, badając ich kompatybilność i obszary, w których po prostu istnieje impas.

Wiele projektów poprawek kompromisowych było wysłanych późnym wieczorem, czasem tylko po to, by móc zająć się nimi z samego rana, a niektóre zostały przedstawione zaledwie godzinę wcześniej. Terminy były tak krótkie, że ledwo można było przejrzeć treść tych projektów, nie mówiąc już o analizie i odpowiedniej reakcji. Harmonogramy ulegały często zmianom w ostatniej sekundzie, co wydawało się bardziej korzystne dla jednych grup europarlamentarzystów w stosunku do innych. W tworzonych tekstach nie można było określić, które poprawki zostały faktycznie już uwzględnione i włączone do tekstu, co jest kluczowe, ponieważ wówczas nie znajdują się one na liście do głosowania. Pewne propozycje zostały celowo złożone w jedną całość, a nie przedstawione oddzielnie, nawet jeśli jednym grupom podobały się niektóre kwestie, a innym nie.

W międzyczasie, mając na uwadze wydarzenia w Komisji ENVI Parlamentu, Rada rozpoczęła formułowanie stanowisk. W konkluzjach Rady z 17–21 lipca 2020 roku

dwukrotnie powtórzono frazę „cel neutralności klimatycznej UE”, a mianowicie w punktach A21 i 100. W tym samym czasie Komisja przygotowywała ocenę skutków w odniesieniu do celu na 2030 rok. Ministrowie środowiska i klimatu z 12 państw wyraźnie zażądali, aby ocena tych skutków obejmowała skutki na poziomie państw członkowskich. Parlament również uznał, że jest to absolutna konieczność, w tym właśnie liście, którego jestem autorem, a który uzyskał poparcie różnych grup i delegacji. W końcu to Unia i państwa członkowskie będą odpowiedzialne za realizację wyznaczonego celu. Artykuły 5 i 6 Prawa klimatycznego zapewniają prawo do oceny postępów w tym zakresie, zatem istnieją mocne powody, dla których te informacje są niezbędne przy podejmowaniu decyzji o ustanawianiu celów.

Głosowanie nad poprawkami i poprawkami kompromisowymi w komisji ENVI przewidziano pierwotnie na początek września, ale Komisja ostatecznie zasugerowała, że ocena skutków będzie przygotowana dopiero po tym terminie, w drugiej połowie września. Kilku posłów i ja domagaliśmy się od miesięcy przedłożenia głosowania do czasu opublikowania tej oceny (nawet jeśli nastąpiłoby to zaledwie tydzień po) lub opublikowania jej przed głosowaniem (nawet jeśli miałyby to nastąpić jedynie tydzień wcześniej).

Przy każdym zgłoszeniu prośby dotyczące dostarczenia informacji niezbędnych do oceny skutków zmian oraz implikacji wynikających z harmonogramu celów były odrzucane, w tym przez Przewodniczącą Komisji von der Leyen. Pozostali kontrsprawozdawcy podkreślali, że ocena skutków, uwzględniająca przemiany społeczno-gospodarcze, a więc to, co będzie wynikiem realizacji większości celów klimatycznych, nie ma wpływu na ich stanowisko. Trudno to postrzegać w inny sposób niż w taki, że pomimo wielokrotnego zapewniania, że „nikt nie zostanie w tyle”, w praktyce nie jest to priorytetem dla innych grup. Tak zresztą wynika z zapisanego przez nich tekstu.

Pierwszego września 2020 roku odbyło się ostatnie posiedzenie kontrsprawozdawców w sprawie poprawek kompromisowych. W moich listach do kolegów posłów z 3 września 2020 roku ponownie prosiłam, aby rozważyli zgłaszane wątpliwości, choćby po to, by mieć pewność, że Prawo klimatyczne nie będzie dysfunkcyjne. Mimo to 8 września 2020 roku zakończyło się głosowanie za opinią ITRE, a 10 września 2020 roku przegłosowano poprawki kompromisowe w komisji ENVI.

Następnie 17 września 2020 roku ostatecznie opublikowano ocenę skutków, liczącą 141 stron w pierwszej części i 229 stron w drugiej. Oczywiście włożono w nią dużo pracy technicznej, mnóstwo wykresów i wyjaśnień. Co ciekawe ocena ta zawiera analizy 6 różnych scenariuszy, nie uwzględnia jednak wśród nich, jako bazowego, scenariusza dla celu 40% wraz z planowanymi działaniami. Inne scenariusze analizowały warianty środków potrzebnych dla celu 50%, ale wyraźnie skupiały się na różnych scenariuszach 55%, w tym na scenariuszu „maksimum” dla 55%, przy najbardziej intensywnym wykorzystaniu wszystkich możliwych środków.

Ku naszej konsternacji, nie było w tej ocenie tego, o co prosiliśmy, a to najważniejsze elementy potrzebne przy podejmowaniu decyzji w sprawie prawnie wiążą-

cej unijnej polityki na następne 30 lat. Okazało się, że cel na poziomie 55% redukcji oznaczałyby roczne inwestycje w wysokości 438 miliardów euro do 2030 roku, co znalazło się w rozdziale 6.4.1.3, jednak bez opisywania, skąd dokładnie miałyby te pieniądze pochodzić ani czy plany budżetowe zbliżają się do takiej kwoty. W ocenie skutków zapisano również, że zatrudnienie w sektorze węglowym zostanie zmniejszone o 49,1% (rozdział 6.5.1) oraz odnotowano na stronach 203-204 części drugiej, jednak bez rozwinięcia, że nastąpi nierównomierne rozłożenie obciążeń między regiony i gospodarstwa domowe o niskich dochodach. Ponadto w odniesieniu do ETS Komisja oszacowała, że w scenariuszu wyjściowym ceny ETS mogą wzrosnąć do 32 EUR, a w scenariuszu maksymalnym do 65 EUR, co bezpośrednio wpływa na ceny energii.

Poprawki kompromisowe zostały w komisji ENVI sformułowane i poddane pod głosowanie bez informacji potrzebnych do oceny skutków transformacji. Obecnie ocena skutków już istnieje i choć jest pełna niedociągnięć, to mimo wszystko dostarcza informacji. Mając pełną świadomość tego i wyniku głosowania w ENVI, grupy sformułowały poprawki i alternatywne poprawki kompromisowe, nad którymi głosowanie zaplanowano na sesji plenarnej 6–7 października 2020 roku. Ostateczne głosowanie 8 października miało określić polityczne znaczenie i stanowisko Parlamentu w sprawie Prawa klimatycznego.

Niestety, pomimo moich próśb, dane liczbowe dotyczące emisji nie zostały odpowiednio uwzględnione w dyskusjach parlamentarnych. Poseł grupy Bündnis 90 / Die Grünen stwierdził wręcz podczas debaty plenarnej przed głosowaniem w sprawie Prawa klimatycznego, że nie chodzi o liczby.

Stanowisko Parlamentu zmieniło się w koszmar. Praktycznie żadna inna grupa nie wzięła pod uwagę tego, co zostało zawarte w ocenie skutków. Jak wyjaśniło biuro sprawozdawcy, zamiarem było zbudowanie jak najmocniejszej pozycji Parlamentu podczas rozmów trójstronnych, aby wycisnąć z nich jak najwięcej. Oznaczało to rozszerzenie zakresu aktu prawnego i dodanie do niego nowych elementów będących kartami przetargowymi, a nie przemyślanymi rozwiązaniami. Wymienię tylko kilka z nich:

- cel neutralności klimatycznej na 2050 rok będzie wiążący na szczeblu państw członkowskich, a nie na poziomie całej UE;
- ustalenie celu redukcji emisji gazów cieplarnianych do 2030 roku na poziomie 60% (co wynikało z zawartej przez SD i Renew w ostatniej chwili umowy, że nie byłoby w stanie utrzymać celu 65%, który został przegłosowany w ENVI);
- rozszerzony stopień dostosowania innych aktów prawnych UE do Prawa klimatycznego, określony przez Komisję;
- odniesienie do emisji ujemnych po 2050 roku;
- kontrola przepływów finansowych, które mają być ukierunkowane na inwestycje ściśle uznane za zorientowane na poprawę klimatu, wskazane przez Komisję;
- wygaszanie dopłat do paliw kopalnych, w tym odniesienie do rozporządzenia taksonomicznego, którego akt delegowany jest w trakcie opracowywania;
- włączenie celu na 2040 rok;

- rozszerzenie kryteriów, na podstawie których należy formułować trajektorię;
- mapy drogowe dla poszczególnych sektorów, które można by opracować ściśle w zgodzie z podejściem "góra-dół";
- utworzenie nowego organu UE monitorującego i oceniającego postępy w polityce klimatycznej oraz dyktującego, jakie kroki muszą podjąć państwa członkowskie, aby zaradzić niedociągnięciom;
- zwiększona częstotliwość oceniania działań podejmowanych przez państwa członkowskie z 5 do 2 lat, a także cofnięcie państwom członkowskim prawa do reakcji na zalecenia dotyczące nazewnictwa i krytykę;
- włączenie „budżetu emisji gazów cieplarnianych”, określającego wielkość emisji, jaka pozwala pozostać w ramach ustalonych przez Porozumienie paryskie, który byłby wyznaczany przez nowy organ UE i/lub Komisję, decydujące z odpowiednim wyprzedzeniem o trajektorii, a także jednostronne decydowanie o tym, o jaką część globalna emisja UE została by zmniejszona;
- przepis umożliwiający indywidualnym osobom lub organizacjom pozarządowym pozywanie na podstawie konwencji w Aarhus państw członkowskich, jeśli uznają, że działania tych państw są niewystarczające.

To dziwne, że zajęte przeze mnie stanowisko „tak, ale tylko wtedy, gdy nie prowadzi to do absurdu” okazało się najwyraźniej skrajnym krańcem spektrum i stanowi pogląd mniejszości w Parlamencie. Obawy, które zgłosiłam do oceny skutków zmian zostały zignorowane, podobnie jak skutki społeczno-gospodarcze. Odrzucono także poprawki, które pozwalałyby na udzielanie państwom członkowskim pomocy proporcjonalnie do tego, czego się od nich oczekuje.

Szachownica nabiera kształtu

Patrząc na prawodawstwo UE w dziedzinie klimatu i środowiska, trzeba również mieć na uwadze szerszy kontekst geopolityczny i wiedzieć, co z niego wynika. Aby wszystko było jasne: twierdzenie, że Komisja Europejska została zdominowana przede wszystkim przez Niemcy — i coraz bardziej konkurencyjną Francję — z dominującą rolą w niektórych sprawach także innych krajów Europy Zachodniej, nie jest bynajmniej przesadzone. To żadna tajemnica, że podczas konsultacji w sprawie ważnych decyzji przewodnicząca Komisji von der Leyen najpierw dzwoni do Berlina i Paryża, a dopiero potem konsultuje się z komisarzami.

Ponadto przewodnicząca von der Leyen osobiście i niezwykle mocno zaangażowała się w dobór personelu. Przeważający odsetek pracowników średniego i wyższego szczebla w Komisji reprezentuje Europę Zachodnią, a zdecydowanie najsłabiej reprezentowane są Europa Północna i Środkowo-Wschodnia. Oczywiście ma to wpływ na procesy decyzyjne w Komisji. Zważywszy, że dysponuje ona prawem inicjatywy, trudno przecenić znaczenie faktu, które państwa członkowskie dominują w strukturach Komisji, ponieważ jej polityka będzie faworyzować te właśnie państwa, a przede wszystkim Niemcy.

Dla UE, a zwłaszcza dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej, rurociąg Nord Stream II biegnący pod Bałtykiem z Rosji do Niemiec to nic innego jak pakt Ribbentrop-Mołotow w dziedzinie bezpieczeństwa klimatycznego i energetycznego. W tej chwili rurociąg jest ukończony już w około 95%, pozostało około 28 kilometrów budowy, by dotrzeć do wybrzeża Niemiec, więc pomimo opóźnień może on zostać ukończony do września 2021 roku.

Nord Stream II jest jawnym naruszeniem zasad unijnej solidarności, podważa bezpieczeństwo energetyczne UE i naraża Unię na przymus polityczny. Dopóki budowa Nord Stream II będzie znajdowała poparcie, wszelkie postawy UE wobec rosyjskiej agresji, w tym sankcje gospodarcze czy ostre słowa, pozostaną bezskuteczne. Wiedza, że Nord Stream II ma polityczne oparcie w Niemczech, zachęci Rosję do jeszcze bardziej zuchwałych zachowań. Wsparcie dla Nord Stream II wzmacniają dodatkowo tak dziwaczne wypowiedzi, jak na przykład prezydenta Niemiec Franka-Waltera Steinmeiera, który w wywiadzie z lutego 2021 roku sugerował, że Nord Stream II wpisuje się w szerszy zakres rekompensat za drugą wojnę światową (o których region Europy Środkowo-Wschodniej ma wiele do powiedzenia).

Wydaje się, że pomimo niektórych surowych słów płynących z Niemiec pod adresem Rosji, czyni sugerują, że Niemcy to najbardziej przyjazne Moskwie państwo członkowskie UE. Potrzeba zamknięcia Nord Stream II nie jest dla wszystkich oczywista. Co więcej, razem z profesorem Zdzisławem Krasnodębskim od dłuższego czasu naciskamy na rezolucję wymuszającą głosowanie w sprawie gazu Nord Stream II, która do tej pory była blokowana na każdym kroku. Można się domyślić, przez które delegacje i jakie grupy.

Niemcy dobrze wiedzą, że Nord Stream II to niewygodna inwestycja. Dziwią się nawet, że nie ma więcej protestów przeciwko budowie rurociągu. Pamiętanie o tym podczas rozważania rozwoju Zielonego Ładu i Prawa klimatycznego jest konieczną ostrożnością. Ponadto rozporządzenie (UE) 2020/852 z 18 czerwca 2020 roku, nazwane „rozporządzeniem taksonomii”, zawiera akt delegowany, który przedstawia kryteria określające, czy coś jest inwestycją zrównoważoną i zgodną z celami klimatycznymi. W chwili pisania aktu delegowanego trwają też prace nad ustawą delegowaną, która na razie wyklucza zarówno energetykę jądrową, jak i gazową, jednak ciągle podlega nowelizacjom.

W przypadku każdej transformacji na pierwszym miejscu musi być zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego. W ciągu roku procent energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w niektórych porach roku rośnie, a w innych spada. Obecnie magazynowanie energii ze źródeł odnawialnych jest nadal zbyt niepewne, w związku z czym istnieje potrzeba posiadania innego podstawowego źródła energii. Jeśli cele zawarte w Prawie klimatycznym nie zostaną dobrze przemyślane, istnieje ryzyko, że wymusi to przedwczesne zamknięcie stabilnych źródeł energii w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej, pozwalając przy tym większym emitentom na ich lekceważenie. Jednocześnie w przypadku zamknięcia stabilnych źródeł energii w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej nie byłoby innego wyjścia jak uzależnienie się od importu przez Nord Stream II.

Nie ma mowy, żebym jako polska eurodeputowana zezwoliła na politykę UE, która *de facto* wydaje się bardziej związana z rurociągiem niż z klimatem. Dlatego tak ważna jest solidarność, a zwłaszcza nasze rozumienie tego pojęcia i trzymanie się go. Do kogo jednak mogę zwrócić się w dyskusji na ten temat, kto mógłby być naszym potencjalnym sojusznikiem? Niemieckie emisje gazów cieplarnianych w 2018 roku wyniosły 861,787 Mt ekwiwalentu CO₂, co oznacza, że z 3 630,403 Mt ekwiwalentu CO₂ w UE-27 emitują one 23,73%, a to czyni je zdecydowanie największym emitentem. Na drugim i trzecim miejscu mamy Francję i Włochy z odpowiednio 437 094 i 402,998 Mt ekwiwalentu CO₂, czyli 12,04% i 11,10%, co nawet łącznie nie odpowiada emisjom w Niemczech. Polska jest czwarta z 379,407 Mt ekwiwalentu CO₂, czyli około 10,45%. Polska jest jednak najbardziej uzależniona od węgla ze wszystkich państw członkowskich, przy czym około 75% miksu energetycznego pochodzi z węgla. Na szali jest więc bezpieczeństwo energetyczne Polski.

W oczach Komisji nieopracowany i nierównomierny rozkład obciążeń, który został opisany w ocenie skutków zmian poziomu emisji, *de facto* dotyczy między innymi sześciu województw w Polsce i podobnych regionów w Europie Środkowo-Wschodniej. Przykładem miejsca, gdzie już wywołało to zaciekły konflikt, jest kompleks kopalni Turów na pograniczu Czech, Niemiec i Polski. Turów jest atakowany przez oszczercze artykuły w mediach, toczy się sprawa sądową, ale wszyscy jak gdyby zapominają, że to tylko jeden kompleks kopalniany, otoczony znacznie większymi i liczniejszymi zarówno w Niemczech, jak i w Czechach. Oczywiście zamierzam nadal stanowczo bronić Turowa przed bezpodstawnymi atakami i bronić środków do życia zależnych od niego rodzin. Warto zauważyć, że już zainwestował on ogromne pieniądze w zmniejszenie swojego wpływu na środowisko i dokonał znacznych postępów.

Jednak istnieje obawa, że wysiłki wolnych strzelców (*freeloaderów*) będą kierowane z niewspółmiernym impetem w stronę niektórych państw lub regionów w tych państwach, podczas gdy inni nie zrobią nic lub będą udawać, że coś robią, a UE i tak osiągnie swoje cele. W takiej sytuacji ekonomiczny skutek osiągania celów klimatycznych rozkłada się nierównomiernie i niesprawiedliwie, a równowaga sił gospodarek również niesprawiedliwie się zmienia. Bez choćby części informacji łatwo jest błędnie wskazać palcem miejsca, gdzie redukcja emisji musi nastąpić w pierwszej kolejności, zwłaszcza jeśli decyzję podejmuje wyłącznie Komisja.

Wszystkie wspomniane kwestie wpływają na kształt politycznej szachownicy. Byłoby naiwnością myśleć, że każda z nich to odrębne zagrożenie.

Nieosiągnięta kostka Rubika

W dniu 23 października 2020 roku, podczas prezydencji niemieckiej, Rada UE spotkała się ponownie, aby omówić Prawo klimatyczne. Uzgodniła częściowe stanowisko i mandat do rozpoczęcia rozmów trójstronnych. Pierwsza z tych rozmów odbyła się 30 listopada 2020 roku i mimo zaplanowanych co najmniej dwóch godzin trwała nie dłużej niż godzinę.

Między rozmowami trójstronnymi zespół Parlamentu negocjował kwestie polityczne i techniczne, dążąc do znalezienia ostatecznego punktu porozumienia w sprawie Prawa klimatycznego. Biuro Analiz Parlamentu Europejskiego (EPRS) przeprowadziło ewaluację *ex ante* skutków decyzji Komisji o podniesieniu celu na 2030 rok i opublikowało swoje ustalenia 2 grudnia 2020 roku. Jak łatwo sobie wyobrazić, nie byłam nimi zdziwiona, gdyż ocena odzwierciedlała moje obawy. Podkreślono, że ponieważ ocena skutków została przeprowadzona po przedstawieniu wniosku Komisji — a nie wcześniej, ani też wraz z nim — dokument musiał uwzględniać z góry określony wynik. Skrytykowano również brak analizy wpływu zmian na poszczególne państwa członkowskie wychodząc z założenia, że proporcjonalność jest obowiązkiem podczas przeprowadzania ocen skutków. Można sobie także wyobrazić moje zaskoczenie, że za każdym razem, gdy przedstawiałam ocenę EPRS kontrsprawozdawcom i sprawozdawczyni, była ona konsekwentnie ignorowana.

Niedługo potem, w dniach 10 i 11 grudnia 2020 roku, Rada zebrała się, aby dojść do porozumienia w sprawie wieloletnich ram finansowych, a także pełnego mandatu w zakresie Prawa klimatycznego. Bez wątpienia była to jedna z najbardziej brzemiennej politycznie sesji Rady. Nie jest tajemnicą, że wielu państw członkowskich również nie usatysfakcjonowała ocena skutków. Zażądały one w międzyczasie dodatkowych ścisłych konsultacji i ustalenia, czy cel wynoszący co najmniej 55% ograniczenia emisji w 2030 roku jest osiągalny, czy nie. Była to całonocna debata, podczas której z wielką niechęcią osiągnięto porozumienie na poziomie co najmniej 55%, przy wstrzymującym się głosie tylko Bułgarii.

Drugie posiedzenie trójstronne, które odbyło się 21 grudnia 2020 roku, obejmowało już pełne stanowisko i mandat Rady. Ogólnie rzecz biorąc, podczas rozmów trójstronnych stanowisko Rady ma inny wydźwięk niż stanowisko Parlamentu, ponieważ Rada reprezentuje rządy wszystkich 27 państw członkowskich, które będą faktycznie realizować cele negocjowanego prawodawstwa. W związku z tym stanowisko Rady okazało się oczekiwanie rozsądne. Rozbieżność stanowisk między wszystkimi trzema instytucjami była jednak tak ogromna, że nie od razu było jasne, w którym miejscu negocjacje mogłyby się rozpocząć, po oddzieleniu kwestii, co do których stanowiska były wspólne.

Prezydencja portugalska, która nastąpiła po niemieckiej, rozpoczęła się trzecim dialogiem trójstronnym w dniu 1 lutego 2021 roku. W rozmowach tych wykorzystuje się czterokolumnowy dokument; w trzech pierwszych kolumnach zestawiane są stanowiska Komisji, Parlamentu i Rady, a w czwartej znajduje się potencjalny tekst kompromisowy lub dodatkowe komentarze. W momencie rozpoczęcia dialogu czwarta kolumna zawierała adnotacje „całkowicie nie do przyjęcia” dla około 127 punktów. Nie jestem pewna, ale sądzę, że biorąc pod uwagę długość wniosku Komisji, może to być rekord.

Rada stanowczo broniła tezy, że cel na 2050 roku powinien pozostać na poziomie UE, dobrze pamiętając, że cel na poziomie co najmniej 55% w 2030 roku był wielkim, z trudem osiągniętym kompromisem. Nigdy nie było przestrzeni, żeby

zająć się tym problemem. Jednak podczas dyskusji można było usłyszeć, że pakiet reform legislacyjnych niezbędnych do podniesienia celu na 2030 roku zbliża się szybko i że Prawo klimatyczne musi zostać uzgodnione wcześniej.

Biorąc pod uwagę, że Parlament był do tej pory absurdalnie uparty i nie przedstawił własnych poważnych propozycji dalszych działań, Rada starała się zająć pozostałą część Prawa klimatycznego. Na czwarty dialog trójstronny w dniu 12 marca 2021 roku i piąty w dniu 26 marca 2021 roku Rada opracowała zmieniony mandat. Omówiono w nim niektóre nowe elementy mandatu Parlamentu (w tym zwiększoną rolę nauki w polityce klimatycznej, dobrowolne sektorowe mapy drogowe, orientacyjny budżet gazów cieplarnianych *ex ante*), ale w sposób bardziej zbliżony do rzeczywistości.

Ku mojej frustracji sprawozdawca i większość pozostałych kontrsprawozdawców upierali się jednak, że to Parlament bardzo ustąpił i że to Rada nie była konstruktywna. Brzmiało to tak, jakby Parlament zajmując się tak ważną sprawą nie miał żadnej innej strategii poza wepchnięciem w nią jak największej ilości ładnie brzmiących haseł, niezależnie od ich priorytetu lub konsekwencji dla faktycznego wdrożenia celów klimatycznych.

Ostatecznie, szóste posiedzenie trójstronne rozpoczęło się 20 kwietnia 2021 roku punktualnie o godzinie 15:00 i zakończyło około 5:30 następnego rana. Od dawna było jasne, że efekt kotwicy ma sens, ale posiadanie czegoś tylko po to, by to mieć, nie poprawia pozycji negocjacyjnej, a jedynie przedłuża impas. Przykładem takiej kotwicy, wśród wielu takich irracjonalnych dodatków w mandacie Parlamentu, jest poprawka 99 zgłoszona przez Renew. Dodano w niej cenę minimalną w wysokości 100 EUR za EUA w celu uelastyczenia uprawnień do emisji między państwami członkowskimi, zgodnie z art. 5 ust. 5 ESR. Wiele takich niejasnych dodatków z mandatu Parlamentu zostało ostatecznie usuniętych.

Istnieją wątpliwości, czy Komisja wiedziała, że akty delegowane nie zostaną przyjęte. Gdyby tak było, mogła użyć ich jako kotwicy negocjacyjnej, poligonu doświadczalnego lub zasłony dymnej dla różnych elementów. Niemniej jednak Komisja rzeczywiście skorzystała z okazji, jaką stwarzały dodatkowe pomysły Parlamentu, aby wzmocnić swoje stanowisko.

W przypadku celu na 2030 rok jedynym sposobem na przezwycięzenie impasu wydawało się położenie nacisku na same redukcje przy jednoczesnym wzmocnieniu roli pochłaniaczy. Oznaczało to podniesienie liczby 225 Mt naturalnych pochłaniaczy dwutlenku węgla za pośrednictwem LULUCF, jako integralnej części celu redukcji emisji gazów cieplarnianych netto, o co najmniej 55% do 2030 roku.

Co dalej?

Przypomnijmy, emisje gazów cieplarnianych w UE-27 w 1990 roku wyniosły 4 857,916 Mt ekwiwalentu CO₂, z 201 057 Mt w pochłaniaczach, co dało emisje netto gazów cieplarnianych w 1990 roku około 4 656,859 Mt ekwiwalentu CO₂.

Naszym celem jest teraz co najmniej 55% redukcja netto do 2030 roku w porównaniu z poziomami z 1990 roku. W związku z tym maksymalne emisje netto gazów cieplarnianych, jakie mogą wytworzyć UE-27, wynoszą 2 095,586 Mt ekwiwalentu CO₂ do 2030 roku. Ponadto istnieje limit określający, ile z tego może pochodzić z naturalnych pochłaniaczy dwutlenku węgla, a pułap ten wynosi 225 Mt ekwiwalentu CO₂. Maksymalna suma emisji gazów cieplarnianych wyniosłaby 2 320,586 Mt ekwiwalentu CO₂ w 2030 roku. Wszelkie dodatkowe ujawnione pochłaniacze dwutlenku węgla wskazują, że jeśli wartości pochłaniacza przekraczają 225 Mt ekwiwalentu CO₂, oznacza to, że redukcja emisji netto faktycznie rośnie w procentach, a nie pozwalają na mniejszą, czystą redukcję emisji gazów cieplarnianych. Oczywiście liczba ta nie przesądza o wyniku zbliżającej się reformy LULUCF.

Po zweryfikowaniu szacunku 24% dla UE-27 w 2019 roku oznacza to, że emisje netto wyniosły 3539,212 Mt ekwiwalentu CO₂. Skok z około 3 539,212 Mt ekwiwalentu CO₂ emisji netto gazów cieplarnianych obecnie do maksymalnie 2 095,586 Mt ekwiwalentu CO₂ emisji netto gazów cieplarnianych w 2030 roku jest nadal absurdalnie ogromny. Obniżki z roku na rok będą bardziej gwałtowne niż jakiegokolwiek wcześniej. Szczerze mówiąc, te liczby wciąż mnie przerażają, jeśli weźmie się pod uwagę ich szerszy kontekst geopolityczny.

Wersja po dialogu trójstronnym i ostateczna wersja tekstu Prawa klimatycznego jest obecnie udoskonalana przez prawników i prawniczych lingwistów. Później trafi do komisji ENVI, gdzie zostanie poddana pod głosowanie w pierwszej połowie maja 2021 roku, a następnie na sesję plenarną, najprawdopodobniej w drugiej połowie czerwca 2021 roku. W tym czasie Rada będzie musiała także zdecydować, czy ją poprze, choć sądząc po ocenie sytuacji, tekst uzyska aprobatę. Prawo klimatyczne wejdzie w życie po uzyskaniu zgody obu stron.

Ten dokument, przez wiceprezesa wykonawczego Komisji Europejskiej Franca Timmermansa nazywany dość często „prawem wszystkich praw”, jest możliwy dzięki „pakietowi lipcowemu”. Pakiet kompromisowych decyzji dotyczących aktów prawnych, które fizycznie zrealizują nowy cel na 2030 roku, został i tak opóźniony o, uwaga!, miesiąc. Jak dotąd jest to około czternastu aktów prawnych, w tym reformy EU ETS, ESR i LULUCF. Na tej liście jest również trzecia reforma dyrektywy w sprawie odnawialnych źródeł energii (RED), a także dyrektywy w sprawie efektywności energetycznej (EED), podatku energetycznego, ReFuelEU Aviation, FuelEU Maritime, infrastruktury paliw alternatywnych. Jej częścią jest również CBAM, podobnie jak, co ciekawe, propozycje dotyczące zasobów własnych zarówno z ETS, jak i CBAM. Każda z nich będzie miała kluczowe znaczenie.

Mam szczerą nadzieję, że towarzyszące im oceny skutków są lepsze niż ocena skutków dotycząca podniesienia celu na 2030 roku. Aby podkreślić, jak istotne są pewne niedokładności w ocenie skutków, Komisja oszacowała, że w scenariuszu podstawowym ceny ETS mogą wzrosnąć do 32 EUR, a w scenariuszu maksymalnym do 65 EUR. W chwili pisania tego tekstu ceny EU ETS osiągnęły poziom 50,05 EUR, z niewielkimi oznakami spowolnienia. Co więcej, to nowy rekord wszech

czasów, ponieważ od września 2020 roku wciąż bite były kolejne rekordy cenowe. Ponieważ Komisja skrajnie tego nie doceniła, nie będzie przesadną reakcją zachowanie ostrożności i uznanie, że być może inwestycji potrzebnych do osiągnięcia celu również nie uwzględniła. Przecież w tekście Prawa klimatycznego wyraźnie napisano, że trzeba zrobić więcej, aby oszacować te inwestycje. Sposób, w jaki te badania, analizy i debaty są prowadzone w odniesieniu do owych czternastu lub więcej aktów prawnych, musi być o wiele bardziej techniczny i przemyślany niż prawodawstwo ramowe. Jestem pewna, że tak właśnie będzie. Również samo Prawo klimatyczne zostanie poddane rewizji, gdy cały pakiet zostanie już ukończony, możliwe, że do 2023 roku.

Niemniej jednak Prawo klimatyczne jest najprawdopodobniej dokładnym wyznacznikiem tego, jak targować się w przyszłości. Nie tylko dlatego, że jest to prawodawstwo ramowe, ale też ze względu na sposób, w jaki zostało sformułowane i kontekst jego wykorzystania w szerszym obrazie geopolitycznym.

Ostatecznie rozsądna polityka klimatyczna jest niezbędna do przetrwania ludzkości, dlatego państwa członkowskie UE powinny dumnie stać na czele walki o poprawę klimatu. Rok 2021 będzie kluczowy dla przyszłości gospodarki europejskiej i przyszłości samej Unii.

Recenzje

Recenzja monografii naukowej Zdzisława W. Puśleckiego, *Need to Establish a New Format for Trade-Political Relations between European Union and China*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2021, ss. 186

Na rynku wydawniczym ukazała się monografia Zdzisława W. Puśleckiego pod tytułem *Need to Establish a New Format for Trade-Political Relations between European Union and China* — kolejna pozycja w obszernym dorobku naukowym tego ekonomisty, którego badania naukowe zajął się z problematyką politologiczną.

Do światowej literatury ekonomiczno-politologicznej wszedł on przede wszystkim poprzez tak zwany „paradoks Puśleckiego”, określający korzyści i koszty integracji państw słabiej rozwiniętych z krajami wyżej rozwiniętymi, uwzględniający w szczególności grupę państw Europy Środkowej i Wschodniej. Znane są też jego prace z pogranicza międzynarodowych stosunków: gospodarczych i politycznych; teorii handlu międzynarodowego; teorii liberalizmu oraz interwencjonizmu i protekcjonizmu. W pozycji z zakresu globalizacji zajmuje się wielkimi podmiotami procesów globalizacyjnych, ekonomicznymi i politycznymi mocarstwami światowymi: USA, Chinami, Indiami, grupą państw wspomagających się wzajemnie w rozwoju ekonomicznym BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, RPA), a także Unią Europejską i jej współpracą ze Stanami Zjednoczonymi w ramach wspólnoty transatlantyckiej. W swych badaniach kładzie nacisk na zachodzące w tych podmiotach i między nimi procesy polityczne związane z rozwojem ekonomicznym (w oparciu o wyznaczniki makro — i mikroekonomiczne) z naciskiem na konkurencyjność międzynarodową określającą zdolność tych podmiotów do wytwarzania i eksportu dóbr, a tym samym decydującą o ich efektywności.

Podejście to leży u podstaw analiz przedstawionych w recenzowanej monografii, która wychodzi naprzeciw wymogom rewolucji geopolitycznej, wskazując na potrzeby stworzenia przez Unię Europejską „nowego formatu” dla jej polityczno-handlowych stosunków Chinami.

Niewątpliwą zaletą pracy jest realizowany z żelazną konsekwencją sposób ujęcia analizowanej materii w logiczną i klarowną strukturę wedle klasycznej zasady IMRAD. Zasadnicza część pracy poprzedzona jest Wstępem zawierającym tezy,

hipotezy i wskazówki metodologiczne i metodyczne. Każdy z siedmiu rozdziałów pracy składa się z Wprowadzenia, także teoretycznego, rozwinięcia tematu z prezentacją najważniejszych jego elementów charakterystycznych, analizą i poddaniem naukowemu dyskursowi tezami oraz weryfikacją hipotez, a także wyników i — ustaleń oraz konkluzjami.

Zaletą pracy jest również sposób narracji, który umożliwia czytelnikowi poznanie interpretacji przedstawionych teorii, faktów, pojęć, argumentacji, związków przyczynowo-skutkowych oraz prezentacji i analiz faktów w oparciu o aktualne teorie handlu międzynarodowego. Narracja wymagała metody deskryptywnej, analizy natomiast autor dokonał, posługując się — w zależności od badanego problemu — metodą instytucjonalną, analizą komparatystyczną, analizą dokumentów i metodami statystycznymi; zwłaszcza w ostatnim rozdziale zostały zastosowane metody prognozowania dedukcyjnego i indukcyjnego.

W zrozumieniu treści i komunikacji z czytelnikiem znakomicie pomagają liczne tabele, wykresy, schematy i unikatowe mapy badanych obszarów, zarówno historyczne, jak i współczesne.

Bibliografie do wszystkich siedmiu rozdziałów Autor umieścił w zbiorczej, liczącej 35 stron bibliografii. Znalazły się tam liczące się w świecie naukowym prace teoretyczne, ogólne i specjalistyczne monografie i opracowania, artykuły drukowane i publikowane *on-line* w naukowych, politologicznych i ekonomicznych czasopiśmie, przede wszystkim amerykańskich i chińskich oraz brytyjskich i niemieckich; artykuły zamieszczone w wiarygodnych pismach publicystycznych i na polskich portalach publicystycznych. Praca oparta jest na materiale źródłowym: dokumentach strategicznych i programowych OECD, dorocznych raportach Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Światowej Organizacji Handlu i NZ (na przykład Konferencji NZ w sprawie Handlu i Rozwoju, UNCTAD), raportach i specjalistycznych opracowaniach agend rządowych chińskich i amerykańskich, między innymi wydawanych przez CIA roczników zawierające podstawowe informacje o wszystkich krajach świata; opracowaniach Banku Światowego i EBC UE; strategiach UE i decyzjach Rady UE, dokumentach Komisji Europejskiej UE oraz Komitetu Regionów i Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, wypowiedziach przewodniczącego KE, opracowaniach źródłowych amerykańskich (na przykład Instytutu Gallupa) oraz chińskich think-tanków i instytutów badawczych. Szczególną wagę Autor przykład do danych statystycznych, czerpiąc obficie z amerykańskich opracowań statystycznych, wydawanych w języku angielskim chińskich leksykonów (między innymi „China Mike”), słowników i roczników (na przykład Euromonitor International) zawierających dane statystyczne na temat chińskiej gospodarki, inwestycji i biznesu; Eurostatu UE, IMF International Financial Statistics, Global Trade Information Services GTA, Global Trade Atlas, narodowych roczników statystycznych i tak dalej.

Z materii tej, poddanej krytycznym ale konstruktywnym analizom, Autor tworzy nowatorski, metodycznie zaplanowany w oparciu o przyjęte podejście teoretyczno-metodologiczne, logiczny i koherentny przekaz dotyczący chińskiego projektu

„Jeden Pas, Jedna Droga”, stanowiącego rozszerzoną, dostosowaną do warunków globalizacji wersję Jedwabnego Szlaku. Ten pas handlowy od III wieku p.n.e. ciągnął się od Chin do basenu Morza Śródziemnego, od Xi’an, poprzez miasta Azji Centralnej, Bagdad, Damaszek i Konstantynopol do Rzymu. Jedwab z Chin pełnił rolę swego rodzaju pieniądza, a przedmiotem handlu były towary luksusowe, kamienie szlachetne, ale też wino, złoto, potem żelazo, a wreszcie papier. Stracił on na znaczeniu w XVI wieku, po odkryciu drogi wodnej do Chin.

W 2012 roku XVII Zjazd KPCh wybrał na sekretarza generalnego partii Xi Jinpinga, który od objęcia w 2013 roku stanowiska przewodniczącego ChRL zaczął kumulować najważniejsze funkcje w państwie. Już na początku tego procesu przedstawił strategię rozwoju gospodarczego wychodzącego naprzeciw wymogom globalizacji, w tym handlu międzynarodowego, odpowiadającą aspiracjom Chin: roli supermocarstwa. Wzrost gospodarczy i ekspansja gospodarcza, zwłaszcza przy pomocy handlu zagranicznego, miały stworzyć podstawy supermocarstwa politycznego. Strategia ta została poprzedzona wypróbowaną na przełomie XX i XXI wieku szczególną odśłoną polityki zagranicznej ChRL, sprowadzającą się *de facto* do podboju gospodarczego krajów afrykańskich (zwłaszcza na zachodnim wybrzeżu kontynentu) bogatych w ropę naftową i rzadkie metale; jej środkiem była agresywna polityka kredytowo-inwestycyjna. Chiny stały się kluczowym pożyczkodawcą dla krajów afrykańskich, a przez to uzyskały status mocarstwa neokolonialnego dyktującego warunki gospodarcze i polityczne.

Realizując swoją strategię, prezydent Xi Jinping przedstawił w trakcie wizyty w Kazachstanie we wrześniu 2013 roku zarys projektu reaktywacji Jedwabnego Szlaku, w postaci propozycji utworzenia Ekonomicznego Pasa Jedwabnego Szlaku (*Silk Road Economic Belt*). Miesiąc później, podczas podróży do Indonezji zaprezentował równoległą inicjatywę Morskiego Jedwabnego Szlaku XXI wieku (*21st Century Maritime Silk Road*). Obie te propozycje zostały połączone w koncepcję „Inicjatywy Pasa i Szlaku („Belt and Road Initiative”, BRI) albo „Jeden Pas, Jedna Droga” (One Belt, One Road, OBOR). „Pasem” są transportowe połączenia lądowe (transport kolejowy i samochodowy) ciągnące się od Lanzhou przez Urumczy, do Alma-Aty, Biszkeku, Samarkandy, Duszanbe, Teheranu, a następnie Istanbuhu, Moskwy, przez Polskę (Łódź z odnogą do Gdańska) aż do Duisburga i Rotterdamu; przewiduje się liczne dodatkowe odnogi-korytarze. Każde z głównych miast znajdujących się na nowym Jedwabnym Szlaku stanowi centrum przeładunkowe. „Drogą” są połączenia morskie prowadzące od Kantonu przez Hanoi do Dżakarty, stamtąd do Singapuru i Kuala Lumpur, dalej do Kalkuty, Gwadar, Mombasy, Aten i Wenecji, choć w perspektywie przewiduje się odnogę z Azji Południowo-Wschodniej do Australii i Nowej Zelandii.

Szczególną wagę Chiny przywiązują do rozwoju transportu kolejowego i kolejowej infrastruktury; transport samochodowy ma w zasadzie być tylko uzupełnieniem. Równie dużą rolę odgrywa transport morski i związany z nim rozwój portów kluczowych dla Drogi.

Co prawda koncepcja „Jeden Pas, Jedna Droga” formalnie została wdrożona w życie w styczniu 2016 roku, ale już w listopadzie 2014 roku Chiny wraz z 20 innymi państwami azjatyckimi utworzyły Azjatycki Bank Inwestycji w Infrastrukturę (AIIB) z siedzibą w Pekinie, w którym największym udziałowcem są Chiny (26,06%), przy znacznie mniejszym udziale państw UE (19,04% wszystkich ich państw). Na potrzeby inicjatywy przekazanych zostało do 2020 roku — jak podkreśla Puślecki — ponad 900 miliardów dolarów amerykańskich, a według oceny AIIB do 2030 roku trzeba będzie na nią wydać 22,6 trylionów dolarów. W 2016 roku bank zobowiązał się pożyczyć 1,73 miliarda dolarów na dziewięć projektów rozwojowych w „korytarzach” prowadzących do „Pasa i Drogi”, z czego sześć we współpracy z pożyczkami z Banku Światowego i Azjatyckiego Banku Rozwoju. AIIB udziela kredytów również na dalsze łączenie Chin z resztą świata poprzez międzynarodowe transakcje kredytowe i finansowanie infrastruktury. W 2015 roku rząd ChRL utworzył Fundusz Jedwabnego Szlaku z kapitałem około 40 miliardów dolarów, a zaraz potem prywatny Fundusz Rozwoju Energetyki, z zamiarem przyciągnięcia dla realizacji koncepcji Drogi inwestycji rzędu 20 mld dolarów. Inicjatywy te oficjalnie miały na celu pobudzenia wymiany handlowej i rozwoju infrastruktury ChRL i państw, przez które te połączenia mają przebiegać.

Generalnie inicjatywa „Pasa i Drogi” z włączanymi do niego „korytarzami” oferuje 56 państwom rozwijającym się — z prawie 70% światową populacją, posiadającym około 75% globalnych zasobów surowcowych — pomoc w rozwoju gospodarczym: wspólne działania mające zaspokoić ich potrzeby infrastrukturalne i poprawę połączeń globalnych z Unią Europejską, w tym włączenie się do sieci środkami tradycyjnymi i za pomocą łączności cyfrowej. Deklarując zwiększenie efektywności i produktywności swobodnego przepływu towarów na całym obszarze oraz zintegrowanie go z międzynarodowymi rynkami, Chiny zaprosiły do współpracy potęgi gospodarcze UE: Wielką Brytanię, Francję, Niemcy, a także kraje BRICS. Pozytywnie na tę ofertę odpowiedziało ponad 100 państw i międzynarodowych organizacji, a 40 podpisało porozumienia o współpracy i wykazało zainteresowanie udziałami w Azjatyckim Banku Inwestycji w Infrastrukturę, współpracującym z Bankiem Światowym i Azjatyckim Bankiem Rozwoju.

Inicjatywa „Pasa i Szlaku”, związana z globalną strategią handlu zagranicznego, pojawiła się, gdy gospodarka chińska zaczęła tracić impet związany z transformacją systemu gospodarczego. Słusznie podkreśla Puślecki: gdy dały o sobie znać ogromna nadwyżka mocy produkcyjnych w sektorze produkcyjnym, wielkie i w dużej mierze nieefektywne przedsiębiorstwa państwowe ze spadkiem zwrotu z kapitału, a także bańka na rynku nieruchomości i rosnąca presja na środowisko naturalne, władze Chin uznały, że nowym ekonomicznym motorem będzie właśnie ta koncepcja „odpowiadająca apetytowi chińskich przedsiębiorstw państwowych z nadwyżką mocy produkcyjnych”. Inicjatywa ta ma również pomóc zaspokoić zapotrzebowanie Chin na energię przy pomocy ropociągu w Azji Centralnej i nowych, pogłębionych portów w Azji Południowej, a ogromne projekty

infrastrukturalne mają przyspieszyć internacjonalizację waluty chińskiej (Renminbi, RMB, juan) — jej pojawienie się jako alternatywnej waluty rezerwowej jest określane jako strategiczny cel gospodarczy.

Początkowo reakcja państw europejskich na propozycję chińską była, można rzec, euforyczna. Niemcy i Francja widziały ogromny rynek zbytu na swoje towary i możliwość dopływu tanich surowców. W samych superlatywach wyrażali się o projekcie chińskim polscy politycy i przedsiębiorcy-eksporterzy: widzieli Polskę jako kraj będący „wrotami Europy” w transporcie kolejowym między Chinami a UE, jako główny hub w tym połączeniu. W sierpniu 2018 roku podpisano memorandum z władzami chińskiego miasta Zhengzhou, w którym sygnatariusze zobowiązali się między innymi do „promowania międzynarodowej współpracy logistycznej i łańcuchów dostaw w ramach polityki regionalnej Chin — UE”. W rezultacie nastąpiła efektywna i przyspieszona rozbudowa kolejowego terminalu przeładunkowego w Małaszewiczach (do 2026 roku jego przepustowość ma wzrosnąć czterokrotnie), a w listopadzie 2019 roku ładunek kolejowy dotarł z Xi’anu do Gdańska w dziesięć dni.

Dla przywódcy Rosji, który zrezygnował (pozornie?) z koncepcji Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, współpraca z ChRL, oparta na projekcie „Jeden Pas, Jedna Droga”, stała się ogromną szansą na rozwój rosyjskiej gospodarki wymagającej potężnego zastrzyku finansowego i technologicznego — również z nadzieją na pokonanie restrykcji handlowych ze strony Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych. „Przyjaźń” rosyjsko-chińską przypieczętowały umowy przewidujące realizację ogromnych inwestycji infrastrukturalnych: w 2020 roku władze Rosji wydały zgodę na budowę autostrady o długości ośmiu tysięcy kilometrów, będącej wsparciem dla Szlaku na obszarze państw Azji Centralnej. Strona chińska pielęgnowała tę „przyjaźń”, postrzegając ją przede wszystkim w kategoriach wojny gospodarczej z USA.

W miarę pogarszania się stosunków ChRL–USA koncepcja „Jeden Pas, Jedna Droga” ujawniała swoją funkcję: stała się kluczowym, uniwersalnym narzędziem chińskiej polityki zagranicznej, zwłaszcza w sferze dyplomacji publicznej oraz *soft power*. Politycy i analitycy, szczególnie eksperci do spraw bezpieczeństwa, zaczęli dostrzegać, że za deklaracjami pobudzania gospodarki słabo rozwiniętych państw leżących w obszarze „Pasa i Drogi” mogą kryć się intencje podporządkowywania tych państw za pomocą wypróbowanego w Afryce modelu polityki kredytowo-inwestycyjnej w celu napędzania gospodarki chińskiej. Mimo elastycznego i otwartego charakteru tego projektu, ujawniającego się w dialogu z partnerami (język obopólnych korzyści) i deklaracji usytuowania go w kontekście rozwoju globalnej wolnorynkowej gospodarki, zaczęto dostrzegać protekcjonizm rządu ChRL wobec rodzimych firm. Koncepcja „Pasa i Drogi” ukazywała stopniowo swój inkluzywny charakter: zaczęto rozumieć, że stała się ona polityczną nadbudową i uzasadnieniem dla wcześniejszych autonomicznych chińskich inicjatyw o charakterze dwu- — lub wielostronnym; że stała się sposobem na włączenie do niej istniejących lub

realizowanych inwestycji bez dodatkowych działań czy kosztów, — w tym w ramach projektów nowych korytarzy Pasa: w kierunku Bałkanów, przez państwa Grupy Wyszehradzkiej, do Azji Mniejszej, Afryki Północnej i Środkowo-Zachodniej (Kenia).

Świadomość polityków i przedsiębiorców państw UE co do intencji politycznych i ekonomicznych ChRL była zróżnicowana: zmieniała się od afektywnej do realistycznej. Ta zaś — wobec braku realnej wspólnej polityki zagranicznej UE — łączyła się z pojmowaniem stosunku do chińskiego projektu w kategoriach interesu narodowego.

W zarysie projekt ten jest znany polskiemu czytelnikowi. Jednak jedynie nieliczni znawcy przedmiotu rozumieją jego wymiar ekonomiczny oparty o analizy wskaźników makro — i mikroekonomicznych oraz umieszczają całą koncepcję w kontekście konkurencyjności międzynarodowej; nie wszyscy też widzą wyraźny związek między ekonomicznym a politycznym aspektem tego projektu.

Ta sieć 35 azjatyckich korytarzy z licznymi odnogami stała się szczególnym przedmiotem analiz Puśleckiego.

Autor analizuje zatem szczegółowo wymiar ekonomiczny realizowanego korytarza gospodarczego Chin — Mongolia — Rosja, czyli rozszerzone na Rosję, rozbudowywane od kilkudziesięciu lat połączenie Chin z Mongolią mające umocnić współpracę gospodarczą na zasadzie wolnego handlu, zakładającą powołanie wspólnych zespołów badawczych, zwłaszcza analityków gospodarczych, wspólne reformy, wprowadzające między innymi standaryzację norm. Kolejnym przedmiotem analizy jest Gospodarczy Korytarz Chin — Azja Centralna — Azja Wschodnia, którym w listopadzie 2019 roku przejechał z Chin do Europy pierwszy pociąg towarowy China Railways Express.

Szczególne miejsce w analizach Puśleckiego zajmuje sieć azjatyckich korytarzy z licznymi odnogami w ramach tworzonej strefy wolnego handlu obejmującej ChRL i kraje Stowarzyszenia Państw Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN). Najważniejszym dla planów ścisłej integracji tych krajów z gospodarką chińską jest Korytarz Gospodarczy Chin — Półwysep Indochiński, którym będą nowe drogi, linie kolejowe oraz rurociągi łączące Chiny z 10 państwami ASEAN. Z podobną intencją trwa budowa Korytarza Gospodarczego Chin — Pakistan łączącego gospodarkę Chin z gospodarką Pakistanu, która ma być zmodernizowana poprzez realizację ponad 50 projektów infrastrukturalnych, w tym dotyczących transportu drogowego, kolejowego, lotniczego i energetycznego. System tych dróg ma łączyć dalekomorskie porty w Gwadar i Karaczi z chińską prowincją Xinjiang i dalej drogą lądową z Mongolią, Rosją, Kazachstanem, Kirgistanem, Tadżykistanem, Afganistanem, ale też z Indiami (są one ciągle jeszcze w stanie wojny z Chinami). Wartość dodana dla gospodarki chińskiej to skrócenie czasu i zmniejszenie kosztów transportu gazu ziemnego do Chin, ponieważ korytarz omija Cieśninę Malaka i Morze Południowochińskie, a także daje możliwość wykorzystania przez Chiny pakistańskich doświadczeń w badaniach kosmicznych i satelitarnych. Z ko-

lei Korytarz Gospodarczy Bangladesz — Chiny — Indie — Mjanma o długości 2800 km miał połączyć siecią linii kolejowych Kunming w chińskiej prowincji Junnan z Kalkutą, przechodząc przez Mandalaj (Mjanma) i Dhaka (Bangladesz). Jednak projekt ten został zamrożony z powodu stanu wojny Chin z Indiami oraz okupacji Kaszmiru przez Pakistan. Wreszcie, łączyć Azję z Europą ma Nowy Euroazjatycki Most Lądowy — rozbudowana sieć połączeń kolejowych.

Chiński rząd, odżegnując się przy tym od określenia swego projektu jako rodzimy Plan Marshalla, stale podkreśla, że proponowana wspólnota gospodarcza interesów Chin z narodami „korytarzy” i solidna infrastrukturalna więź ma być najlepszą drogą do zapobiegania regionalnym konfliktom oraz realnym sposobem na eksport chińskiego modelu rozwoju gospodarczego, opartego na prawie do tego rozwoju niezależnie od politycznego systemu.

Analitycy geopolityki patrzą jednak szerzej: dostrzegają długofalowy cel tej stale rozrastającej się koncepcji Pasa i Drogi: element budowy chińskiego porządku globalnego, alternatywnego wobec tego zdominowanego przez USA.

Analitycy geopolityki zaczęli również dostrzegać długofalowy cel tej stale szerzającej się koncepcji Pasa i Drogi jako jasny sygnał strategicznych pretensji ChRL, które do końca XX wieku były obserwatorem ustalania globalnego porządku, kierując się zasadą polityki zagranicznej: „bezkonfliktowy wzrost w dyskretnej sposób”. Na początku XXI wieku ujawniły chęć przejęcia roli przywódczej nie tylko w regionie, ale też w systemie globalnym, przeciwstawiając się globalnemu systemowi zdominowanemu przez USA.

W deklaracjach rządu ChRL chodzi o regionalną stabilność i gwarantowany przez ten rząd pokój; o budowę *cordon sanitaire* chroniący gospodarczy dobrobyt w państwach pozostających w ich strefie wpływu — „od niestabilnej Azji Centralnej poprzez rozbitą na dzielnice Pakistan i dotknięty wojną Afganistanu do pasa terroru na Środkowym Wschodzie i w Północnej Afryce”. Zapowiedział to Xi Jinping podczas szczytu CICA w Szanghaju (maj 2014), proponując stworzenie nowej architektury bezpieczeństwa w Azji bez udziału USA. Odpowiedzią na amerykański projekt Transatlantyckiego Partnerstwa Handlowo-inwestycyjnego (TTIP), omijający ChRL, była idea strefy wolnego handlu w ramach APEC. Sama koncepcja „Belt and Road Initiative”, usunęła w cień amerykańską koncepcję z 2011 roku (H. Clinton) *New Silk Road Initiative*, wiodącą przez Afganistan. Wymownym wyrazem chińsko-amerykańskiej rywalizacji stał się pełen wzajemnych oskarżeń, amerykańsko-chiński szczyt w Anchorage na Alasce 18 marca 2021 roku: sekretarz stanu USA Antony Blinken zarzucił stronie chińskiej próbę podważenia globalnego porządku, ta zaś oskarżyła USA o wywieranie presji na inne państwa; 21 maja 2021 Stany Zjednoczone i Korea Południowa podpisały porozumienie w sprawie wspólnych działań w obronie Tajwanu.

Wobec tych faktów UE nie może być obojętna. Dlatego Puślecki proponuje „stworzenie nowego formatu stosunków handlowo-politycznych pomiędzy UE i Chinami”. Przestrzegając przed traktowaniem Chin w sposób, który może spo-

wodować, że w polityce państw UE wobec nich mogą one stać się „zakładnikiem politycznego populizmu czy lekkomyślnej retoryki polityków występujących dla krajowej widowni”, proponuje podejść do chińskich inicjatyw oferowanych UE realistycznie i odpowiedzialnie — ze świadomością korzyści i polityczno-ekonomicznych pułapek; przede wszystkim w oparciu o działania wspólnotowe, a nie indywidualne.

Pragmatyzm nakazuje, aby przy analizie relacji UE — Chiny uznać specyfikę polityczno-gospodarczą ChRL: autorytarny system polityczny zmonopolizowany przez Komunistyczną Partię Chin przy zachowaniu gospodarki wolnorynkowej. Pragmatyzm wymaga przyjęcia za rzecz oczywistą, że przygotowywana przez ponad dziesięć lat liberalizacja systemu gospodarczego, związana z podjęciem historycznej decyzji o przystąpieniu do WTO, zachodzi w szczególnych warunkach interwencjonizmu i protekcjonizmu. Puślecki pokazał te uwarunkowania, analizując wskaźniki makro — i mikroekonomiczne chińskiej gospodarki; zróżnicowanie rozwoju branż i sektorów, zwłaszcza finansowego, również w związku z relokacją zasobów, zróżnicowaniem płac, projektami infrastrukturalnymi, oraz związek tych wskaźników z polityką podatkową charakterystyczną dla interwencjonizmu państwowego. Pragmatyzm wymaga, aby uwzględnić w ekonomicznych kalkulacjach oczywisty fakt, że specyfika polityczno-gospodarcza ChRL zadecydowała o szczególnym przebiegu transformacji systemu gospodarczego: wiele czynników rozwoju gospodarczego występowało już w socjalistycznej gospodarce chińskiej, ale gospodarka wolnorynkowa nadała im nowego znaczenia i impulsów. Dotyczy to między innymi mobilności czynników produkcji, zwłaszcza przepływu czynnika pracy ze wsi do miast. Szczególną cechą przemian gospodarczych w Chinach jest z jednej strony ogromne przyspieszenie wzrostu przemysłu tego supermocarstwa, a z drugiej — jego nierównomierny rozwój. Przy tym państwo zwiększyło subsydiowanie firm usługowych i małego biznesu; zmniejszyło subsydiowanie przemysłu ciężkiego, kładąc nacisk na rozwój przemysłu wysokich technologii; na — zgodnie z raportami Chińskiej Akademii Nauk — wykorzystanie nauki i innowacyjności w rozwoju gospodarczym.

Z faktu, że nowe inwestycje ChRL zmieniają jej pozycję na rynku światowym poprzez ekspansję przemysłową w kraju i podtrzymanie jej poprzez handel międzynarodowy, wynika, że państwa UE nie mogą przejść obojętnie wobec oferty partycypacji w chińskich inwestycjach. Słusznie więc *Raportem o konkurencyjności „Europa 2020”* otworzyły się one na udział w rywalizacji konkurencyjnej w zglobalizowanym świecie, a decyzje Rady UE promują implementację Programu Horyzont 2020 wobec Chin w dziedzinie badań, rozwoju, innowacyjności i programów dotyczących regulacji i szkoleń w zakresie lepszego wykorzystania energii atomowej.

Transformacja systemu gospodarczego miała decydujący wpływ na politykę handlu zagranicznego ChRL. Z analizy komparatystycznej rozwoju gospodarki Chin w porównaniu z wiodącymi potęgami światowymi: USA i Japonią, a także Rosją i Indiami, wynika, że ChRL będzie najważniejszym partnerem handlowym

dla UE. Chiny są poważnie zainteresowane pogłębioną wymianą handlową z UE, ponieważ może dzięki niej odnieść korzyść ich gospodarka krajowa: szybciej zostanie w niej przywrócona równowaga.

Dla pokazania drogi od polityki handlu zagranicznego prowadzonej przez kolejne chińskie reżymy autorytarne do liberalizacji tej polityki w ramach WTO, Puślecki zastosował ogólne wytyczne teorii polityki handlu zagranicznego. Przeanalizował główne korzyści tej liberalizacji: nacisk na innowacyjność i techniczny postęp, uwarunkowania ochroną środowiska naturalnego. Omówienie jej efektów pozwoliło mu z kolei na analizę chińskiej, specyficznej strategicznej polityki handlowej z nowym podejściem do konkurencyjności oraz jej odniesienia do globalnej ekonomii politycznej, ekonomii politycznej handlu, politycznej ekonomii polityki handlowej, ekonomii opartej na wiedzy, teorii korporacyjnych zapotrzebowań handlowych, poszukiwania rent w warunkach wzrostu, teorii wzrostu endogenicznego i teorii taryf endogenicznych. W konsekwencji szczególną cechą nowej strategii stało się zróżnicowanie chińskiej polityki handlu zagranicznego wobec poszczególnych państw — tym bardziej więc wymagane jest wspólnotowe działania państw UE.

UE w swoim „nowym formacie stosunków handlowo-politycznych z Chinami” powinna planować dalszy ich rozwój, biorąc pod uwagę obecne trendy chińskiego rozwoju gospodarczego i wyciągać wnioski w sprawie komplementarności wymiany. Powinna kontynuować wobec Chin nową, realistyczną i pragmatyczną strategię polityczną w związku ze strategią handlu zagranicznego — w opozycji do amerykańskiej: konfrontacyjnej, nieskutecznej i krótkowzrocznej. Przekonanie to Puślecki racjonalizuje analizami rozbieżności pomiędzy regulacjami handlu zagranicznego UE i USA przeprowadzanymi w ramach szerszej analizy relacji UE — USA — Azja/Chiny. Te analizy współzależności pomiędzy standardami regulacyjnymi a międzynarodową współpracą w ramach Transatlantyckiego Partnerstwa Handlowo-Inwestycyjnego (TTIP) wykazują też wzrastającą w tej współpracy rolę i znaczenie Chin. Rozwijać nową strategię polityczną wyrażającą się w preferencyjnych umowach handlowych — w ramach pakietu tego typu umów UE z innymi pozaeuropejskimi krajami partnerskimi; umów, które stosownie do art. 24 GATT oferują niższe lub zerowe stawki celne na towary importowane do UE. Problemem do rozwiązania przez UE pozostają w powiązaniach biznesowych chińskie międzynarodowe obligacje biznesowe, a także — poddany analizie przez Autora — istotny dla polityki handlu zagranicznego, zwłaszcza krajów rozwijających się, problem globalnych łańcuchów dostaw (GSC), tym bardziej, że pojawiły się nowe tendencje w tej kwestii w międzynarodowym biznesie. Wzrost globalnych łańcuchów dostaw wpływa na ekonomię polityczną handlu i motywację krajów do kooperacji w polityce handlowej, a także — na wzrastającą wagę bilateralnych porozumień w polityce handlu zagranicznego.

Podsumowując: Puślecki proponuje państwom UE odnoszącą się do realiów gospodarczych i intencji gospodarczo-politycznych rządu ChRL — pozytywną,

aczkolwiek w pełni świadomą konsekwencji ekonomiczno-politycznych odpowiedzi na kuszące możliwości inicjatywy „Pasa i Szlaku” oraz na oferty posiadającego gwarancje rządowe Azjatyckiego Banku Inwestycji w Infrastrukturę kierowane pod adresem zagranicznych inwestorów usług prawnych, bankowych i finansowych. „[Stworzenie] nowego formatu stosunków handlowo-politycznych z Chinami” wymaga pilnej realizacji tym bardziej, że UE już jest największym rynkiem eksportowym Chin, a Chiny zajmują obecnie drugie miejsce na europejskiej liście kluczowych partnerów handlowych. Te postulaty potwierdzają wskazania raportu Banku Światowego i Centrum Badań i Rozwoju przy rządzie ChRL „Chiny 2030” z 2013 roku, zweryfikowane w 2020 roku raportem 22 naukowców chińskich i amerykańskich „China 2049: Economic Challenges of Rising Global Power”.

Warto zapoznać się z propozycją „nowego formatu handlowo-politycznych stosunków UE z Chinami” oraz metodycznymi i teoretyczno-metodologicznymi podstawami analiz, z których wnioski doprowadziły Zdzisława W. Puśleckiego do takiej właśnie koncepcji.

Wiesław Bokajło

ORCID: 0000-0002-6995-3657

Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu

Wrocław, 20.04.2021 r.

Recenzja książki Jakuba Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019, ss. 416

Badania nad zjawiskiem bezpieczeństwa narodowego Polski w kontekście zagrożeń politycznych i militarnych jako konsekwencji konfliktu rosyjsko-ukraińskiego zasługują na uwagę. Przedłożona do recenzji książka autorstwa Jakuba Bornio, specjalizującego się w omawianej problematyce, na pewno wzbogaci polski rynek wydawniczy w całościową publikację dotyczącego tego obszaru.

Recenzowana książka to praca istotna zarówno ze względu na podejmowaną tematykę, formę prezentowanych zagadnień, jak i popularnonaukowy wymiar. Problematyka stosunków międzynarodowych na obszarze Europy Wschodniej, a także polityka bezpieczeństwa stanowią często eksplorowany obszar badań w zakresie nie tylko politologii, ale również innych dziedzin naukowych. Należy zgodzić się z Autorem, że bezpieczeństwo Polski w wymiarze politycznym i militarnym w XXI wieku nie było bezpośrednio zagrożone, bowiem jak zauważa Bornio, od okresu zimnowojennego Polska nie doświadczyła żadnego konfliktu zbrojnego w swoim najbliższym sąsiedztwie (za wyjątkiem konfliktu w Gruzji w 2008 roku, czy konfliktu w byłej Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, które nie miały bezpośredniego przełożenia na stan bezpieczeństwa naszego państwa w porównaniu z obecnym kryzysem na Ukrainie).

Specyfika obszaru sąsiedzkiego, a zwłaszcza kontekst agresywnej polityki Rosji czy szerzej rywalizacji rosyjsko-zachodniej (z Unią Europejską i Sojuszem Północnoatlantyckim) o wpływy w regionie poradzieckim, ale też projekcje wartości, nie tylko bezsprzecznie oddziałują na europejski system bezpieczeństwa, ale przede wszystkim zachwiały poczuciem bezpieczeństwa Polski. Ponadto dynamika przemian systemowych, ze względu na powiązania historyczno-kulturowe, ekonomiczne oraz geopolityczne warunkują zarówno obiektywne, jak i subiektywne postrzeganie stanu bezpieczeństwa definiowane między innymi w dokumentach strategicznych Polski.

Niepodważalną zaletą publikacji jest jej aktualność (choć konflikt na Ukrainie rozpoczął się w 2013 roku, to kryzys w tym państwie trwa już od ośmiu lat) oraz wielopłaszczyznowy charakter omawianej problematyki.

Przedmiotem książki jest ocena wpływu kryzysu ukraińskiego na jakość bezpieczeństwa narodowego Polski w wymiarze politycznym i militarnym, w zdefiniowanej perspektywie czasowej. Ponadto Autor podejmuje próby analizy strategii i praktyki polityki zagranicznej Polski w warunkach kryzysu, a zwłaszcza wpływu zagrożeń militarnych na jej bezpieczeństwo. Przyjęto dość rozbudowane i wielowątkowe założenie badawcze o nierównowadze możliwości działań unilateralnych w razie wystąpienia konfliktu pomiędzy Polską a Rosją ze względu na dysproporcję potencjału militarnego obu stron. Ponadto Autor zakłada, że fundamentem bezpieczeństwa Polski w związku z tym są gwarancje sojusznicze. Oznacza to przewagę czynników jakościowych — politycznych nad ilościowymi — militarnymi. Uzasadnione jest zatem zastosowanie w publikacji syntezy obu wymiarów uwzględniających uwarunkowania międzynarodowe materii bezpieczeństwa — perspektywy politycznego oddziaływania czynników militarnych na poziom bezpieczeństwa.

Na podkreślenie zasługuje gruntowna opracowana przez Autora warstwa teoretyczno-metodologiczna podejmowanej problematyki, stanowiąca główną konstrukcję, swoisty szkielet, a nie tylko nadbudowę całości wielowymiarowych rozważań. Podejście to jest kompatybilne ze zdefiniowanym przez Autora celem, zakresem oraz problemami badawczymi. Osią pracy jest przyjęty paradygmat realistyczny oraz podejście neorealistyczne, czy realizm strukturalny, charakterystyczne dla analizy specyfiki wybranego modelu analitycznego — kryzysu ukraińskiego jako zagrożenia militarnego i jego wpływu na bezpieczeństwo Polski oraz wybranej perspektywy państwocentrycznej. Za słusznością przyjęcia paradygmatu realistycznego jako głównego podejścia poznawczego przemawia też obecność problematyki w dyskursie publicznym — zarówno politycznym, naukowym, jak i publicystycznym. Używane kategorie językowe i terminy analityczne (konflikt, kryzys, militaryzacja czy zagrożenie) sugerują, wręcz narzucają realistyczną pejoratywną (negatywną) metodologię. Jednocześnie należy się zgodzić z tezą Autora, że konflikt rosyjsko-ukraiński wyartykułował słabość i niezasadność zastosowania teorii liberalnych i związanych z nią pojęć wyjaśniających, takich jak *soft*, *normative power* na rzecz *hard power* w eksplanacji stosunków międzynarodowych w regionie Europy Wschodniej. Dało to wyraz w nieskuteczności formatu międzynarodowego zwanego normandzkim, w którym wyeliminowano podmioty pozapaństwowe, takie jak Unia Europejska, ograniczając się tylko do czterech państw uczestniczących w wypracowaniu zasad zakończenia konfliktu. Zastosowane podejście badawcze jest kompatybilne z założonymi tezami i hipotezą badawczą odnoszącą się do kryzysowej rzeczywistości międzynarodowej. Takie ujęcie problemu badawczego gwarantuje bogatą treść o wartości poznawczej, istotnej zarówno dla teorii, jak i praktyki politycznej.

Analiza pola badawczego została dokonana na czterech płaszczyznach: temporalnej, podmiotowej, przedmiotowej i przestrzennej. Cenzura czasowa podjętych badań została określona dość precyzyjnie w publikacji obejmując dążenia Ukrainy

do integracji ze strukturami zachodnimi – od 21 listopada 2013 roku (początek kryzysu na Ukrainie od momentu odstąpienia prezydenta Wiktora Janukowycza od umowy stowarzyszeniowej z UE) do 1 września 2017 roku (wejścia w życie powyższej umowy). Jak podkreśla Autor, wyznaczony symbolicznie przedział czasowy obejmuje kluczowe dla problematyki wydarzenia. Ze względu na nieliniowość problematyki Bornio zastosował w książce retrospektywę — odniesienie się również do wydarzeń wcześniejszych osadzonych w uwarunkowaniach środowiska międzynarodowego.

Struktura książki jest przejrzysta i czytelna, choć bardzo rozbudowana. Publikacja składa się z siedmiu rozdziałów niezwykle bogatych w treść. Pierwsza część pracy poświęcona została rozważaniom teoretyczno-metodologicznym i definicyjnym — głównie jest to analiza kluczowych pojęć — problematyki bezpieczeństwa Polski w ujęciu podmiotowym i przedmiotowym z uwzględnieniem podstawowych szkół teoretycznych, pojęcia kryzys czy wojna hybrydowa, właściwych dla analizy obranego problemu badawczego. Kolejny rozdział poświęcono genezie kryzysu ukraińskiego z uwzględnieniem elementów dotyczących stosunków polsko-ukraińskich w perspektywie historycznej od lat dziewięćdziesiątych XX wieku do Euromajdanu w 2013 roku.

W rozdziale trzecim Autor kontynuuje obszerne rozważania wokół przebiegu i poszczególnych etapów kryzysu ukraińskiego na przykładzie wojny hybrydowej i stosowanej przez Rosję strategii właściwej temu pojęciu. Bazuje tu zarówno na wynikach prac autorów amerykańskich, ale też analityków rosyjskich zajmujących się tym obszarem badań. Cenny jakościowo jest zwłaszcza fragment poświęcony „operacji krymskiej” i ostatniej fazie — destabilizacji wschodniej Ukrainy. Ten wątek znajduje kontynuację w rozdziale czwartym z naciskiem na jego skutki dla bezpieczeństwa Polski i szerzej bezpieczeństwa międzynarodowego w kontekście rywalizacji Zachodu z Rosją.

W kolejnym rozdziale Autor skupił się na aktywności militarnej Rosji na przykładzie kryzysu ukraińskiego, ale też szerzej na zagrożeniach dla bezpieczeństwa państw zachodnich, mających źródło w geopolityce. Za szczególnie wartościową należy uznać analizę wpływu aktywności „okołokryzysowej” Rosji, a nie samego konfliktu, na bezpieczeństwo Polski. W rozdziale szóstym podjęto analizę reakcji świata zewnętrznego, głównie Sojuszu Północnoatlantyckiego i Stanów Zjednoczonych, na sytuację na Ukrainie, a zwłaszcza na zagrożenia militarne ze strony Rosji. Dokonano tu jednocześnie oceny skuteczności instytucji bezpieczeństwa w oddaleniu tych zagrożeń, nie pomijając wątku wkładu tych podmiotów w bezpieczeństwo regionu w formie wzmacniania wschodnich granic Polski przez amerykańską infrastrukturę wojskową (tak zwaną wschodnią flankę NATO).

Zamysłem Autora w ostatnim, siódmym rozdziale było wskazanie specyfiki relacji polsko-ukraińskich w kontekście kryzysu ukraińskiego a zwłaszcza wyzwań (wspólne inicjatywy wojskowe) i zagrożeń (destabilizacja Ukrainy) dla tych stosunków. W części podsumowującej Autor szczegółowo, zgodnie z przyjętym

warsztatem, odnosi się do udzielenia odpowiedzi na postawione pytania, weryfikacji hipotez i wyników przeprowadzonych analiz problemu badawczego.

Koncepcja Autora dotycząca problematyki i ujęcia teoretycznego książki wpłynęła na dobór metod badawczych właściwych dla nauk o polityce oraz stosunków międzynarodowych. Zastosowane w pracy metody są typowe dla nauk społecznych — teoretyczne *modus operandi* wywodzące się z podejścia neorealistycznego — pochodzące z metody empirycznej myślenie przyczynowo skutkowe, metoda czynnikowa, podejście geopolityczne, metoda obserwacji, analiza krytyczna stanu badań, metoda opisowa. Zastosowano również właściwe techniki badawcze: analizę źródeł zarówno pisanych, jak i wypowiedzi i deklaracji politycznych, analizę badań i danych statystycznych. Autor wspierał się danymi statystycznymi między innymi przy analizie wyników procesu wyborczego. Należy pochwalić Autora za wzorowe wręcz panowanie nad zastosowanym bardzo rozbudowanym aparatem naukowym w postaci przypisów. W pracy pojawiają się przypisy rozszerzające i wyjaśniające główne treści.

Książka została napisana zrozumiałym, łatwym w odbiorze językiem, co jest szczególnie istotne w wymiarze popularnonaukowym pracy. Zdecydowanie należy docenić, że treści naukowe przedstawione są w sposób przystępny dla czytelników chcących poszerzyć swą wiedzę. Autor odsyła też do licznych źródeł.

Ze względu na walory poznawcze recenzowanej monografii z pełnym przekonaniem należy polecić publikację Jakuba Bornio osobom interesującym się omawianym obszarem, ale też wyrażającym troskę o bezpieczeństwo narodowe Polski. Wiele wartościowych informacji znajdują tam politolodzy, historycy dziejów najnowszych, badacze stosunków międzynarodowych. Recenzowana praca może stać się doskonałą pozycją dla studentów kierunków społecznych i humanistycznych.

Beata Piskorska

ORCID: 0000-0002-9089-5156

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lublin, 7.04.2021 r.

Noty o autorach

Michał Biela, student Psychologii na Uniwersytecie SWPS, Absolwent studiów podyplomowych na kierunku Mediacje i negocjacje w organizacjach i biznesie na Uniwersytecie SWPS, magister europeistyki na Wydziale Nauk Społecznych UWr. Członek Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich UWr. Zawodowo związany z branżą *real estate management*. Przedmiotem jego zainteresowań są: polityka gospodarcza UE, procesy integracji i dezintegracji w Europie, ekonomia społeczna, historiozofia, filozofia polityczna, współczesne formy populizmu, europartie.

Wiesław Bokajło, profesor zwyczajny, doktor habilitowany, wykładowca w Wyższej Szkole Bankowej we Wrocławiu na kierunku prawo i prawo w biznesie, historyk, politolog, europeista. Wypromował 21 doktorów. Specjalista z zakresu historii myśli politycznej, prawnej i ekonomicznej, teorii demokracji, federalizmu, integracji gospodarczej UE, psychologii politycznej, międzynarodowych stosunków politycznych i gospodarczych, teorii kultury politycznej i społeczeństwa obywatelskiego.

Granty: DAAD, Tempus Individual Mobility Grant, Jean Monnet Project for Poland, Ministerstwa Edukacji Narodowej, na staże w RFN, Belgii, Wielkiej Brytanii, Austrii. Ekspert Komitetu Regionów Unii Europejskiej: projekt przygotowujący do wejścia nowych krajów do UE, dla wsparcia COR/CEEC — Cyprus Liaison Group, “The Europe of the Regions: Strategies and Perspectives in the View of the Forthcoming Enlargement of the European Union”.

Ekspert Urzędu Marszałkowskiego w zakresie społeczeństwa obywatelskiego przy projektowaniu Strategii Rozwoju Dolnego Śląska; współautor *Report of the International Research Project: The Family as a Resource for Society*, Pontifical Council for the Family, Vatican City 2012. Członek Kolegiów Redakcyjnych „Wrocławskich Studiów Politologicznych”, „Przeglądu Historyczno-Politologicznego”, „Racji Stanu”.

Członek Rady Naukowej „Acta Politica” Uniwersytetu Szczecińskiego, „Roczników Europeistycznych” Uniwersytetu Wrocławskiego, członek-korespondent Internationale Erich-Fromm-Gesellschaft w Tybindze, przewodniczący Rady Naukowej Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich, wiceprzewodniczący Towarzystwa Badań nad Psychoanalizą we Wrocławiu, członek Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych; Odznaczony Brązowym i Złotym Krzyżem Zasługi oraz Kawalerskim Orderem Polonia Restituta; Odznaka Honorowa Wrocławia — „Wratislavia Grato Animo” III stopnia.

Raul Andrzej Kosta, doktor; urodzony w Częstochowie absolwent Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Autor ponad stu publikacji z teorii bezpieczeństwa, rozwoju, terroryzmu oraz znaczenia wojny i pokoju w relacjach międzynarodowych w Europie i Azji.

Beata Piskorska, doktor habilitowana, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, politolog, Instytut Nauk o Polityce i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Katedra Stosunków Międzynarodowych i Bezpieczeństwa; członek Team Europe przy Przedstawicielstwie Komisji Europejskiej w Polsce, prezes Stowarzyszenia Edukacji i Badań Międzynarodowych ERIA, redaktor naczelna czasopisma „Studia i Analizy Nauk o Polityce”. Zakres zainteresowań naukowych obejmuje problematykę integracji europejskiej i stosunków międzynarodowych, zwłaszcza politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Unii Europejskiej, wymiar wschodni UE, Europejską Politykę Sąsiedztwa oraz pozycję UE na arenie międzynarodowej. Autorka kilku monografii i publikacji pod redakcją, między innymi *Soft Power w polityce Unii Europejskiej wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017; *Wymiar wschodni polityki Unii Europejskiej*, Toruń 2008.

Roger Rangel, uzyskał tytuł magistra stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Tallińskim (Estonia) w 2020 roku. Jego zainteresowania badawcze dotyczą zagadnień sztucznej inteligencji, suwerenności cyfrowej (*digital sovereignty*), nacjonalizmu i Europy Środkowo-Wschodniej.

Marta Rojewska, doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, nauczyciel wiedzy o społeczeństwie w VIII LO im. Władysława IV w Warszawie, absolwentka studiów doktoranckich na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego oraz studiów licencjackich i magisterskich w Instytucie Europeistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W swojej pracy naukowej zajmuje się problemem aktualności federalnych koncepcji integracji europejskiej. Pozostałe obszary zainteresowań: Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa UE, system instytucjonalny i prawny Unii Europejskiej.

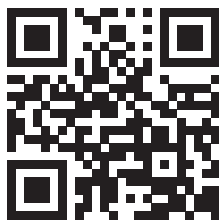
Anna Zalewska, urodziła się w 1965 roku w Świebodzicach (woj. dolnośląskie). Ukończyła studia polonistyczne na Uniwersytecie Wrocławskim. Pracowała jako nauczycielka i zastępca dyrektora Liceum Ogólnokształcącego. Ekolog, menedżer oświaty, były wicestarosta Powiatu Świdnickiego, poseł na Sejm RP VI, VII i VIII kadencji.

W czasie trwania VI kadencji Sejmu członek Komisji ds. Edukacji, Nauki i Młodzieży, Komisji ds. Unii Europejskiej, Podkomisji stałej do spraw ekonomiki edukacji i nauki, Podkomisji stałej ds. wykorzystania środków Unii Europejskiej oraz Komisji Śledczej powołanej w celu zbadania okoliczności samobójstwa Barbary Blidy. W VII kadencji Sejmu była członkiem Komisji ds. Unii Europejskiej oraz Komisji Zdrowia. Działała również w stałych delegacjach parlamentarnych i grupach bilateralnych, między innymi w Polsko-Czeskiej i Polsko-Ukraińskiej Grupie Parlamentarnej.

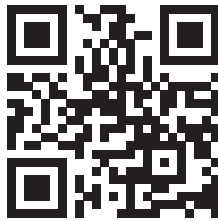
16 listopada 2015 roku Anna Zalewska objęła stanowisko ministra edukacji narodowej. W 2019 roku wybrana na posła do Parlamentu Europejskiego IX kadencji z okręgu dolnośląsko-opolskiego. W Parlamencie Europejskim pracuje w komisjach Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności oraz Zatrudnienia i Spraw Socjalnych.

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego sp. z o.o.
pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
uniwersytecka@uwur.com.pl

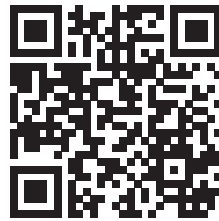
Wroclaw University Press
pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
uniwersytecka@uwur.com.pl

Księgarnia internetowa
Online bookshop
sklep.uwur.com.pl

Strona główna
Website
uwur.com.pl

Facebook
@wydawnictwouwr